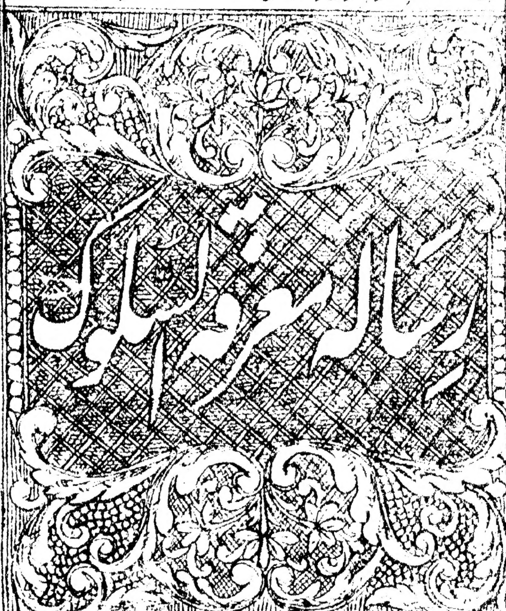
بعون صانع مکان و فضل خلاق زمان

رساله عزیز الوجود که در وی اشتمال بر نکات معارف تصوف و سلوک بی همتا و بی نظیر است یعنی
ارشاد حضرت امیر المؤمنین حیدر کرار من عرف نفسه فقد عرف ربه دانسته بمعرفة السلوک مسمی به



رساله معرفة السلوک

از تصنیف سالک مسالک حق پژوهی شاه شیخ محمود خوش دهان چشتی مرید خاص اکمل الاولیا افضل الاتقیا
عارف شریعت و طریقت واقف حقیقت و معرفت بندگی حضرت شاه برهان معظم شاه میرانجی

در مطبع نامی منشی نولکشور بطبع مزین مقبول جهان شد

اطلاع - اس مطبع مین ہر علم و فن کے کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہی جسکی فہرست مطول ہر ایک شائق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہی جسکے ملاحظہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہین قیمت بھی ارزان ہی اس کتاب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحہ جو سادے ہین انمین بعض کتب تصوف فارسی و اردو کی درج کرتے ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہی اس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدردانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو۔

کتب تصوف فارسی

انیس الارواح - از حضرت شیخ معین الدین چشتی۔

کلمۃ الحق - از شاہ عبد الرحمن مع شرح نور مطلق از ملا نور اللہ در بیان وحدت وجود مع دلائل دفع شکوک۔

مکتوبات جوالی - شیخ شرف الدین یحیی منیری قدس سرہ۔

مکتوبات امام ربانی - حضرت مجدد الف ثانی رحمۃ اللہ علیہ۔

مطلع الانوار - نظم از طوطی ہند امیر خسرو دہلوی تحشی مولانا ابو الحسن فرید آبادی۔

حدیقہ حکیم سنائی - معروف بہ الٰہی نامہ تحشی جدید

کیمیاے سعادت - از امام غزالی رح معروف متداول۔

ہدایۃ المومنین - رسالہ در بیان صحبت صالحین از ملا معین الدین رح۔

مطالب رشیدی - از حضرت شاہ تراب علی

قلندر قدس سرہ۔

نفحات الانس - مع سلسلۃ الذہب از ملا عبد الرحمن جامی۔

مصباح الہدایۃ - ترجمہ عوارف از حضرت شاہ محمود کاشانی۔

فوائد سعدیہ - از قاضی ارتضی علیخان۔

پند نامہ عطار - از حضرت شیخ فرید الدین عطار

منطق الطیر - از شیخ فرید الدین عطار قدس سرہ

فوائد الفواد - مصنفہ حضرت محمد نظام الدین اولیا

ہی باید شنید - رموز تصوف قابل دید از شاہ رفعت علی۔

مرغوب القلوب - مصنفہ مولانا شمس الدین

زبدۃ المقامات - نفیس کتاب۔

رسالہ رموز الحقیقۃ۔

مثنوی عطار - از شیخ فرید الدین عطار رح۔

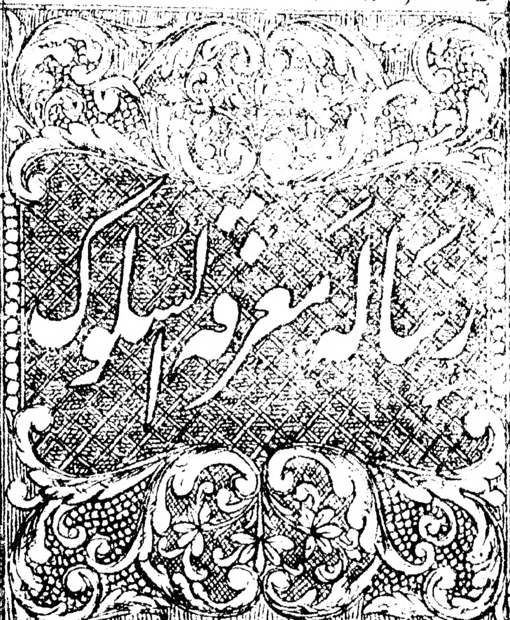
بے سر نامہ - مصنفہ فرید الدین عطار رح۔

مثنوی راجہ۔

ہی باید دید - قابل شنید از ملا محمد حسین۔

بعون صانع کریم کارساز و فضل خلاق زمین و زمان

رساله عزیز الوجود که در وی نکات ... تصوف و سلوک بی همتا و بی نظیر است یعنی
شرح ارشاد حضرت امیر المومنین ...



از تصنیف سالک مسالک حق پژوهی شاه شیخ محمود خوش دهان چشتی مرید خاص اکمل الاولیا افضل الاتقیا
عارف شریعت و طریقت واقف حقیقت و معرفت بندگی حضرت شاه برهان معظم شاه میراجی

بمطبع نامی منشی نولکشور بطبع زرین مقبول جهان شد



بسم اللہ الرحمن الرحیم

حمد بیغایت و شکر بے نہایت مر واجب الوجودی را کہ ممکن الوجود را در دائرہ
ممتنع الوجود پیدا کرد و وجود واجب خود را بدین ہر دو وجود موجود و ہویدا گردانید
جل جلالہ و عم نوالہ و کثر انعامہ و افضالہ و فور صلوۃ طیبات و تحیات زاکیات بر عارف
الوجود اشرف مخلوقات مظہر مقدس محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ وجود
جمیع موجودات از پرتو فیض نور اوست چنانچہ حدیث نبی گفتہ اَنَا مِنْ نُورِ اللّٰہِ
وَکُلُّ شَیْئٍ مِنْ نُورِی و ظہور حضرت وجود واجب تعالی و تقدس بواسطۂ نور او چنانکہ
حدیث قدسی گفت لَوْلَاکَ لَمَا اَظْہَرْتُ سِرَّ الرُّبُوبِیَّۃِ در حق او علیہ الصلوٰۃ والسلام
و علی آلہ و اصحابہ و احبابہ اجمعین الطیبین والطاہرین وسلم تسلیماً کثیراً کثیرا
اما بعد چنین گوید کمترین مریدان و کہترین طالبان و خادم و خاکسار درگاہ شاہ
فریدان پناہ و حقیقت آگاہ طالبان دستگاہ مقبول حضرت اکمل الاولیاء
و افضل الاتقیا صدر نشین محفل محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
صاحب الشریعۃ والطریقۃ بحر الحقیقۃ المعرفۃ مہدی دین وہادی

المومنین والمساکین والمسلمین امام العاشقین والعارفین کامل الانسان محقق زمان مُظهر مظهر ذات وصفات سبحان اعنی بندگی حضرت شاه برہان معظم شاه میرانجی شمس العاشقین ومحبوب رب العالمین قدس الله سرہم العزیز صاحب مقام شاه نور الفقیر والمفتقر الی الله المعبود شیخ محمود چشتی طیب الله انفاسه معروض میدارد که بتوفیق ربی الله وبلطف محمد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم واز امداد فیض حضرت پیر دستگیر روشن‌ضمیر خود می خواهم که رساله در بیان مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ بیان کنم وشرح شرائط وبراعیان نمایم زیرا که نکته مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ تحقیق کردن بسی مشکل است از آنکه این کار صاحبدل است نه کار هر بیدل وکم حوصله وعارفان درین باب کتب با نوشته اند ووجود خود را آب جفا سرشته اند بهر این سرخود را باخته اند وشب وروز آب جفا ساخته اند تا آنزمان که نکته مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ را نیافته اند پس بدان وآگاه باش ای رفیق هر تصوف وسلوک وتوحید وحقائق وعروج ونزول ورمز واشارت ظاهری وباطنی که هست در یافتن این نکته مندرج است یعنی هر که نکته مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ را کما حقه یافت پس آنکس بالحقیقت فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ را خواهد شناخت واز معنی آیت قرآن که نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ وآیه وَهُوَ مَعَكُمْ اَیْنَمَا كُنْتُمْ وآیه وَفِیْ اَنْفُسِكُمْ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ وآیه فَاَیْنَمَا تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ ازین نکته خبر رسیده وآنکه نرسد بداند واکثر بزرگواران درینباب سعی بسیار کرده اند ویار برده اند از بهر آنکه بحقیقت این نکته برسند اما هر کسی بقدر حوصله وسلیقهٔ خویش فهمیده اند وبمقدار تصفیهٔ دل وتجلیهٔ روح دیده ورسیده وکما حقه بجز ارادهٔ خدا وبغیر شفاعت محمد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم باین نکته نرسیده اند چنانچه حضرت النبی صلی الله علیه وآله وسلم درینباب از حق دعا خواسته اند که اِلٰهِیْ اَرِنَا حَقَائِقَ الْاَشْیَاءِ كَمَا هِیَ پس

ای رفیق تحقیق بدان که طریق این نکته دانستن و فهمیدن بسی مشکل است بجز مرشد کامل بحق واصل حاصل نمی شود بدانکه طریق نمودن این نکته و کشودن چنین سر هر یک بزرگوار در اصلاح خود بروش علیحده داشته اند و در بیان این معنی لباس الفاظ پوشانیده تقریری نوعدیگر بران معانی گماشته چنانچه معنی در آمد و الفاظ مختلف نهاده اند و هیچ عیبی نیست مدعا بمقصود است اگرچه الفاظ بصورت جدا افتاده اند ای رفیق مقصود از بیان این کلمات آن بود که حضرت پیر دستگیر این فقیر از بهر کشف سر نکتهٔ مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ در اصطلاح خود بطرز خوب و بطور مرغوب بمراتب چهار وجود بچهار دائره نوشته و بیان کرده اند مدعا و مقصود سالک را در ان تمام تر عیان نموده و حقیقت فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ را بمرتبهٔ پنجم کشوده که ذات با سائر الصفات با مراتب تنزلات بچه نوع نزول فرموده پس ای سالک مراد از بیان وجودات آنست که مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ مجرد شناخت یک نفس نیست بلکه مَنْ عَرَفَ نفسه گفته اند و ازان مراتبها خواسته اند چنانچه بعضے بزرگواران در اصطلاح خود بشناخت مراتب نفس و قلب و روح و نور نهاده اند و معرفت من عرف را بدین مراتب کشوده و گفته اند که یافتن راه حق سبحانه و تعالی بعبور این مراتب ست چنانچه از نفس بقلب رسد و از قلب بروح رسد و از روح بنور رسد و از نور بذات رسد او سبحانه تعالی بر حکم حدیث قدسی که مشهور است و معروف اِنَّ فِی جَسَدِ ابْنِ آدَمَ لَمُضْغَةً وَفِی الْمُضْغَةِ قَلْبٌ وَفِی الْقَلْبِ فُؤَادٌ وَفِی الْفُؤَادِ رُوْحٌ وَفِی الرُّوْحِ سِرٌّ وَفِی السِّرِّ نُوْرٌ وَفِی النُّوْرِ اَنَا پس شناختن من عرف نفسه موقوف بر شناختن این مراتب است ازین تحقیق ورا است که سلوک راه حق سبحانه و تعالی بعبور این مراتب ست اما آنحضرت پیر دستگیر بوجه احسن و طریقی روشن تر وجودات اربعه را با شرائط تمام بکمالی چند بطریق مجمل این فقیر را نموده بودند و بیان آن بزبان مبارک خود چنان عیان فرمودند که

مراتب مذکور نفس و قلب و روح و نور گفته شد درین وجودات حاصل شدند
وبحقیقت المراتب این فقیر واصل شده پس این فقیر آن کلمات اجمال را از
فیض آن حضرت بمفصلات باشرائط الوجودات شرح داده وتمام مدعای خود را حق سبحانه
را در بیان این مراتب کشاده تا مطلوب و مرغوب هر سالکان وطالبان بود و سالک
بسلوک راه حق ازین شرح مستفید شود و نام این رساله **معرفۃ السلوک**
نهاده آمد از انکه بیان آن وجودات اربعه بطریق سلوک افتاده امید از درگاه
ذوالجلال والافضال آنست که این رسالۂ سالکانه مقبول و منظور صاحب دلان
گردد و رغبت خاطر سالکان بسوی این رساله افتد انه قریب مجیب آمی سالک
باید که بعبارت نامطبوع عیب نگیری و ناخوانده انکار نه کنی اگر خبرداری بمقصود
خود نظرداری که از خود نمی گویم و بجز متابعت حضرت خود راه نمی پویم تحقیق دانی
ویقین شناسی که چنین طریق کمال بصورت جمال در خانوادۂ چشت اهل بهشت
از درگاه مریدان پناه قطب محققین و شمس عارفین محبوب سبحان مقبول رحمان
بندگی حضرت **شاه برهان** برهان الحق والدین قدس الله سره العزیز است و آنحضرت
دست بیعت حضرت قطب الآفاق حضرت **شاه میرانجی** شمس العشاق قدس الله
سره العزیز هستند و آنحضرت دست بیع کامل الاولیا حضرت **شاه کمال الدین**
بیابانی بوده اند قدس الله سره العزیز و آنحضرت دست بیع کامل الاولیا حضرت
شاه جمال الدین مغربی قدس الله سره العزیز بوده اند و آنحضرت دست بیع
عاشق شهباز طالبان نواز نظرباز سرفراز خواجه صدر الدین ابوالفتح بندگی حضرت
مخدوم سید محمد حسینی گیسو دراز قدس الله سره العزیز بوده اند پس ای
سالک این طریق درویشی که مذکور شده هم چنین سلسله بسلسله منسلک ست
و دست بدست تا حضرت پیر دستگیر ما این نعمت رسیده اگر طالب را راه خدا

و پیروی شرع مصطفےٰ باید پس در ین رسالہ چون مطالعہ نمائی امید ست کہ پردہ از
جمال مطلوب و محبوب خود برکشائی یعنی چون بمطالعۂ این رسالہ میل کنی و بسلوک
بشناسی انشاء اللہ تعالی بر ہمہ مراتب سلوک گذر یابی و مطلوب و محبوب خود را
دریابی ای رفیق راہ تحقیق سالک را باید کہ این چہار مراتب وجود را در وجود خود
بشناسد و برسد و بگذرد و تا مرتبہ بمرتبہ بمعرفت ذات حق سبحانہ و تعالی برسد اما
ہر یک وجود را شرائطہاست و لوازمات اند پس ہر وجود بدائرہ نوشتہ شود و
شرح آن نیز گفتہ آید باید کہ ہمہ شرائطہا را بعمل بجا آرد تا سالک بمقصود خود برسد
اکنون بتوفیق اللہ آن وجودات را بیان کنم و شرح شرائط او عیان نمایم تا حقیقت
مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ بر سالک بوجہ احسن روشن شود پس آن وجودات
اربعہ من عرف نفسہ را بہ چہار دائرۂ مربع منقسم کردہ شدہ نوشتہ است
با تعینات و جہات و مکان و زمان و پنجم دائرۂ فقد عرف ربہ را مدور و لاتعین و لاجہت و
لامکان و لازمان و آن واحد الوجود ست کہ مطلق ذات باری تبارک و تعالی شانہ
و تقدس اسماءہ پس ای سالک این رسالہ بر پنج دائرہ مرتب کردہ شدہ است
از انجملہ یکی واجب الوجود دوم ممکن الوجود سوم ممتنع الوجود چہارم عارف الوجود
پنجم واحد الوجود ست و ای سالک این قدر دائرہ با نوشتہ اند و در پی شرح این
شدند مقصود آنست کہ ذات حضرت ذو الجلال و الکمال و الافضال و المتعال کہ
بیچون بیچگونہ بی شبہہ بی نمونہ آنکہ لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌ وَّهُوَ السَّمِيْعُ الْبَصِيْرُ ست معلوم
عالمان و معروف عارفان و معشوق عاشقان و موصول واصلان گردد کہ چون او
پنہان ست از جہان و مخفی ست از نظر انس و جان در مکان لامکان کے در نظر آید و
در عقل گنجد بنا بر آن این دائرہا ہمہ راہ اوست و حیلہا زہد و تقوی بقصد ہمو نست
ع ہمای اوج سعادت بدام ما افتد + اگر ترا گذری بر مقام ما افتد + و چون این

روش عجیب وطرز غریب لاامثال بود که در هیچ کدام جا ندیده بودم و نشنیده لاجرم در شروع شرح آن دائره مشغول شدم و بنوشتن کیفیات و شرائط و لوازمات تام او متوجه گشتم و بالله التوفیق ومنه الاتمام وعنه الانتظام پس ازانجمله دائرهٔ اول نیست

عالم	واجب الوجود	عارف
	موکل میکائیل	
	روح نامیه	
مراقبه	قلب مضغه	فنا
	نفس اماره	
تجرید	توحید اقوالی	تفرید
	فهم قیاس	
مشاهده	راه شریعت	حال
	ذکر جلی	
	شهادت مبدأ	
	منزل ناسوت	
عاشق	شغل هفت می ه دان م ل ک	واصل

بدان ارشدک الله تعالی فی الدارین بفهم واجب الوجود ای سالک واجب الوجود خدای تبارک وتعالی ست قائم ست بخود ابد الآباد و بذات خود که او را تغیر وتبدل نباشد و حدوث و فنا بروی روا نبود هو الحی القیوم و وجود جمیع موجودات قائم باوع ما باو قائم و او قائم بخود به وآنحضرت شاه حق آگاه ما قدس الله سره واجب الوجود را در اصطلاح بیان خود بر وجود خاکی انسانی نهاده اند وگفته اند که این وجود خاکی انسانی عنصری واجب الوجود ست یعنی لازم الوجود که بغیر این وجود

جسمانی روح را از عالم غیب در عالم شہود ظہوری نیست اگر این وجود جسمانی نباشد
روح در عالم غیب پنہان ماند دلیل آنکہ اگرچہ روح را پیش از وجود جسمانی
بروز میثاق آفریدہ بودند چنانچہ حدیث قدسی صحیح ست کہ خلق الارواح من
قبل الاجساد باربعۃ آلاف سنۃ اما بغیر این وجود خاکی چنین معرفتی نداشتہ بود
کہ حق سبحانہ وتعالی را با جمیع صفات وکمالات بشناسد مسئلہ اگرچہ در تخم قابلیت
تمام درخت موجود بود اما چون وی را در زمین نہ کاشتند قابلیت او بظہور نہ پیوست
و درخت موجود نگشت بنا بر آن قالب حضرت آدم علیہ السلام را حق سبحانہ وتعالی
بنا فرمود و روح میثاقی را در وی نازل نمود و چون روح بہ قالب ہر دو ازدواج
یافتند از اتصال این ہر دو وجود حقیقی ظاہر گشت یعنی قابل ذات وصفات
الہی شد و آن حقیقت جوہر دل ست کہ صفت عرش اللہ یافت چنانچہ جان حضرت
آدم علیہ السلام چون بقالب خاکی بپیوست حق سبحانہ وتعالی را شناخت و چون
عطسہ آمد فی الحال الحمد للہ گفت و جمیع اسماء حق را معلوم کرد وعلم آدم الاسماء کلہا
پس این ہمہ معرفت از قابلیت دل ست کہ ظاہر شد و این از ازدواج جسم و روح پیدا
آمد آمد آن دلی کہ منزہ از ہر دو عالم ست چنانچہ شرح آن بیاید ان شاء اللہ تعالے ای
سالک خدای تعالی این جسم خاکی را چنین فضل وکرامات بخشید بنا بر آن این
وجود خاکی بروح واجب گشت یعنی لازم گشت کہ بجز این وجود اوصاف روح
ظاہر نیست از ان واسطہ این جسم خاکی را آنحضرت باور اصطلاح خود واجب الوجود
نام نہادہ اند وگرنہ نعوذ باللہ این جسم خاکی را اگر کسی واجب الوجود ذات حق گوید
عین کفر باشد موکل میکائیل یعنی مر این وجود خاکی را خاصیت ست یعنے
فعل وصفت مہتر میکائیل ست چنانچہ او فرشتہ موکل بر آب ست و تمام عالم را فیض
می بخشد یعنی از ان آب انواع نباتات از زمین میروید ہمچنین آب نیز مفیض عناصر ست

قوله تعالی وجعلنا من الماء کل شیٔ حی زیراکه این وجود خاکی مخمر بآب ست
بجز آب قیام این وجود نیست مسئله اگر خواهی که از خاک صورت چیزی سازی
هرگز نتوانی تا آنکه بآب مرکب نشود پس آب مفیض ایشان گشت ازان واسطه
آب در مرکبات بر بعضی عناصر فضیلت دارد چنانچه وجود هر جماد و نبات وجن و
انس و حیوان مرکب از انست ازان واسطه لازم این وجود میکائیل گفته شد
که آب جسم خاکی را تازگی می بخشد و بمرتبهٔ روح نباتی میرساند که تقویت روح نباتی
از آبست روح نامیه یعنی روح نباتی متعلق این جسم خاکی ست چنانچه نبات
را نمو هست که شب و روز چون پرورش می یابد و می روید همچون نبات
پس روح نباتی بتعلق این جسم خاکی ثبوت گشت که محل او قلب مضغه است
قلب مضغه یعنی پارهٔ گوشت ست تعلق این وجود خاکی ست که در جسم هر حیوانست
و آن محل و منشار روح نباتی ست و بدانکه روح نباتی به بلاغت نرسد تا آن زمان
که پارهٔ لحم مضغه در جسد درست نگردد زیراکه بیخ جمله جسد آن لحم صنوبریست چنانچه
درخت را تا که بیخ درست نشود درخت قائم نگردد و روح نباتی تا نمو نپذیرد و درخت
بکمالیت نرسد پس آن مضغه جسم ست و او مصالح بدنست و چنانچه در حدیث
واقع ست حدیث اِنَّ فِی جَسَدِ ابْنِ آدَمَ لَمُضْغَةً اِذَا صَلُحَتْ صَلُحَ لَهَا سَائِرُ الْجَسَدِ
وَاِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ لَهَا سَائِرُ الْجَسَدِ اَلَا وَهِیَ الْقَلْبُ ازان واسطه لازم این
جسم خاکی مضغه گفت و این قلب محل نفس اماره نیز هست نفس اماره تعلق
این وجود مضغه است و منشار او روح نامیه است زیراکه روح نامیه قوت دهنده
نفس اماره است چنانچه وجود آدمی چندانکه نمو میگیرد روز بروز درازی می پذیرد
و نفس اماره شهوانی او ترقی می کند و بهر لذت جسمانی قوی می گردد و آن اماره که
در قرآن مجید ذکر او کرده است قوله تعالی اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّوْٓءِ

اسم فاعل ست یعنی بدرستیکہ نفس ہر آئینہ امر کنندہ است بسوی بدی وآنکہ
نفس امارہ در وجود آدمی از حواس خمس پیدا شدہ است چنانچہ کیفیت آن مذکور
خواہد شد پس ای سالک نفس امارہ را شناختن خیلی مشکل ست کہ او چیست
وکیست کہ در وجود تو امر کنندہ باشد مگر در وجود تو شخصی دیگر ہست کہ بر تو امر خود
براند وترا از پی خود گرداند وبسوی بدی برد پس آنکہ ترا بسوی نیکی می برد باید کہ آن ہم
کسی دیگر بودہ باشد پس این سخن کی معقول نماید کہ در وجود تو دو شخص باشند کہ
یکی ترا بسوی نیکی برد و دیگری بسوی بدی عجب معمائیست کہ بجز سالک کسی نفہمد
درین باب بسیار کسان حیران ماندہ اند وبہ معرفت نفس امارہ عاجز شدہ اند کہ آن
نفس امارہ از کدام چیز پیدا شدہ است ومنشار او چیست، وآن دشمن قوی
کیست کہ سالکان بہر کشتن او علاجہا کردہ اند ومشقتہا کشیدہ اند ودرمیان
راہ حق سالک راہمان حجاب ست می باید دانست پس بدانکہ این جسم خاکی آدمی
مرکب از چہار عناصر ست وآن خاک آب آتش باد حق سبحانہ وتعالی در ہر یک وجود
عناصر خاصیتہا نہادہ است مختلف از یکدیگر چنانچہ آتش در وجود خود گرم وخشک
وآب سرد وتر وباد خشک وگرم وخاک خشک وسرد وبعضی خواص چون خاک در
وجود خود پنج صفت دارد یکی لذت دوم بوی سوم نمو داری چہارم لمس
پنجم خالی وآب چہار صفت دارد یکی لذت دوم نمو داری سوم لمس چہارم خالی
وآتش سہ صفت دارد یکی نمو داری دوم لمس سوم خالی وباد دو صفت دارد
یکی لمس دوم خالی وہوا ایک صفت دارد کہ او در وجود خود خالی ست واین ہوا را
بعضے ہیولا نیز گویند واین ہوا منشار ومحل این چہار عناصر ست واین اربعہ عناصر
بامر حق سبحانہ وتعالی از بطن ہوا بعد از یک دیگر پیدا شدہ اند از روی حکمت کہ او ہو
علیم حکیم بظہور عناصر ومجردات ومفردات عالم جسمانی وظہور حکمت او باین نوع ست

فافہم چنانچہ خدائیتعالی خواست کہ عالم جسمانی را پیدا کند و حکمت پنہان خود را
دران ہویدا گرداند پس در ابتدا نفخہ ارادت خود کرد کہ از بطن ہوا باد در وجود آمد
و در بطن ہوا جاری شدہ است و از قوت باد در وجود نفخہ قہریت از قہریت و جلالیت
او وجود آتش نمودار گشت و آتش زادۂ قہریست کہ گرمی بخشید کہ ازان گرمی درمیان
ہوا با دعرق برآورد و آب جاری ساخت و آب چون غلظیت گرفت و بسبب
آب کسافت پذیرفت یخ بستہ خاک گردید پس این خاک در وجہ دخو پنج صفت
دارد چنانچہ مذکور شد و این ظہور عناصر کہ بعد از یکدیگر بیان کردہ شد قاعدہ از روی
حکمت بیان نمود و گرنہ در یک امر او سبحانہ موجود بودند و این اربعہ عناصر از بطن ہوا
پیدا شدہ اند و در بطن ہوا جاری گشتند چنانچہ حدیث کہ خَلَقَ الرَّحْمٰنُ جَوْہَرًا فَنَظَرَہٗ
بِنَظَرِ الْہَیْبَۃِ فَذَابَ نِصْفُہٗ نَارًا وَّ نِصْفُہٗ ہَوَاءً و این مراد از ہمین جوہر ہوا است و آن
جوہر ہبا ہیولاست و آن ہیولا این ہیولا ست کہ ما ہوای گوییم و آن میان آسمان
و زمین ست بلکہ از عرش تا تحت الثرا محیط ست پس ای سالک از امر الہی اربعہ
عناصر از بطن جوہر ہبا پدید آمدند تا مرتبۂ خاک از مرتبۂ بعضی عناصر بلندتر ست چنانچہ
دی پنج صفت میدارد و در بعضی کمتر از یکدیگر و در خاک جملہ عناصر ست پس خاک
چون قابلیت داشت خدای تعالے وجود خاکی را بہر روح آدم علیہ السلام بنا ساخت
و روح لطیف کہ از امر خود در وجود آورد چنانچہ قولہ تعالی قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّیْ
کہ نَفَخْتُ فِیْہِ مِنْ رُّوْحِیْ روح شی لطیف ست کہ کیفیت آن بیشتر مذکور خواہد شد
اما ارواح چنان یک صفتی ذاتی دارد کہ در ہرچہ توجہ کند رنگ آن گیرد و در ہر مکانیکہ
بودہ باشد خاصیت آن مکان گیرد و تابع آن شود و از عالم غیب ہیچ چیز با خود نیاورد
چون حیوان کہ در عالم ناسوت اند پس آن روح لطیف چون در جسم خاکی در آمد
آن عناصر کہ در وجود مرکب بودند ہر یک جدا جدا مفرد شدہ سر کشیدند و خاصیت

خود را علیحده پیدا کردند زیرا که عناصر مذکور بمرتبۂ خاک مرده بودند و این روح فیض الٓہی ست که در ہر چه در آید حیات بخشد پس آن روح در قالب خاکی در آمده عناصر را صفات بخشید صفات مذکور چون بالقوه بودند بالفعل آمدند و روح چون در عالم غیب که ہیچ صفاتی نداشت مگر سبع صفات و آن سمع و بصر و کلام و قدرت و ارادت و علم و حیات بدین صفات حق را سمیع و بصیر و کلیم و علیم و قدیر و مرید و حی میدانست اما حق تعالی که بدیگر صفات موصوف بودند انست چون خالق و رازق و قادر و غیر ازین صفات دیگر حق سبحانه اظهار این چنین صفات خود را موقوف بر وجود عناصر نهاده بود پس چون وجود عناصر آورد و ازان قلب ساخته روح انسانی در قالب خاکی داخل گردانید چون روح از امر الٓہی در وجود عنصری آرام یافت لباس عناصر بر خود پوشید یعنی خاصیت ہای عناصر در روح اثر کرد و روح تابع او گشت مسئله چنانچه گرسنگی صفت آتش ست و آتش جذبه دارد خواهد که در خود چیزی قبض کند و آن شخص که در دست وی را خوردند یعنی ہر چه او گفت و خاصیت عناصر تقاضا گردانند و او را ہر جانب که می کشیدند ناچار تابع او گشت همچنان میکرد چون شنیدن و دیدن و چشیدن و بوئیدن و لمسیدن که روح درین جسم خاکی از بهر تماشای عالم جسمانی بینائی بسبب آتش یافت و لذت بسبب آب و بوی بسبب خاک و لمس بسبب باد و آواز بواسطۂ هوا که هوا خالی است و آواز جز خالی نیاید پس چون روح از امر حق سبحانه و تعالی از عالم غیب در قالب آمد این صفات یافت و تماشا میکرد تا بکمال عرفان برسد یعنی لقا طلبیے که در ذهن ہر چه خواهد تواند آورد قادر و فاعل مختار شد بر ہر امری بعد ازان حق سبحانه امر خود بران فرستاد که عبادت من کنی دمرا بشناسی اینجا نکته ایست حقیقی که جز حق نداند چنانچه قوله تعالی وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ این زمان

خود را بدست صاحب خاص باختصاص محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
ارسال کرد و امر وَابْتَغُوا اِلَیْهِ الْوَسِیْلَةَ بر خاص و عام بد انند و همه را بسوی راه حق
بخواند پس آنانکه نفس اماره شان زیر شان گشته بود فرمان وی قبول کردند
و عمل بجا آوردند و مقبول درگاه حضرت الٓہ شدند و انبیا نیکه نفس اماره
ایشان بر ایشان غالب بود ایشان در ظلمات ابدی ماندند و به بعد سرمدی
گرفتار شدند قوله تعالی اُولٰئِکَ کَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ در حق ایشان گشت
پس ای سالک مقصود ما ازین عبارت آن بود که نفس اماره را تحقیق کنم بدانکه
بر آنانکه نفس اماره ایشان غالب آمده بود آنان در امر حق نآمدند یعنی روح
چون از صغیری خواص عناصر گرفت بحواس خمس چون شنیدن و دیدن و خوردن
و خفتن و لمس و بوی غیرها و لذات جسمانی و بعضے صفات ذمیمه چون کبر و کینه و
بغض و حرص و هوا و بخیلی و تندی و شهوات که این همه صفات از عناصر پیدا
آمده بود چنان بروی غالب آمدند که روح توجه حق نتوانست کرد و لعادت قدیم
خود میرفت و این جمله صفات اماره او شد یعنی هر چه صفات ذمیمه همین میکرد
و این صفت درین مرتبه مجمل متفق شده نفس اماره نام یافت که آدمی را بسوی
راه حق توجه کردن نمی دهند و بسوی عبادت حق نمی برند و این همه عالم در تحت
چنین صفات گرفتار شده اند اگر چه حق را امیدانند اما بغلبه این صفات ذمیمه
بعبادت حق نمی پردازند و شغل حق نمی گیرند لاجرم در دوزخ گرفتار خواهند شد
ای سالک درین حقیقت تو خود نفس اماره شدهٔ که بسوی عادت خود میروی
و امر حق نمی دانی و در تحت صفات ذمیمه خود گرفتار آمدی این را صفات نفسانی
گویند پس آنکه گفتهٔ او کرد آن شیطانیست که بواسطہ این صفات امر حق بجا
نیاورد چنانچه در مغیاب حضرت شاه میرانجی شمس العشاق قدس اللہ سره العزیز

فرموده اند که نفسانی بی فرمانی شیطانی وشیطان نیز چون مرکب از عناصر بوده
چون تابع صفت عناصر گشت وآن خاصیت تکبر چنان بروے غالب آمد که وی را
بی فرمانی ساخت وآمارهٔ او گشت صفت کبر او را بمرتبهٔ بی فرمانی رسانید که بر
قالب حضرت آدم علیه السلام انانیت آورد وگفت خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ
طِينٍ ای سالک همچنین هرکه در تحت آمارهٔ خود درآمد شیطانیست که شیطان
در زیر نفس آمارهٔ خود درآمد وگفتهٔ او کرد که آدم علیه السلام را سجده نکرد وراندهٔ شد
ولعین گشت پس این چنین تحقیق شد که آنکه در تحت نفس امارهٔ خود درآمد شیطانی
بی فرمانی ست وآنکه در تحت امر حق درآمد روحانی ورحمانی ست ای رفیق میگویند
که شیطان راه بندگان میزند نی هریک آدمی بتابع نفس آمارهٔ خود شیطان
شده است که امر حق بجا نمی آرد ومیگوید که شیطان راه میزند حیف صد حیف
که نمی شناسند وگفته اند نفس آماره کافر ان دارند آری تحقیق ست بی فرمانی
نفسانی شیطانی عین کفر ست وبلذات دنیا عاقبت جای او در دوزخ گرفتار
خواهند شد وآنکه از صفات ذمیمهٔ خود بیزار گشت وامر حق تعالی بجا آورد از
دوزخ نفسانی خلاص یافت وبسوی بهشت روحانی بشتافت ودیدار
خدائیتعالی را دریافت ای سالک اگر کسی خواهد که امر حق سبحانه وتعالی
را بداند وصاحب امر را نیز خواهد که حق سبحانه وتعالی را بداند باید که از تابع
نفس آمارهٔ خود بیرون آید یعنی گفته صفت ذمیمه خود بکند که این صفات
ذمیمه سالک را مقام شیطانیست ودر قرآن آمده است وَنَهَى النَّفْسَ
عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ وآن حضرت پیر ما قدس الله سره العزیز
گفته اند سالک را اول مقام شیطانیست بعد از آن راه شریعت ودر راه
شریعت آنکه درآید که اول از مقام شیطانی برآید واز برای مقام شیطانی دائرهٔ کشیدنی

نوشته شده است وآن اینست
سالک را باید که ازین مقام ظلمانی
که شیطانی ست خروج جوید واز خدائیتعالی پناه طلبد وراه شریعت محمد مصطفی
صلی الله علیه وآله وسلم را در پیش گیرد اما باید که اول درین ظلمات چراغ ایمان
بیفروزد واز روشنائی آن چراغ همه صفات ذمیمهٔ خود را معائنه نماید وبگذارد
وراه طلب حق گیرد تا منزل بمنزل بمقام قریب برسد انشاء الله تعالی پس
ای رفیق سالک را واجب ولازم ست که اول حق سبحانه را بشناسد بمعرفت
قیاس یعنی فهم قیاس آنکه درین جسم خاکی گرفتار آمده وتابع نفس اماره شده
وی را بمعرفت حق فهم قیاس لازم ست یعنی حق را اول بقیاس بداند ومعنے
قیاس آنست که از صنع صانع را بشناسد که مراین عالم را صانعی هست که همه
عالم را پیدا کرده است بقدرت خود واو قادرست بر کل اشیا چنانچه یَفْعَلُ اللّٰهُ
مَا یَشَاءُ وَیَحْکُمُ مَا یُرِیْدُ بداند وگرنه آنانکه درتابع نفس اماره شده اند بهر شناس
حق قیاسات کرده اند وراه غلط برده اند واز راه حق گمراه شده اند چنانچه
کسانیکه هوا را خدا میگویند وبعضی چهار عناصر را تخصیص کرده اند مادر را
بموجب لَا تَتَحَرَّکُ ذَرَّةٌ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ که این خدا است وبعضی روح را خدا گفته اند
وبعضی عقل وعشق را خدا میگویند که این عالم قدیم ست وبعضے میگویند که این
عالم خود بخود پیدا شده است چون دانهٔ درخت وبعضی باعتقاد فاسد هر نوعی
وهمی می برند نعوذ بالله منها که ایشان ملحدان وگمراهان وکافران شده اند و
این قیاسات امارهٔ او شانست که حق را به تشبیهات وصور تصور میکنند قال
الله تعالی عَنْ ذٰلِکَ عُلُوًّا کَبِیْرًا اما قیاس درست که بزرگان قبول کرده اند
وآن اینست که حق را از همه مطلق ومنزه دانند وبر همه فاعل وقادر شناسند

و بر ہمہ عالم محیط چون آفتاب کہ بر ہمہ روشن و تابان ست و جدا از ہمہ عالم باذات
واحد توحید اقوالی یعنی معرفت قیاس را توحید اقوالی لازم آید کہ بر واحد وجود
خدائتعالی قائل شود و بزبان گوید کہ صانع و خالق عالم یکی ست و واحد بی مثل
و بی شبہہ بی صورت پس آن کسی کہ چنین در دل خود تصدیق کرد و بزبان اقرار
نمود بتوحید اقوالی درست آمد حق را واحد و قادر و صانع و خالق و عالم دانست
و در دل خود از وی چنان خوفی گرفت کہ ہرچہ خواہد آن کند یَفْعَلُ اللّٰہُ مَا یَشَاءُ وَ
یَحْکُمُ مَا یُرِیْدُ کہ چراغ ایمان وی در ظلمات مقام شیطانی روشن گشت و آنکس
مومن شد و بر صفات ذمیمۂ خود عارف گشتہ و مقام شیطانی خود را بشناخت
خواہد کہ بتوفیق اللہ از ان مقام بیرون آید بدانکہ شیطان راندہ شد بہمین سبب
کہ حق را قادر ندانست کہ ہرچہ خواہد آن کند و در دل ہیچ خوفی از ان نگرفتہ و بر
عبادت خود اعتبار کرد و از انانیت خراب گشت بنا بر آن حضرت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم گفتہ اند کہ اَلْاِیْمَانُ بَیْنَ الْخَوْفِ وَالرَّجَاءِ یعنی باید کہ مومن
ہمیشہ درمیان خوف و رجا بودہ باشد پس آن کس کہ در وی ایمان بخدا پدید
آید و خوف از حق بگیرد بتوحید اقوالی ثبوت گیرد انیجا تجرید دست وہد یعنے
تجرید و تفرید لوازمۂ اوست چون مومن حق تعالی را بر خود تحقیق کرد باید کہ از
عادت قدیم و صفات ذمائم کہ بود مجرد شود و از و اعراض کند و این تجرید ست
و تفرید آنکہ در بحث امر حق تعالی در آید بی علائق و تنہا و مفرد براہ شریعت
در آید و این تجرید و تفرید بمرتبہ از حد شرعی ست تجرید و تفرید یعنی چون سالک
بشرائط تجرید و تفرید در مقام توحید در آید باید کہ براہ شریعت کہ متابعت
حضرت پیغمبر علیہ السلام ست اختیار کند و آن شرع چنانچہ عبادت ظاہری ست
چون کلمۂ طیب بر زبان ہمیشہ راندن و نماز گذاردن و روزہ داشتن و حج کردن

وزکوۃ دادن وتسبیح واوراد خواندن وپرہیز از حرام وفساد کردن وخلوت از
خلق گرفتن ومجاہدہ بانفس امارہ کردن زیراکہ نفس او خوکردۂ عادت قدیم ست
ہرگز نمیرد مگر بتدریج چنانچہ ریاضت ومشقت بہ کم خوردن وکم خفتن وکم گفتن و
کم باخلق بودن واین عبادت سالکان ست ودرینجا مراقبہ شرعی روی نماید و
مراقبہ باحق پیدا آید ومراقبہ لازم راہ شریعت ومراقبہ آنست کہ توجہ تمام
باحق سبحانہ علی الدوام بدارد ویک لحظہ بی توجہ نماند صاحب این عمل را عالم
گویند از بہر آنکہ سالک جمیع احکام شرعی را دانستہ استقامت شرع مذکور برگرفتہ
واز جمیع علائق دنیا مجرد شدہ بعبادت حق سبحانہ مجرد از علائق شو اگر آسودگی
خواہی + کہ خاری دربیابان نیست دامنگیر عریان را + مشغول گشتہ واین راہ
شریعت ست پس چون سالک این قدر عبادت برخود لازم کرد از مقام شیطانی
برآمد وبراہ شریعت درآمد امابیشتر بمنزل ناسوت نرسد تاکہ ذکر جلی اختیار نکند
زیراکہ سالک را از ذکر جلی شوق پیدا می آید واز آن شوق عشق ہویدا می گردد
تا از آن عشق ہمراہی دمنزلی کہ درپیش ست سالک زود قطع کند واین راہ بجز
عشق ہرگز نکشاید پس عشق آتشی ست وذکر ہمچون منبع کہ بدمیدن او
عشق پیدا آید ذکر جلی یعنی ذکر جلی لوازمۂ شریعت ست سالک را باید کہ
در شریعت ذکر جلی اختیار کند ودر اصطلاح حضرت پیر دستگیر ما قدس اللہ
سرہ العزیز ذکر جلی بمعنی ذکر لسانی ست وآن لقلقہ انیست بہ حسب حدیث نبی
ذِکرُ لِسَانٍ لَقلَقَۃٌ یعنی ذکر لسانی لقلقہ است ولقلقہ چیزی را گویند کہ دائم
درحرکت باشد وخاصہ زبان آدمی کہ دائم از کلام مالا ملل یعنی درحرکت ست
باید کہ بجای آن کلام ذکر حق تعالی نگاہ دارد تا لقلقۂ او بدان ذکر باشد
وآنحضرت مامر این ذکر را ذکر جلی گفتہ اند یعنی سالک را باید کہ بعد از فراغ عبادت

بحجرۂ خالی باسم اللہ کہ اسم ذات ست مشغول شود بآواز بلند اللہ اللہ اللہ
با زبان بسیار گوید چنانچہ قولہ تعالی فَاذْكُرُوا اللّٰهَ ذِكْرًا كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ عبارت
ازین ذکر لسانی ست کہ لقلقہ گفتیم و آنحضرت این لقلقہ را برا عضاء وجود ثقیل
قرار دادہ اند یعنی ہر حرکتی کہ از عضوی پیدا آید سالک آن را القلقہ داند و بدان
لقلقہ ذکر اللہ تصور کند بہر حرکت اعضاء وجود در ذکر اسم اللہ فاضل ترست
از ذکر لا آلہ الا اللہ زیرا کہ در ذکر لا آلہ الا اللہ نفی و اثبات ست و در ذکر اللہ
مطلق اثبات ست و این ذکر اللہ علی الدوام گفتن بہتر بآواز بلند یا بآواز خفی
اما چون مبتدی را بآواز بلند بہتر تا بدان شوق بیفزاید و گوش با ہوش خود را
بران آواز بدارد و از ان ذوقی کمال گیرد و لذتی پذیرد تا کہ در وجود او مستی
پیدا آید و مشاہدۂ شرعی با حق روی نماید یعنی سالک درین حال ذکر جلی اختیار
کند حق را برخود سمیع و بصیر داند و حاضر و ناظر شناسد بر حکم وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ
بحسب حدیث نبی الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ
یراک و این مشاہدہ لازمۂ ذکر جلی ست و صاحب این عمل را عارف گویند
کہ بر حضوریت حق در ذکر جلی سالک عارف ست تا کہ در ناسوت خود را فراموش
نکند عاشق نگویند و آن فراموشی لازمۂ عاشق ست منزل ناسوت یعنی
منزل ناسوت بعد از ذکر جلی حاصل ست بطریق آنکہ سالک چون در ذکر جلی باسم
اللہ چندان ذوقی گیرد و لذتی پذیرد کہ بعضی عبادات ظاہری شرعی مثل اوراد
و تسبیح تا صلوۃ ہمہ از دست او برود از وجود خود دران ذکر از غلبۂ ذکر بیخود شود
از غایت کثرت ذکر بر وجود وی چنان ذکر غلبہ کند اگر در وجود خود نگاہ کند
ہمہ اعضای خود را در ذکر اللہ بیند و در ہر طرف ہم کہ نگاہ کند ہر آوازی و حرکتی
کہ در عالم بیند در حرکت آدمیان و حیوانات و نباتات و باد ہر آواز کہ از انسان

آید ہمہ را ذکر اللہ پندارد و از غلبۂ ذکر خود را فدا کند و از غیر اللہ بیخبر گردد و باسم
اللہ باخبر باشد و این منزل ناسوت ست کہ در ذکر اللہ خود را نسیان کردہ یعنے
فراموش کردہ و آنحضرت ما قدس اللہ سرہ العزیز فرمودہ اند کہ علامت منزل
ناسوت بر سالک آنست کہ در ذکر جلی از غلبۂ ذکر حال او ہمچون حیوان باشد
یا کودکی صغیر کہ از خود خبر نداشتہ باشد آری تحقیق و راست کہ حیوان و کودک
را بجز یک کار کاری دیگر نیست و آن غذا ست یعنی چون خوردن و بعضی صفات
ذمیمہ ہیچ ندارد ہمچنین سالک را نیز در ذکر جلی صفات نفس امارہ بالکل محو شود کہ
بجز یاد حق ہمہ یادہا را فراموش کند تا وجود خود ہم فراموش کند آن زمان منزل
ناسوت حاصل شود و حال لازمۂ این منزل ست کہ در استغراق ذکر سالک
مست شود و صاحب این حال را عاشق گویند کہ عشق لازمۂ حالست کہ
سالک بجد و جہد تمام از راہ شریعت بمنزل ناسوت آمد و حال مستی بروی وارد
شد کہ ازان حال از وجود خاکی خود بیہوش گشت یعنی دران حال عاشق شد
بر ذکر معشوق خویش پس اگر سالک درین حال بالذات این اکتفا نماید و اہمس
کند راہ طریقت کہ بوجود دوم تعلق دارد بروی نکشاید و بستہ گردد باید کہ لشہادت
مبدأ ازین منزل برآید تا وی را خبر وجود دوم معلوم گردد و بدان وجود راہ طریقت
طی کند و ازین تن خاکی شہید شود یعنی بگذرد و شہادت مبدأ یعنی مبدالازم
منزل ناسوت ست کہ سالک چون بمنزل ناسوت برسد باید کہ دراںجا ہوشیار
شود و از خواب ناسوت بیدار گردد و انہ برای یافتن وجود کہ مکمن الوجود ست
دریابد و این وجود مذکور آنست کہ در خواب چون این وجود خاکی عنصری بیکار
افتادہ می باشد او سیر می کند و انواع تماشا می بیند آن وجود را بجز سیر نتوان یافت
نہ در بیداری اگر در خواب و در بیداری حاصل نشود مگر لشہادت مبدئیت و

شهادت مبدا آنست که جمیع حرکات تن خاکی را نگاه دارد و خود با جمیع اعضا
ساکن مانده متوجه بسوی باطن شود و نگاه کند وانچه وسواس و حرکات و بعضے
خطرات که می جنبیده باشد تحقیق بداند که آن خطرات و حرکات مذکور را از وجود
دوم بوده است و این وجود بکلی حاصل نشود که تا مدتے برین مواظبت ننماید
بدان طریق که آنحضرت پیر دستگیر ما بدو وجه بیان کرده اند وآن رسمی و عینی ست
چنانچه تصور خود را ازین وجود خاکی و نهایت رسمی آنست که این تن خاکی را بنظر
خود از خود چنان جدا بیند که همچون بعضے اشیا را از خود جدا می بیند و این کمال رسمی
شهادت مبدا است که اگر کسی باین تن خاکی سوزنهائی میزده یا شدوی را ازین
حال خبر نبوده باشد و عینی آنکه سالک ازین جسم خود را جدا داند و بر همه اعضای تن
خاکی بینا باشد و از سر تا قدم خود را ازین وجود علیحده پندارد و عینی آنست که اگر
کسی بروی عذاب میکرده باشد همچنان ازان عذاب لذت گیرد چنانچه از راحت
لذت میگرفت عذاب و راحت را برابر بخشد و خود را از هر دو جدا شمرد و این کمال
عینی شهادت مبدا است پس ای رفیق سالک را باید که چون شهادت عینی میسر
گردد فنای شرعی حاصل شود از وجود اول و لقا بطلب وجود دوم فنا لازمهٔ
شهادت مبدا است و صاحب این فنا را واصل گویند که وصال شرعی بعد
از فنای شرعی ست و بدانکه وصال شرعی نیز در نزد خدا تعالی مرتبه دارد که سالک
از بهر خدا شرائط وجود اول را به تمامیت رسایند و مطیع امر حق سبحانه گشت کر
انچه برین وجود امر کرده بود بجا آورده اگر درین حالت بمیرد نزد خدا تعالی مقدار
این مرتبه سالک را ولایت حاصل گردد و بانواع نعمتهاے بهشت پدید آرد و
داصل شود حق سبحانه بروی رحمت خود را بعید و بجید روزی گرداند الحمد لله
علی لطفه و رحمته پس ای رفیق سالک چون تاکه در شهادت عینی هست

ماہیت وجود دوم مشغول شود تا بمنزل ملکوت حاصل آرد داین وجود خاکی را
بحوالہ دعوت ہفت شغل کند یعنی آنحضرت شاہ ما قدس اللہ سرہ العزیز ہفت
شغل را بہفت اعضای تن خاکی سپردہ اند از بہر آنکہ چون سالک مشغول
بمعرفت وجود دوم ملتفت شود مباد اور وجود اول دخل شیطان نباشد بتوفیق
اللہ تعالی وآن ہفت شغل بصورت حروف مفردات نہادہ اند وآن
ہفت حروف انیست ی ہ و ن م ل ک واشارت این حروف حقیقت
اورا در آخر بیان کردہ خواہد شد کہ اینچنین حروفہا بر وجود خاکی تقسیم کردن چہ غرض
بود بیشتر معلوم خواہد شد پس ازان ہفت شغل شغل اول ی را بجاے قدم
نہادہ اند ودعوت او انیست یُثَبِّتُ اَقْدَامَنَا یَا اَللّٰہُ یعنے ای بارخدایا
قدم مارا درین مقام ثابت دار وشغل دوم بصورت ہ را بجای زانو نہادہ اند
دعوت او ہَرِّبْ جَالِسَنَا یَا اَللّٰہُ یعنی ای بارخدایا زانوی مارا درین مقام نشستہ دار
تا بغیر عبادت تو برنخیزم وشغل سوم بصورت و واورا در ناف نہادہ اند ودعوت
او وَاحْفَظْ اَنْفُسِنَا یَا اَللّٰہُ یعنی ای بارخدایا دم مارا بذکر خود نگاہدار کہ بجز یاد تو دم ما
خالی نرود وشغل چہارم بصورت ن ونون را در سینہ نہادہ اند ودعوت او نَعِّمْنَا
فِیْ نِعْمَتِکَ بِالْحَقِّ یَا اَللّٰہُ یعنی ای بارخدایا نعمت حقانی ونورانی در سینہ ما ارزانی
دار وشغل پنجم بصورت م ومیم را در حلقوم نہادہ اند ودعوت او مُمْرِجْ اِلْحَانِےْ
یَا اَللّٰہُ یعنی ای بارخدایا حلقوم مارا بذکر خود الحانی بخش تا شوق یاد تو باقی ماند
وشغل ششم بصورت ل ولام را در پیشانی نہادہ اند ودعوت او لِقِیْنَا نُوْرُکَ
یَا اَللّٰہُ یعنے ای بارخدایا بہ پیشانی ما بنور ذکر تو چندان القا کن تا بدان نور عالم
باطن در چشم من افتد وشغل ہفتم بصورت ک وکاف را در دماغ نہادہ اند ودعوت
او کَمِّلْ مَشَامَنَا یَا اَللّٰہُ یعنی ای بارخدایا در دماغ من از ذکر تو بوئی کامل بخش یعنے

بُوی محبتی لفرست تا از ان بُوی مست شوم و ازین عالم جسمانی خلاص گشته براه طریقت درآیم و از هرکه غیرت ست برآیم پس ای رفیق سالک را باید که دعوت این هفت شغل را در حالت شهادت عینی از حق بدرگاه حق جل وعلا با عجز و نیاز بخواهد و این خلعت وجود خاکی را بحق سپرد که بر وجود روحانی این وجود خاکی که امانت ست که بر آدم علیه السلام پوشانیده بود باید که این امانت را بحق سپارش نماید تا خدا تعالی این وجود خاکی را در پناه خود نگهدارد تا در دخل شیطانی نگردد و سالک بوجود دوم که ممکن الوجود ست بمعرفت وی محرم گرداند و بلطف خود براه طریقت نماید و بمنزل ملکوت رساند و آن وجود دوم که ممکن الوجود ست بدائرہ لوازم تمام و شرائط نظام نوشته شود دائرہ دوم ممکن الوجود اینست

دائرۂ ممکن الوجود

عالم	ممکن الوجود	عارف
مراقبہ	موکل اسرافیل روح متحرکہ	
	نفس لوامہ	
	قلب منیب	
	فہم وہم	
	توحید افعالی	
مشاهده	راه طریقت	سالک
	ذکر قلبی	
	منزل ملکوت	
	شہادت وجدانی	
	شغل ہفت	
عاشق	ق ف ع غ ظ ط ض	داصل

بدان ارشدک اللہ تعالی بفہم ممکن الوجود ای رفیق جمیع معرفت وحقیقت
ممکن الوجود بگویم تا آن وجود بر تو عیان شود و بآن وجود براہ طریقت روان
شوی و از منزل ملکوت نشان دہی با شرائط تمام بوجود ممکن ای سالک ممکن الوجود
آنرا گویند کہ قائم بوجود خود نباشد گاہی ہست و گاہی نیست در امر حق سبحانہ
و آن وجود جملہ عالمیانست از جسم تا روح و از عرش تا فرش و این ممکن الوجود
قائم بذات حق سبحانہ و تعالی وحق تعالی بوجود واجب خود تعالی و تقدس قائم بذات
خویش لا تغیر بذاتہ ولا بصفاتہ پس ای رفیق آن حضرت ما قدس اللہ سرہ العزیز
در اصطلاح خود وجود روحانی را ممکن الوجود نام نہادہ اند و آن وجود روحانی
درین جسم خاکی بصورت و شکل ہم جسم خاکی ست و آن انیست کہ در وقت خواب
جدا میشود و آنرا روح جاری نیز گویند چنانچہ قولست اَلرُّوحُ رُوحَانِ رُوحُ الْجَارِیْ
وَرُوحُ الْمُقِیْمِ روح جاری ہمین ممکن الوجودست کہ گفتیم و مراین را بوقت میثاق
آفریدہ اند سوال اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ برہمین روح رسیدہ وجواب قَالُوْا بَلٰی ازہمین
روح شنیدہ خَلَقَ الْاَرْوَاحَ مِنْ قَبْلِ الْاَجْسَادِ مراد ازین ازہمین روح ست
و مراین وجود را ممکن الوجود از برای آن گفتہ اند کہ این وجود نیز بوجود قائم
نیست مگر بروح مقیمی و آن روح مقیمی روح قدسی ست و آن قدسی پرتو
ذات خدائتعالی ست و استقرار یافتہ است از امراو چنانچہ بیان مذکور خواہد شد
و این روح قدسی قیام بخود دارد ہمچون دریاے نامتناہی نلغزد و نجنبد
و این روح پرتو ذات واجب ست ہمچون واجب پس این ممکن الوجود
تعلق آن روح قدسی ست ای رفیق آن ممکن الوجود در باطن تو بصورتست
کہ با جمیع اعضای درست بینی و وجود خاکی را حرکت ازہمین وجودست پیوستہ
در سیر جاریست بی امر تو بعادت قدیم میرود و ای سالک در باطن تو ہر صورتے

که پیدا آید خواه صورت تو خواه صورت غیر همان ممکن ست از بهر آنکه ممکن دو اعتبار
دارد که هم هست شود و هم نیست و قائم بخود نه پس قیام او به روح قدسی ست
و روح قدسی بجای واجب و این بجای ممکن و مکان این ممکن الوجود قلب
است یعنی هر خطرهٔ آدمی که در باطن صورت بندد و آن باطن دل خواهد بود که صورت
در دل پدید می آید و مر این را صفا نیز گویند چنانچه حضرت پیر ما قدس الله سره العزیز
فرموده اند که واجب الوجود عنصری در هوا و ممکن الوجود روحانی در صفا پس
ای رفیق ممکن الوجود روحانی در عالم صفا سیر وارد همچون باد که بقوت اسرافیل
سیر دو موکل اسرافیل یعنی مهتر اسرافیل موکل باد ست که باد را روان
سازد و همچنین ممکن الوجود را نیز خاصیتی وصفتی هست که این وجود را همچون
باد روان سازد چنانچه گفتیم که این وجود چنان سیر دارد که در یک لحظه از مشرق
تا بمغرب فاصل تر از باد سیر کند و از عرش تا فرش طیران شود و این سیر در وقت
دمیدن روح در قالب آدم علیه السلام حاصل شد و نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُّوحِي
پس نفخه در حق این روح جاری آمد و این روح را بی نفخه زندگی نیست زیرا که
نفخه ارادت الٰهی ست بقوتی که در وجود این ممکن الوجود ست بدان نفخه این
روح سیر دارد و از ان واسطه موکل مهتر اسرافیل گفته شد که تعلق حرکت
این روح از ان نفخه است و نفخ فی الصور مراد ازین ست یعنی روح متحرکه
تعلق این ممکن الوجود ست بلکه عین ممکن الوجود ست زیرا که مر او را سکون نیست
بجز حرکت یک زمان قرار نتواند بود چنانچه آدمی در خواب ست و یا در بیداری یک لحظه
و یک حال و یک جای مستقر در مکان خود نبوده باشد شب و روز در پی حواس
خمس ذوق گیرنده است اگرچه خفته باشد در خواب تماشای معامله هم میکرده باشد
بنابر آن این ممکن الوجود را روح متحرکه نامیده اند که بهر لذات جسمانی یکزمان ساکن

نتواند بود و دائم در حرکت باشد و استقرار در وجود او آن زمان پیدا شود که سالک بقلب منیب بفعلات نفس لوامہ در آید قلب منیب یعنی قلب منیب تعلق این روح متحرکہ است و قلب منیب آنرا گویند کہ انچہ ماسوی اللہ است ازو اعراض کند و توجہ کمال بسوی حق تعالی نماید و این حرکات طبعی را کہ متحرک اندر وجود قبض کند یعنی ازین حرکت اضطراری بیرون آید و این حرکات اضطراری سالک را بعالم ملکوت آمدن ندہد و این حرکات اضطراری در عالم ملائک نیست زیراکہ ملائک بامر حق تعالی حرکت دارند بطبیعت خود نروند و ہر جا کہ حق بفرستد بروند وگرنہ در مقام خود مقرر باشند و سالک اگرچہ حرکت جسمانی را بہ بند شرع و ذکر جلی بستہ است اما در باطن وی ہمچنان باقی ماندہ چنانچہ باد درختی را جنبانید و خود گذشتہ و رفت اما جنبیدن درخت باقی ماند ہمچنان حرکت واجب الوجود عنصری در ممکن الوجود روحانی باقی ماندہ است بنابران قلب منیب مے باید تا این حرکات اضطراری کہ از عالم ملائک نیست باز دارد زیراکہ ملائک بامر خدای تعالی حرکت دارند بر طبیعت خود نروند و ہر جا کہ حق فرستد بروند وگرنہ در مقام خود مقرر باشند و سالک اگرچہ حرکت جسمانی را باز دارد و بجود قبض کند سالک چون حرکت باطن را در خود کشید کار قلب تمام گشت بعد ازان کار نفس لوامہ است بنفس لوامہ تعلق قلب منیب ست یعنی سالک چون حرکات را بقلب منیب در کشید کہ آن حرکات نفس امارہ بود اگرچہ نفس امارہ رفتہ بود اما بوی او باقی ماندہ باید کہ آنرا نیز بنفس لوامہ دور کند و آن نفس لوامہ عکس نفس امارہ است امارہ بر صفات ذمیمہ و لوامہ بر صفات حمیدہ و چون تواضع و تسلیم و رضا و صبوری و اخلاص و محبت روحانی ملکی ست باید کہ سالک این صفات را بسوی حق تصرف کند نہ بسوی خلق زیراکہ این صفات را بسوی خلق تصرف کردن بمرتبہ امارہ است نعوذ باللہ منہا

چنانچه در ملائک این صفات حمیده تمام هست اما بسوی امر حق تصرف مے کنند و
باشندگان خاص او پس سالک چون بصفات ملکی درست آمد و بلوامه از بوی آماره
بر آمد باید که حق را درین مرتبه چنانچه احاطت اوست بشناسد و چنانچه در واجب الوجود
عنصری فهم قیاس بود که بدان قیاس حق را صانع بر صنع دانسته و درین ممکن الوجود
روحانی وهم ست که بدان وهم حق را فاعل داند پس ای رفیق درمیان صانع و فاعل
فرقی هست بدین نوع که صانع بر غیب فاعل بر حضور همچنین جمله ملائک نیز حق را فاعل
بالیقین میدانند و نزد ایشان فهم وهم ست که بدان وهم حق را حاضر بالتقابل
می شناسند در عالم ملائکه بین بعین یعنی امر حق تعالی متصرف ست به ملائکه مسئله
کسی که در شهر در آید جمله عوام الناس را بحرکات خود بشناسد اما و تفتیکه و قلعه و محل
سلطان در آید آنجا هر حرکاتی که از آدمیان باشد آنجا تصرف سلطان باشد اگرچه
سلطان ننماید پس شهر مثال عالم جسمانیست و قلعه محل عالم روحانیست درینجا
توحید افعالی ثبوت گردد زیرا که در عالم ارواح افعال حق تصور میکنند توحید افعالی
یعنی توحید افعالی بفهم وهم تحقیق کرد بدان نوعی که سالک را چون بر عالم ملائک گذر
افتد افعال حق در آن عالم متصرف بیند و از افعال خود بگذرد و نتواند که هیچ افعال از
اختیار خود برگیرد چنانچه ملائک که بجز امر حق دم نمیزنند و این توحید افعالی ست
سالک را درین مرتبه نیز بعد از توحید افعالی تجرید و تفرید لازم آید تجرید چنانچه دران
عالم افعال حق را دیده از افعال خود مجرد شود و تفرید آنکه از افعال خود مجرد و پاک شده
و تنها و مفرد بوجود روحانی در عبادت حق در آید چون ملائک و این تجرید و تفرید ست
پس ای رفیق سالک چون بمرتبه تجرید و تفرید توحید افعالی درست آمد راه طریقت
بی تکلف بروی عیان شود ای رفیق تحقیق دانی بیقین بشناسی که هیچ راهے
بجد افعالی بجز توحید او نکشوده است اول توحید حق بعده راه منزل و سالک

در ہر مرتبہ کہ رسد او را از توحید سوال کنند اگر از ان توحید سالک درست جواب
گوید راہ بروی بکشایند وگرنہ بندند و راہ ندہند توحید ہر مرتبہ بنوعی دیگرست پس
ای سالک بعد از توحید افعالی راہ طریقت ست یعنے راہ طریقت لازم
توحید افعالی ست و راہ طریقت یعنی عبادت ست بممکن الوجود چنانچہ راہ شریعت
عبادتی ست بواجب الوجود عنصری و عبادت طریق مذکور آنست کہ از تجرید و تفرید
این مقام ہر خطرات کہ از یاد غیر آید آنرا نفی کند و بجای آن یاد حق سبحانہ و تعالی نگاہدارد
چنانچہ در حدیث عِبَادَةُ الْفَقِيرِ نَفْيُ الْخَطَرَاتِ و این مراقبہ طریقت ست یا عبادات
اَلتَّوَجُّهُ اِلَی اللهِ وَ الْاِعْرَاضُ عَنْ غَيْرِ اللهِ و باید کہ نماز یکہ در عالم جسمانی بتعلق جسم در
مساجد میکرد ہمچنین قصد کند یا بوجود ممکن الوجود در کعبہ گذارد و بالای عرش
رود و در حوض کوثر وضو سازد و در بیت المعمور نماز کند و با اولیاء اللہ ملاقات
کند و این سیر و طیر ست کہ حاصل نشود مگر تا کہ سالک در ذکر قلبی نکوشد یعنے
ذکر قلبی در راہ طریقت لازم ست ذکر قلبی در اصطلاح حضرت ما وسوسہ ایست
بحسب حدیث چنانچہ حدیث نبی اَلذِّكْرُ اللِّسَانِيُّ لَقْلَقَةٌ وَ الذِّكْرُ الْقَلْبِيُّ وَسْوَسَةٌ وسوسہ
آن باشد کہ در دل بزبان ممکن چیزی گوید چنانچہ بزبان جسم میگوید و کلام میکند
ہمچنان آن وسوسہ صورت و آوازی دارد کہ بگوش ہمان ممکن در دل شنودہ میشود
سالک را باید کہ بدان زبان اسم اللہ را پیوستہ گوید باواز خفی با تصور صفات
او یعنی در راہ شریعت مجرد ذکر اسم اللہ بود اما در طریقت ذکر با تکرار صفات اوست
و چون سالک اسم ذات را اللہ اللہ اللہ بزبان ممکن براند درین حالت اسما
و صفات او را نیز یاد کند چنانچہ اللہ خالق ست و اللہ رازق و اللہ قادر ست
و اللہ صانع ست و اللہ رحیم ست و اللہ کریم ست و اللہ حکیم جمیع اسمای او
بحضور دل داند و اسمای اللہ را بزبان ممکن علی الدوام گوید و این چنین ذکر ما نکر

حصول معرفت صفات اوست که ازین تصور صفات حق بسیار معرفت حاصل آید و محبت نیز دران بحید بیفزاید که محل و منشار محبت ہمین قلبی ست واین مشاہدہ که طریقت ست و صاحب این ذکر را عارف گویند بنابرآن که در ذکر ذات شہود دارد و بر صفات و عارف ست براسامی ذات سبحانہ واین شہود قریب تر از شہود اول ست اینقدر شرائط ذکر قلبی ست بعد ازین سالک بمنزل ملکوت اعلی رسد زیراکه بوجود ممکن الوجود سالک در ذکر قلبی کامل میگردد اما ہمدرین جسم خاکی ای رفیق لائق منزل آنکس میشود که وجود او کامل میگردد منزل ملکوت یعنی منزل ملکوت بعد از ذکر قلبی حاصل کند و منزل مذکور سالک را آنزمان حاصل شود که این ممکن الوجود روحانی از واجب الوجود عنصری منزه گردد و او جدا شود از تعلق جسم چون نظر دیدۂ ظاہری که بیک لحظه در خواب تا آسمان برسد ہمچنین آن تمام وجود بصورت و شکل جسم خاکی را انیجا گذارد و خود ہر جا که خواہد برود خواه بکعبه و خواه بزمین مشرق و مغرب و خواه بالای آسمان سیر و طیر کند و تماشا دیده باز در جسم آید سیر بزمین و طیر بر آسمان رفتن واین خواب نبود عنایت اللہ بوجود روحانی که ممکن الوجود ست و این کمال ہنر ست که بزبان کامل مرشدی باید شنید و آنحضرت ما قدس اللہ سره العزیز بزبان مبارک خود درین محل فرموده بودند که سالک چون بزبان ممکن الوجود ذکر قلبی گوید باید که سمع باطنی را نیز بر آواز زبان بدارد و نظر آن وجود ہم برآن آواز بدوزد که از کدام جا بر آید پس چون بر اعضای باطنی عیان ثبوت گشت یقین شد که ممکن الوجود با جمیع اعضا عیان خواہد شد سالک را باید که ذکر قلبی نیز با تصور جمیع اعضای ممکن الوجود بکند چنانچه در خاکی مذکور شد و اصلاً و قطعاً خطرۂ خود را و ذکر بطرف جسم خاکی نبرد و علی الدوام بآن وجود روحانی خود را بسازد ان شاء اللہ تعالی

حالک از ین جسم خاکی مجرد و علحده خود را بیند آنگاه در مشیت او چنان آید که
بغیر این وجود خاکی هر جا که خواهد برود خواه بر زمین خواه بر آسمان اما پیش از ینکه
شهادت وجدا نموده بود اگر سالک همدران وقت بدان وجود ممکن خواهد که هر جا برود
نتواند و بر آسمان گذر نیابد زیرا که این وجود ممکن او هنوز در طریقت کامل
نشده بود و چون بعد از شرائطها که لوازمات ممکن الوجود بود بجا آورده کامل
گشت تا ذکر قلبی تمام بدان نوع که مذکور شد سالک لائق آن شد که هر طرف که
خواست وی باشد بتوفیق اللہ عز و جل برود و ملائک او را راه دهند و اعزاز و
اکرام بسیار بر او دارند و از جملہ مخلصان حق او را شمارند و تماشاے عالم روحانیات
بر سالک جملہ عیان گردد و این منزل ملکوتست که هیچ حجابی در عالم ملکوت بر
سالک نماند صاحب این منزل را حالتی دست دهد که ظهور اسمار و صفات
الٰہی را در هر طرف بهر انواع مشاهده نماید و نظر معرفت او بروی عیان گردد
بلکه از یک اسمی از اسمای حق چندان ظهوری بیند که حیران ماند دران عالم
از ان ذوقی گیرد و لذتی پذیرد که از خود برود و این حالت ست و صاحب این
حال را عاشق گویند که در عالم ملکوت افعال و قدرت و صنع حق را چندان
معائنه کند که نتواند که از ان مقام باز آید بروی عاشق گردد و همدران منزل
بماند سالک را درین حالت کشف روزی گردد که اخبار عالم ظاهری و باطنی
را هم گوید و اگر سالک در عالم ملکوت مائل شده بکشف ملتفت شود هر آئینه
راه حقیقت که پیشتر ست بسته گردد و اگر خواهد که ازین منزل پیشتر روان شود
باید که اعمال شهادت وجدا اختیار کند تا از وجود ممکن الوجود خلاص یابد
و بوجود ممتنع الوجود که وجود سوم ست برسد و آنرا منزل جبروت نامند شهادت
وجدا یعنی شهادت وجدا از برای گذشتن منزل ملکوت ست و آن هم چنانست

کہ سالک چنانکہ از واجب الوجود عنصری تصور خود برداشتہ بود باید کہ از ممکن الوجود
نیز ہمچنان تصور بردارد تا بممتنع الوجود برسد واین ممکن الوجود نیز عکس جسم
خاکیست بہیچ وجہ اعتباری ندارد زیراکہ تعریف ممکن الوجود چنان کردہ شد
کہ گاہی ہست وگاہی نیست بخود قیام ندارد مگر بروح ناطقہ وتجربہ او آنکہ
درحالتی کہ خواب برآدمی غلبہ میکند بی واقعہ وبی تماشا از وجود امکانی خود نیست
میگردد واز واقعہ دیدن معزول میشود وبعد از یک لحظہ نیز بیدار شدہ می آید
پس معلوم شد کہ جز این وجود وجودی دیگر ست کہ دران مخفی میگردد وآن ممتنع الوجود
است چنانچہ مذکور خواہد شد حاصل نشود مگر بشہادت وجداو آن حضرت ما
قدس اللہ سرہ العزیز شہادت وجدارا نیز بدو نوع بیان کردہ اند یکے رسمے
دوم عینی رسمی چنانکہ سالک در شہادت مبدا وجود خاکی را بیک مرتبہ فراموش
کردہ استغراق گرفتہ بود ہمچنین سالک وجود ممکن را نیز بیک مرتبہ فراموش کند
واز بیش نسیان سازد ودر ہوشیاری وبیداری از وا استغراق گیرد ہمچون
درخواب خفتہ تا جملہ حواس از وجود بیکبارگی فنا شوند وآن وجود را نیز در خود
چنان غوطہ دہد کہ آن وجود نا پیدا گردد یعنی خطرہ را برآمدن ندہد واین شہادت
وجدا رسمی گشت اینجا ممتنع الوجود حاصل ومعلوم خواہد شد ولیکن آن آثار
ملکی کہ مدتی سالک بآن اشتغال داشت مثل عبادات وسیر وطیر وخطرات
معرفت وصفات نفس لوامہ وغیرہ کہ لوازمات آن ممکن الوجود بود باقی ماندہ
تا آنزمان کہ آن آثار از وجود نرود ممتنع الوجود بکمال حاصل نیاید پس این را
شہادت وجدا عینی باید وآن ہم چنانست کہ سالک از وجود خود متنفر باشد
وخطرات کہ لوازم آن وجود اند بآن ملتفت نشود تا آنکہ عبادت ملکی را نیز اختیار
نکند وبآن مشغول نشود اگر میخواہد کہ بیشتر روان شود ہمہ شرائط آن وجود

رابگذارد و متنفر باشد که آن جمله حجاب راه اوست وچون سالک مدتی
برین مواظبت نماید جمله حجاب ملکوتی از پیش او برخیزد و وجود ممتنع بر سالک عیان
شود و آن وجود ممکن را بحوالۂ خدای تعالی بدعوت هفت شغل کند و آنحضرت ما
قدس اللہ سرہ العزیز دیگر هفت شغل بران وجود ممکن الوجود لازم نموده اند
بنابران که سالک چون ازین وجود اشتغال فرماید و متوجه بوجود دیگر گردد باید که
آن وجود را بحوالۂ خدای تعالی بکند که این امانت اوست چنانچه وجود خاکی را حوالۂ
او کرده بود ای رفیق این دو وجود جسمانی و روحانی لباس انسانند و این هر دو
لباس هر دو عالم اند که خدای تعالی بر وجود او پوشانیده است تا بر دو عالم انسان
سروری یافته و خلافت برو مسلط شده و آن کسیکه این هر دو لباس را بر وجود
از آن خود دانست از آن حق ندانست او گرفتار شد و از حق محجوب ماند و کافر
گشت و خود را نشناخت پس خدا را چون بشناسد پس آنکس که ازین هر دو لباس
جسمانی و روحانی بدر اند از هر دو عالم براند و در دائرہ لامکان که ممتنع الوجود است
درآمد خود شناسی وی را حاصل آمد و باذات حق سبحانه واصل شود بنابران
سالک را باید که آن وجود روحانی که ممکن الوجود است از بحوالۂ دعوت هفت شغل
کند و خود متوجه بوجود ممتنع الوجود گردیده بآن نوعی که بشهادت و جدا برسمی و
عینی ذکر کرده شده که وجود ممتنع بآن طریق حاصل خواهد شد مشغول گردد تا درو
دخل شیطان نباشد نیز به هفت حروف تعلق دارد و آن اینست ق ف
غ ع ظ ط ض شغل اول بحرف ق در گفتار قدس کلامنا یا اللہ یعنی یا
بار خدایا پاک کن کلام ما در مدح تو یعنی ازین زبان زبانی دیگر بخش تا لائق
کلام تو گردد و شغل دوم بحرف ف در شم بینی فرحنا بریحانک یا اللہ یعنی ای
بار خدایا ما راحتی بفرست از خوشبوی رحمت تو تا مرحوم باشم برحمت تو شغل سوم

بحرف غ در بصر غَنِمنَا عَلیٰ لِقَائِکَ یَا اَللّٰہُ یعنی یا بار خدایا چشم ما را غنیمت لقاے خود بخش تا در لقاے تو لائق باشم شغل چهارم بحرف ع در سمع عَلَّمنَا القُرآنَ یَا اَللّٰہُ یعنی یا بار خدایا قرآن که کلام تست در گوش ما تعلیم کن تا معرفت تو حاصل شود شغل پنجم بحرف ظ در عقل ظَرِفنَا جَوہَرَکَ یَا اَللّٰہُ یعنے یا بار خدایا منور کن عقل ما را بجوہر تو که آن نور تست از بهر لقاے تو شغل ششم بحرف ط در دل طَیِّبنَا بِسنَائِکَ یَا اَللّٰہُ یعنے یا بار خدایا خوشی و خرمی و ذوق تمام ما را بخش از خوشنودی تو شغل هفتم بحرف ض در ضیا رَضوِّنَا بِضَوئِکَ یَا اَللّٰہُ یعنے یا بار خدایا منور کن وجود ما را بنور ذاتی خود تا در قرب تو جایابم سالک را باید که این هفت شغل را در شهادت وجدا بدرگاه حق جل و علی اشتغال نماید واز وجود روحانی که ممکن الوجود گفته شد نظر بردارد و بسوے هیچ خطراتے وصورتے وشکلے از جنس دیده ونادیده صورت خود یا صورت غیر هرکه باشد در نظر نه آرد این جمله اشکال وصورت را از پیش نظر خود بردارد و خاموش و برقرار ماند تا هیچ خطره از دل خود جنبیدن ندهد امید که ببرکت این هفت شغل شهادت وجدا حاصل شود و حق سبحانه تعالے بوجود سوم که ممتنع الوجود ست برساند و ذوقی از عالم غیب بخشاید ای رفیق سالک چون بعد از مشقتی تمام وسعی مدام همه خطرات ظاهری وباطنی وی از پیش نظر وی برخیزند شهادت وجدا حاصل شود و بوجود ممتنع الوجود برسد واین صاحب عمل را فنا باشد از وجود دوم از بهر حق سبحانه تعالی وصاحب این شهادت را واصل گویند بتوجه قرب حق سبحانه تعالے واین واصل طریقت بود وسالک را نزد حق سبحانه مرتبه ولایت حاصل شود بجهت آنکه اگر هم درین حال فوت شود نزد حق درجه یابد واگر حق سبحانه حیات بخشد مرتبه

دیگر در پیش آید بسعی و سلوک او و آن وجود ممتنع الوجود ست آنرا نیز بدائرہ انشا کردہ شد و آن اینست

عالم		ممتنع الوجود		عارف
		موکل عزرائیل		
		روح ناطقہ		
مراقبہ		نفس مطمئنہ		فنا
		قلب سلیم		
		فہم کمان		
تجرید		توحید احوالی		تفرید
		راہ حقیقت		
		ذکر روحی		
مشاہدہ		منزل جبروت		حال
		شہادت عما		
		شغل ہفت		
عاشق		ص ش س ز ر ذ د		واصل

بدان ارشدک اللہ تعالی بفہم ممتنع الوجود آن بمنزل جبروت و براہ حقیقت نامیدہ شدہ است ای سالک راہ حقیقت ممتنع الوجود آنرا گویند کہ دران ہیچ اشیا را وجود نباشد یعنی او منع کنندۂ صور اشیا ست و این وجود ممتنع شریک باریست چنانچہ در کتب ہا مسطور ست و مشہور کہ وجودات بر سہ قسم اند یکی واجب الوجود دوم ممکن الوجود سوم ممتنع الوجود بیان واجب الوجود و ممکن الوجود فی الجملہ پیش ازین بیان کردہ شد اما ممتنع الوجود آنست کہ در ازل الآزال بجز ذات خداے تعالی ہیچ اشیا را وجود نبود یعنی ذات خدا بود و بس بدانکہ ہستی

ذات حق کہ تقاضاے نیستی کردکہ نیست ہیچ چیزے بجز ذات خدا آن نیستی
ممتنع الوجود ست وآن وجودیست کہ نہ بخود قائم و نہ قائم بغیرِلا اعتبار لہ و
آن ممتنع الوجود را لامکان گویند بہ نسبت ذات دگر نہ بہ نسبت صفات مکان
جمیع اشیار اوست کہ جملہ موجودات وممکنات ہر دو عالم دران ممتنع الوجود
پیدا گشت پس ای سالک فہم کن کہ آن ممتنع الوجود درتو کدام ست بحسب
مَنْ عَرَفَ نَفْسَہٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّہٗ کہ آنحضرت ما قدس اللہ سرہ العزیز لجدا ز ممکن الوجود
ممتنع الوجود را دربیان آوردہ اند باید کہ آنرا درخود دریابی وآن آنست کہ
چون بیان ممکن الوجود شنیدی کہ درجسم خاکی متحرک اوست باید کہ اورا از
نظر خود دورکنی وناظر باشی تا غایتی کہ حرکت خطرۂ ظاہری وباطنی خود را جنبیدن
ندہی وخود بر قرار شاہد مانی چون چنین حال مسلم گشت بوجود ممتنع خود بپیوستی کہ
پرتو ممتنع الوجود حق ست ودرین وجود روح قدسی ست وآن ہستی پرتو حق
سبحانہ ای سالک وجود ممتنع وہستی روح از ہم جدا نیست بلکہ ممتنع الوجود عین
ہستی روح قدسی ست تمثیل چنانچہ آتش وگرمی آتش چہ از یکدیگر جدا
نباشد فہم کن کہ گرمی آتش ہیچ اشیار امثل کژدم وپشہ ومگس ومور وبعضی حشرات
را در آتش آمدن درسیدن ندہد اندرمیان او درا بسوزانند پس بدانکہ آن گرمی
جلالت آتش ست بلکہ عین آتش ست ای سالک روح قدسی را جلالیت ست
کہ ہیچ خطرات قلبی را درخود آمدن ندہد واین جلالیت ہستی را ممتنع الوجود گفتہ اند
وہستی روح قدسی بجاے ہستی حق واین بجای ممتنع فہم کن کہ عجب رمزیست
باریک واشارت مرشد کامل نیک دریاب وخود مَنْ عَرَفَ نَفْسَہٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّہٗ
ذات واجب تعالے وتقدس ہمچنین خود بخود قائم بود بہ ممتنع الوجود خویش وہم
موجودات راہمدرین ممتنع پیدا کردہ است فہم کن ای سالک در ممتنع الوجود

روح قدسی فرق آنست که در تمثیل آتش گفته شد پس درین ممتنع هستی که
همچون هستی حق ست او را دریاب باشارت آنکه این هستی روح انانیت دارد
برخود و بر غیر خود باید که بآن انانیت برسی و تصور دانای خود را دران مقام بداری
و قابض خطرات باشی تا ترا معلوم شود و گفتهٔ ما بتحقیق برسد یعنی خطرات
خود را از پیش نظر خود دور کنی و صورت خود و صورت غیر هم در نظر آری مستقیم و
برقرار باشی و بینا شوی تا ترا معلوم شود این ممتنع الوجود را چنانکه گفتم که لا مکان
نیز گویند اگر این را معلوم کنی پس در لامکان خود در آمدی که حضرت حق سبحانه ترا
نیز لامکان عطا فرموده است که این لامکان عکس لامکان اوست ای سالک
این قدر ممتنع که مذکور شد از برای اجتماع وجودات گفته اند که آنحضرت ما قدس الله
سره چنانچه بیان مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ را بچهار وجود تقسیم کرده اند که واجب الوجود
و ممکن الوجود و ممتنع الوجود و عارف الوجود ست ولیکن ممتنع را هیچ وجود
نیست زیرا که در اصل کار معرفت من عرف نفسه را بزرگان بنفس و دل و
روح و نور یافته اند آری مدعای من همین بوده است که من ممتنع میگویم و
ازان مراد هستی روح میخواهم و بیان ممتنع از برای آن کرده شد که بروح رسیدن
هیچ کس را غلط نیفتد زیرا که بسیار سالکان را درین محل غلط افتاده است و بروح
رسیدن هیچ کس گمراه نشود چرا که ممتنع در راه است که بسیار کسان را درین ممتنع
غلط افتاده است و بروح رسیدن در ممتنع غوطه خورده اند ندانستند که این هستی
روح ست یا چیزی دیگر بلکه این ممتنع مراد شان را در نظر ظلمات شده پس آن
ظلمات نیست که آن هستی روح ست که جلالیت دارد و آن جلالیت را
سالک دیده حیران می ماند و هستی روح را نیافته بازگشته اند ا ماندانسته اند
که اندرین ظلمات آبحیاتی از چشمهٔ کمال ذات واجب سبحانه وتعالی است

پس ای سالک مقصود از بیان ممتنع مرا هستی روح بود پس بدانکه این روح مقیمی ست شاهد و ناظر بر غیر و مرا این وجود را فرشته است موکل عزرائیل یعنی خاصیت عزرائیل که قبض کننده است پس آنچنانکه همه خطرات صوری و معنوی را قبض میکند و خود برقرار میباشد چنانچه مهتر عزرائیل علیه السلام جانهای جمله عالمیان قبض میکند و خود استقرار دارد و در مکان خود تا آن زمان که همه روحانیات حیوانی و جنی و انسانی و ملکوتی را قبض میکند تا روح جبرئیل و اسرافیل و میکائیل را نیز قبض میکند در آخر خود تنها بماند از حضرت عزت خطاب آید که هیچ کس در جهان زنده مانده است عزرائیل جواب گوید که بجز ذات پاک تو داین مگر کمینه عزرائیل بعد حضرت عزت رضا فرماید که اکنون جان عزیز خود را بدرگاه ما بدهی و به تسلیم و رضا کلاه خودی از سر بنهی پس عزرائیل بدرگاه رب خود را از بهر جان دادن از بالا بر افگند نیز و چند نوبت بدین نوع خود را افگند اما قبض جان وی نشود آورده اند که حضرت رب العالمین بقبضۂ مبارک خود جان عزرائیل قبض کند بعده از زبان لامثال خود ثنای خود کند و گوید لِمَنِ الْمُلْکُ الْیَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ پس ای سالک وجود ممتنع تو که صفت عزرائیل دارد چون خطرات صوری و معنوی را قبض کند و از حضرت عزت ذوالجلال فی الحال خطاب آید که یَا اَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِیْ اِلٰی رَبِّکِ رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً زیراکه مرا این وجود را النفس مطمئنہ است چنانچه بیشتر بیان آن خواهد شد یعنی این نفس مطمئنہ انانیت ست باید که آن انانیت خود را بگذارد و رجوع بسوے پروردگار خود کند براضی و مرضی در دبرین قادر نیست اگرچه قبض دیگران میکرد اما انانیت خود را قبض کردن نمی داند باید که سالک درینجا بدرگاه عزت دعا کند تا حق تعالی جان انانیت وی را قبض فرماید زهی سعادت ازلی ست که حضرت

انانیت سالک را قبض کند و در خود فنا سازد اما این حالت سالک را دران
وقتی دست دهد که جمیع شرائط ولوازمات این وجود را بجا آورد و معرفت ممتنع الوجود
را تمام حاصل کند پس چون اشارت مذکور لازم موکل عزرائیل بود بنا بر آن بیان
کرده اند بعد ازان بیان روح ناطقه است که روح ناطقه یعنے روح ناطقه
بممتنع الوجود تعلق گرفته است و آن روح قدسی بعارف الوجود ست ای سالک در
روح قدسے بعارف الوجود و در روح قدسی و روح ناطقه اندک فرقے
است هیچ تفاوت نمی توان کرد مگر باندک تمیزی چنانچه تمثیل در آتش و تجلی آتش
گفته شد بعد ازین نیز در بیان هر دو امتیاز ایشان معلوم خواهد شد الحال سخن در
ناطقه است پس ناطقه مدرک معقولات را گویند یعنے ادراک کننده هر جزو کل و
انچه در تحت اوست و ظهور اوست پس درین ممتنع الوجود روحی که هست آنرا
ناطقه گویند از بهر آنکه مدرک بر هر دو وجود ظاهری و باطنی با دراک حاضر و غائب ست
و در باطن او هر صورتی و خطره و اشارتی که هویدا گردد علم آن چیز بر و معلوم ست
و او عالم و مدرک آن چیز ست بنا بر آن روح ناطقه گفته و باطن او قلب سلیم ست
چنانچه فرمود اَلْقَلْبُ سَلِیْمٌ اَلَّذِیْ لَیْسَ فِیْهِ سِوَی مَعْرِفَةِ اللّٰهِ تَعَالٰی یافته شوی معرفت
الله تعالی قلب سلیم یعنے این روح ناطقه را قلب سلیم می باید تا معرفت حق سبحانه
و تعالی را قابل آید و حصول معرفت او سبحانه همچنان ست که سالک در نفس خود
بوجود ممتنع مستعد گردد یعنی در آید و مدتی برین استقامت نماید هر دو عالم روحانی
و جسمانی آفاقی در نظر او آید و تجلیات الٰهی نامتناهی از جمال خود پرده کشاید عین
بعین مشاهده شود پس سالک در هر حقیقت که گذر کند معرفت او سبحانه حاصل آید
و آن معرفت را محل خاص قلب سلیم ست در هر دلی که این قدر معرفت خدائے تعالے
گنجائش دارد آن قلب سلیم بود و نام آن قلب سلیم از برای آن گفته آمد که نفس او

مطمئنه است یعنی پاک نفس مطمئنه یعنی قلب سلیم را نفس مطمئنه است آری
تحقیق ست که روح ناطقه را که قلب سلیم بوده باشد پس نفس او چرا مطمئنه نبود مطمئنه
بمعنی قرار و تسکین و این نفس مر پیغمبران راست چنانچه ظاهرست و در کتب متواتره
مسطورست و آن قابل الهام ست چنانچه قوله تعالی یَا اَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِیْ
اِلیٰ رَبِّکِ رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً از برای آنکه جمیع معرفت حق سبحانه را لائق و سزاوارست
و سکونت و استقرار در حق اوست هیچو تحیر بی پایان و معرفت حق سبحانه هم در روی
بی پایان و سالک از بی نهایتی علم معرفت حق سبحانه در حیران وخود را در ینجا یافتن
بگمان فهم گمان یعنی فهم گمان آنحضرت ما قدس الله سره العزیز در وجود ممتنع بیان
فرموده از بهر آنکه لفظ گمان در لغت بمعنی حیرانی ست و حیرانی اندر تمیز در دو چیز حاصل آید
سالک چون در ممتنع برسد در خود شناسی حیران شود که خود چه چیزم هستم یا نیستم زیراکه
این محل ممتنع ست و این ممتنع برزخ ست میان عارف الوجود و ممکن الوجود
عارف الوجود را نیز پوشانید و ممکن الوجود را نیز پوشانید امتناع او طرفین هست
اما التباس عارف الوجود بچنین طور است که سالک ممتنع خود را کما حقه نیابد
حیران ماند و گوید که چه وجود لیست مارا که درین ممتنع مدرک اشیام و خود بخود ناظرم
نه هست توان گفت و نه نیست پس خدا را چون شناسم و کجا دریابم که مَنْ عَرَفَ
نَفْسَهٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ فرموده اند پس سالک را در گمان شناس وجود خود دستناس
حظ نیز گمان آید بنا بر آن فهم گمان را حضرت ما تعلق ممتنع قرار داده اند که سالک را
یک لحظه چنین حالی دست دهد اما بعد از فهم گمان توحید احوالی او را نبوت آید
توحید احوالی درین ممتنع بمرتبه الیست که هر یک صفات خدای را در وجود خود یابد
چنانچه صفات اوست سبحانه زیراکه این مرتبه ممتنع بالاتر از مراتب هر دو عالم ست
و صفات حقانی چرا در وا ثر نکند سالک درین مرتبه عنایتی را گیرد دانا نیتی پیدا آرد

یعنی درین مرتبہ سالک حق سبحانہ را براحوال خود بشناسد در بعضی صفات چنانچہ
صفت جلال وجمال وحیات واماتت وقادر وفاعل وخالق ورازق یعنی درین مرتبہ
ممتنع سالکان را بعد از مدتی چنین وقع میشود ازانکہ دست از ہر دو عالم تافتہ اند
وخود را بالای ہمہ یافتہ اند پس از قرب این مرتبہ بی اختیار درین صفات می آید
واین صفات بتجرید روح ست در ممتنع کہ حق سبحانہ بر وعطا نمودہ بسبع صفات ظہور
فرمودہ چنانچہ سمع وبصر وکلام وارادت وقدرت وعلم وحیات سالک درین ممتنع
این سبع صفات قدیمی کہ تعلق وجود دست دبعضے صفات جدیدی کہ حاصل ازین مرتبہ
است چنانچہ قہر ولطف برکسی کند کہ یکی را میراند دیگی را زندہ می کند باچنین صفات
حق را بوحدانیت اقرار کند باکمال صفات او در خود بمعرفت وَمَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ
عَرَفَ رَبَّهُ بتحقیق او گردد و توحید او درست گردد اینجا یگانگی او اتحاد باخدا پیدا آرد کہ
صفات سبحانہ را در خود یابد ومثل او شمارد در صفات اما عبودیت باقی ست و
این اتحاد صفاتی ست واتحاد ذاتی پیشتر ازین ست درینکہ اتحاد صفاتی آتش عشق
در سر سالک برزند وشوقی تمام وذوقی مدام رومی نماید ومشتاق لقای جمال باکمال
گردد کہ بیش ازین در واجب الوجود عنصری وممکن الوجود روحانی چنین حالت
نداده بود آنچنانکہ درین مرتبہ حالتی دست دہد زیراکہ آنحضرت ما وقتی فرمودہ بودند
کہ خدای تعالی بر عالم ناسوت ہمچون صاحب ست وبر عالم ملکوت ہمچون پدر ست وبجبروت
محبوب ست وبلاہوت محب این کلام را بیانی باید تا فہمیدہ شود بدانکہ حق سبحانہ
وتعالی ظہور خود را بچہار مرتبہ ختم گردانید واین چہار مرتبہ ہمین چہار وجود ست
کہ حضرت ما بیان فرمودہ اند حق سبحانہ اول عارف الوجود پیدا کرد وآن نور محمد ست
علیہ السلام چنانچہ بیان آن بیاید انشاء اللہ تعالی بیواسطہ وبی سبب از خود بخود
بدیدن خود کہ مظہر ومرآت ذات ہمان نور ست پس آن نور محمدی محبوب گفت و

حق سبحانہ خود محب کہ بیواسطۂ غیر باختیار خود پیدا آورد آنچنان نوری کہ ہیچ وجہ
از خود خبر ندارد ہمچون ذات لطیف حق ازان واسطہ محبوبیت حق را قائل آمد
درینجا حق محب و آن محبوب بعد ازان حق سبحانہ آن نور لطیف را عرفان بخشید تا
خود را بشناسد و از خود ما را بداند پس بدان عرفان آن نور روح شد و از عارف الوجود
بممتنع الوجود آمد آن نور محمدی بدان عرفان خود را شناخت و از خود خدا را بسبع
صفات بشناخت و بر ذات حق سبحانہ عاشق گشت یعنی درین مرتبہ خود محب شد و
حق محبوب ای رفیق ببین کہ یُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ درینجا چہ لطافت دارد و نزاکت
پیدا می آرد بعد ازان حق سبحانہ از کمال محبوبیت و جمال مطلوبیت خود ازان روح
قدسی ارواح میثاقی پیدا آورد کہ ازان سوال و جوابے بر گرفت و این روحانیات
فرزندان روح قدسی اند کہ از و بزائیدند درینجا چہ رمزیست عجیب و سریست غریب
کہ گفتن نمیتوانم چنانکہ روح قدسی کہ مر ذات حق را آنچنان آمد چنانکہ حوا مر آدم را
پس در شریعت این سخن کی روا دارند اما ببین کہ حوا از وجود آدم پیدا شد و از اجتماع
ہر دو چندان خلقت بسر آمد کہ حد و حصر ندارد ہمچنین روح قدسی از وجود ذات
حق سبحانہ پیدا آمد و از و چندان روحانیات جنی و انسانی و حیوانی پدید آمدند کہ حد
و حصر آن بجز حق نداند و این عالم روحانیات ملکوت ست کہ ما آنرا ممکن الوجود میگوییم
بنا بر آن گفتہ آمد کہ حق سبحانہ بملکوت ہمچون پدر ست پس خدائے تعالی آن روحانیات
فرزند مثل را کہ در عالم خود او لاہیچ خوفی و عطائی و عرفانی از حق نداشتند در کارخانہ
عالم جسمانی ارواح مذکور را برای ترتیب و ثبوت خود فرستاد تا قہر و لطف و عطا و
کرم خود را برو نماید و اقرار کمال عبودیت از و گیرد و حکم قضای خود را برو جاری
فرماید بنا بر آن فرمودہ آمد کہ حق سبحانہ بر ناسوت ہمچون صاحب ست پس مقصود
از بیان این چند کلمات آن بود کہ سالک را در توحید احوالی کہ بممتنع تعلق دارد

ذوقی وشوقی در جلال وجمال دست دهد وپیش ازین چرا نبود بدانکه آن سبحانه
از ازل محبت خود را بروح قدسی وضع نموده ومحبت خود را درروی درج
فرموده پس درانجا چرا نه عشق پیدا آید وفروتر ازین مرتبه فرزندی وبندگی بود
فرزندی بر ممکن وبندگی بر وجود عنصری پس در دل بنده که هست بحکم قضای
او سبحانه باشد ورآنجا محبت کجا در فرزند جز مهر وعطا وبخشش نبود وآنجا نیز
محبت نه فرزندان همچون ملائک اندکه آنان عشق ندارند پس ای رفیق محل
عشق ومحبت مرتبهٔ وجود ممتنع ست که روح قدسی بود درینجا سالک را حالتی
محبت حق دست دهد که پیشتر ازین نبود سالک را بدین حالت توحید احوالی
ثبوت گردد باید که بعد ازین ثمرهٔ عشق ومحبت حاصل کند وآن مشاهده است
تا این حالات ازان مشاهده جذبهٔ جلال وجمال وانس عشق بی نهایت وسوز
وگداز بغایت واقع شود وآن مشاهده بجز تجرید وتفرید حاصل نشود وتجرید که
لازمهٔ این حالت ست تجرید چنانکه ازان جذبه صفت جمال وجلال وسوز وگداز
کمال فارغ آید وبعضی صفات که عکس صفات حق در خود می یافت از واعراض
نماید وازین تجرید بدین مقام ست تفرید چنانکه تنها ازان علائق صفات شده براه
حقیقت درآید وراه **حقیقت** یعنے سالک راه حقیقت را بعد از تجرید
تفرید این مقام نباید ودر راه حقیقت عبادتی ست مثل این راه وعبادت این
راه آنچنانست که صفات خود را عکس صفات او دانی وهم صفات را از برای
او انکار بری یعنی هر صفتی مثل جلالیت وجمالیت وقهر ولطف وجود وعطا و
احیا واماتت بر خود یا بر غیر بکه کنی عکس صفات او دانی که از وست چنانچه
اَلْحُبُّ لِلّٰہِ وَالْبُغْضُ لِلّٰہِ واین را مراقبه باید مراقبه آنست که حق سبحانه را
در خود قریب دانی وَفِیْ اَنْفُسِکُمْ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ عین مراقبه این مقام ست د

صاحب این مراقبہ را عالم گویند و ازین مراقبہ ذکر روحی حاصل آید کہ دران
مشاہدۂ او حاصل ست **ذکر روحی** یعنے ذکر روحی مشاہدہ است بحسب حدیث
نبی اَلذِّکۡرُ اللِّسَانِیْ لَقۡلَقَۃٌ وَالذِّکۡرُ الۡقَلۡبِیۡ وَسۡوَسَۃٌ وَالذِّکۡرُ الرُّوۡحِیۡ مُشَاہَدَۃٌ پس ای
سالک این سخن مشکل ست کہ مشاہدۂ او در ممتنع چون حاصل شود بدان اے
سالک اینجا میگویند کہ یاد روح مشاہدۂ خدا است و مشاہدہ اسم فاعل ست
یا مفعول بمعنی بینندہ و نمایندہ بمعنی آنکہ ہر کہ روح را یاد کند یعنی ببیند بینندہ
خدا باشد و معنی دوم آنکہ ہر کہ روح را دید لعینہ خدا را دیدہ باشد پس این ہر دو
معنی در حقیقت یکی بود وَخَلَقَ الۡاِنۡسَانَ عَلٰی صُوۡرَتِہٖ برین معنی ربط میدہد و مراد
ازین انسان روح ست و گفتہ اند کہ روح صورت اوست ہمچنانکہ اوست داو
سبحانہ چنانچہ سمیع و کلیم و علیم و مرید و قدیر و حی ست روح نیز این صفات دارد
بنابر آن صورت او گفتہ آمد پس سخن در مشاہدہ است یعنی ہر کہ روح خود را در
ممتنع دید ازان روح خدا را دیدہ باشد وَمَنۡ عَرَفَ نَفۡسَہٗ فَقَدۡ عَرَفَ رَبَّہٗ اشارت
این محل گفتہ آمد و این مشاہدہ است اما بفرمان زیرا کہ سالک او را در تمثیل
صفات او را مشاہدہ میکند و صاحب این مشاہدہ را عارف گویند کہ ہنوز در
تمیز صفات ست عاشق نگویند مگر آنکہ سالک در منزل جبروت ہماید و **منزل
جبروت** یعنی منزل جبروت بعد از مشاہدہ سالک را حاصل ست و آن ہمچنان
ہست کہ سالک تصور خَلَقَ آدَمَ عَلٰی صُوۡرَتِہٖ را چندان ملاحظہ نماید کہ گاہی مراین
روح را لعینہ او داند و صفات خود را صفات حق شناسد و این مقام جلالیت ست
کہ بعضی صفات انسانی حقانی نماید چنانچہ **حسین منصور** را و **عین القضات**
را بود قدس اللہ سرہم العزیز و این عظمت نشانی منزل جبروت ست کہ سالک
بمنزل جبروت رسید و این حال ست کہ از حال خود بیخود شدہ حالت حق بر خود گرفت

عمر حاصل

وصاحب این حال را عاشق گویند که بران حال مبتلاست اما این نیز او را
بلاست که مرتبهٔ راه دیگر در پیش ست سالک را درینحالت قدرتی وقوتی از مدد
حق سبحانه دست دهد که اگر عالم را خواهد برهم زند تواند اما در حالت کمال ولذت
جمال روح به هیچ چیز ملتفت نشود که آن مقام لذتی دارد که در شرح گفتن نیاید
آنکه بچشد بداند پس اگر سالک هم درین مقام اکتفا نماید واپس کند وخود را
از راه معرفت منزل لاهوت که پیش ست محروم دارد باید که ازین منزل جبروت
نیز بشهادت عمدا تا راه معرفت که بعارف الوجود تعلق دارد بروی کشاید
شهادت عمدا یعنی شهادت عمدا از بهر گذاشتن منزل جبروت وپیوستن
بمنزل لاهوت که تعلق او بعارف الوجود ست سالک بعارف الوجود وقتی
برسد که از ممتنع الوجود شهید شود به شهادت عمدا وآن هم چنان ست که نظر
از هستی روح خویش نیز برکشد در مکان ممتنع الوجود بآن نوع که از هر دو وجود
مذکور نظر کشیده بود وازین ممتنع الوجود نظر کشیدن بدان نوع ست که عرفان
خود را از انانیت هستی روح وصفات او که درین حالت واقع وحاصل شده است
بردارد وهیچ صفت این منزل را در نظر نیارد وشهادت این محل باندک
تمیزی حصول خواهد شد زیرا که پیش ازین سخن در روح ناطقه وروح قدسی
رفته بود که درمیان ایشان اندک فرقی ست چنانچه آتش وگرمی آتش پس
این سخن درین محل معلوم خواهد شد بتوفیق الله وآنحضرت شاه ما قدس الله
سره العزیز این شهادت را نیز بدو نوع بیان فرموده اند رسمی وعینی بدانکه
رسمی وعینی شهادت عمدا درین محل سخت باریک ست بلکه همچون موی سیاه
تاریک ست بلکه پل صراط ست درمیان ممتنع وعارف که سالکان را از وجود
ممتنع الوجود عارف گشتن واز منزل جبروت بلاهوت پیوستن مشکل نماید و

این پل صراط بروی دوزخ ممتنع نهاده اند به بهشت عارف الوجود رفتن هرکه تیز
رَو است آسان رَو است زیراکه اکثر سالکان درین محل متفکر بوده انداز بهرآنکه
درشب تاریک بسیار نظر باریک باید تا گوهر نور بدست او آید بلکه آن گوهر درین شب
بروشنائی عین پیدا است پس آن گوهر نظر بی پرده را شاید یعنی عرفان پاک باکمال
ادراک ای رفیق این قدر تعریف شهادت رسمی وعینی بود اکنون بتوفیق الله
بیان کنم و درشب ممتنع روز عارف را عیان نمایم و این شب و روز در راه
اوست می باید گذشت **قوله تعالی** حَافِظُوا عَلَی الصَّلَوٰاتِ وَالصَّلوٰةِ الْوُسْطیٰ
واین برزخی ست میان کثرت و وحدت مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ یَلْتَقِیَانِ بَیْنَهُمَا بَرْزَخٌ
لَّا یَبْغِیَانِ عبارت ازین باشد واین عجب نظریست که دو وجه دارد یک وجه
بسوی معرفت عالم و وجه دوم بسوی معرفت حق سبحانه پس آن وجه که بسوی
معرفت مطلق ذات حق دارد عارف الوجود ست و وجهی که بسوے
معرفت مقید ذات عالم دارد ممتنع الوجود ست زیراکه عالم خود عین ممتنع الوجود
است ومقید پس نظر او هم ممتنع الوجود ست ومقید و نظر معرفت حق
عارف الوجود اطلاقیت دارد از قید عالم باطلاق حق پس بدانکه آنحضرت
شاه ما قدس الله سره العزیز فرموده اند که روح برکار و نور بیکار مراد آن حضرت
از نور عارف الوجود ست ومراد از روح ممتنع الوجود ست آری این کلام
متضمن شده است روحی که در ممتنع بیان کرده شد برکارست چنانچه قائل
اوصاف الٰهی را بود و اوصاف الٰهی مرجود او را شامل کرصفات الله و احکام
و آثار او را سبحانه درین محل حاصل کرده که خود مدرک کلیه بود که معرفت
خود و معرفت عالم در نظر او هویدا می نمود و این خاصیت روح ست که برکار
گفته اند اما نور نیست و خاصیت نور آنست که جز ذات خدا هیچ کس راند اند

و در شناس او خود را نشمارد و این بیکارست که فرمودند پس سالک را
این بیکاری حاصل میگردد از برکاری اما بیکاری نیز حاصل نشود جز برکاری زیرا
که بیکاری را از برکاری و برکاری را از بیکاری توان یافت چنانچه تمثیل دریا و موج
واقع شده و آن هم چنانست که سالک دانش این مرتبه را بیش ازین مرتبه بر دارد یعنی
علم هر اشیا که مر او را حاصل ست او را از بیش محو سازد زیرا که این عالم کثرت ستانه وحدت
و این علم نیز مثل متحرک ست چنانچه در آنجا وجود ممکن متحرک بود اینجا علم پس ازین علم نیز میباید گذشت
یعنی هر نظر معرفت که مر او را هست آن نظر را هم بر هم زند که معرفت نظرها دارد و آن همه
نظرها بر بندد یعنی علم آن چیز را بر خود فراموش و لازم گیرد و دران حال هم در بحر نور غوطه دهد
تا که علم خود را نیز فراموش کند که من چه چیزم یعنی آن انانیت را بر هم زند که تعلق معرفت بود بجز انانیت
ذات خود این عمل رسمی ست که یک تقسیم شهادت عمد است و تقسیم دوم که عینی ست و آن آن نسبت
که سالک درین عمل مذکور که فرمودیم بیک مرتبه از وجود خویش گم خواهد گشت و خود را فانی
خواهد دید در حالتی رسمی را باید که دران یک از خود برود و دران نیستی و هستی خود را بشناسد
مجرد از صفات و مفرد با ذات آن نوریست که حضرت ما بیکار فرمودند و درین اصطلاح عارف
الوجود همانست و این شهادت عینی ست که قسم دوم ست ای سالک نیک فهم کن که رمز عجیب و غریب
است و آن وجود مغز یست علیحده از پوست و دریاست منزه از امواج پس سالک را چون چنین
محل نظر افتاده و اتفاق خدا دست داد هر آئینه از خدای تعالی مناجات بدرگاه او خواهد و استدعا
نماید تا خدای تعالی تمام ماهیت عارف الوجود را بر وی بکشاید و جمال لامثال خود را عیان نماید
پس آن مناجات هفت شغل ست که آنحضرت ما بتعلق این وجود نصب کرده اند و آن هفت
شغل بهفت حروف منسوب اند چنانچه ص ش س ز ر ذ و شغل اول بحرف ص
در حکم پروردگار صَبِّرْنَا فِیْ قَضَائِکَ یَا اَللّٰهُ یعنی ای بار خدایا صبر ده مرا در قضای تو شغل دوم
بحرف ش در شفاعت شَکِّرْنَا فِیْ شَهَادَتِکَ یَا اَللّٰهُ یعنی ای بار خدایا شکر وه مارا در شهادت

تو شغل سوم بحرف س در سیر سَیِّرنَا فِی سِرِّکَ یَا اَللّٰهُ یعنی ای بارخدایا محرم کن مرا در راز تو شغل چهارم بحرف ز در زلف زَیِّنَّا فِی زِینَتِکَ یَا اَللّٰهُ یعنی ای بارخدایا زینتی بخش وجود مرا از زینت وجود تو شغل پنجم بحرف ر در رحم رَحِمْنَا فِی رُبُوبِیَّتِکَ یَا اَللّٰهُ یعنی ای بارخدایا رحمت کن بر ما از وجه ربوبیت تو شغل ششم بحرف ذ در ذوق ذَوِّقْنَا فِی رُؤْیَتِکَ یَا اَللّٰهُ یعنی ای بارخدایا زیاده کن ذوق دیدار تو شغل هفتم بحرف د در راه دَلِّنَا فِی دُخُلِکَ یَا اَللّٰهُ یعنی ای بارخدایا راه نما مرا در داخل شدن از باطن تو سالک را باید که بعد از شهادت سمی و عینی بدعوت این هفت اشغال شود و بدرگاه حق سبحانه استدعا نماید و ممتنع الوجود را بدعوت این هفت شغل سپارد تا دران وجود دخل شیطانی نباشد انشاء الله تعالی دائرهٔ عارف الوجود اینست

عالم	عارف الوجود	عارف
مراقبه	موکل جبرئیل	فنا
	روح قدسی	
	قلب شهید	
	نفس ملهمه	
	فهم آگاه	
تجرید	توحید ذاتی	تفرید
	راه معرفت	
	ذکر سری	
مشاهده	منزل لاهوت	حال
	شهادت شهدا	
	شغل هفت	
عاشق	خ ح ج ث ت ب ا	واصل

دائرهٔ عارف الوجود مربع نگاشته است بدان ارشدک الله تعالی بفهم عارف الوجود
ای سالک تعریف عارف الوجود آنست و عارف الوجود آن را گویند که دانا باشد
بر وجود خود یعنی هستی ست که دانای خود ست و این هستی ست دانا و منزه از همه
هستی هاست و بهستی خود قیام دارد و در امر حق سبحانه و هستی های واجب و ممکن و
ممتنع که مذکور شد باین عارف الوجود قائم و محتاج باو و او غنای تمام دارد از ایشان
و عارف الوجود اطلاق خود اوست ازین موجب وی را عارف الوجود میگویند
و این وجود شبه و مثل و اطلاق هستی حضرت حق سبحانه و تعالی دارد که منزه و مقدس
از همه هستی ها ممکنات ست و عارف الوجود خود بیان کُنْتُ کَنْزاً مَخْفِیاً نشان
این مرتبه است و این مرتبه ورای الوراء این مرتبه است و آن مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ
پس ای سالک زهی ترا سعادت ازلی چنین مرتبهٔ کمال ذو الجلال متعال را از مرتبه
عارف الوجود خود فهم کن اگر حق سبحانه خواهد بلطف خویش روزی کند پس در وجود
خود عارف الوجود را بیاب و بشناس تا خدای تعالی را مطلق بیابی و بشناسی که
مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ عبارت ازین مرتبه است و این مرتبه عارف الوجود
را در لامکان که ممتنع الوجود است توان یافت و آن آنست که در ممتنع الوجود که مرتبهٔ
واجب الوجود که روح گفتیم و بیان کردیم شاهدی خاص دران ممتنع صور و اشکال غیر
را از نظر برداشته است و خود علیحده ناظر و شاهد ماند اما خودی و منی بر خود دارد اگر
آن خودی سالک انانیت که بر خود دارد و نظر از خود و بدن بردارد عارف الوجود
مطلق میشود زیرا که سالک در راه خدای تعالی از هر وجود و صفات آن وجود گذشته
که هفت صفات بود و بعضی صفات نیز که متعلق اوست از خود زائل کرده بحکم موتوا
قبل ان تموتوا از هر وجودی گذشته تا بوجود سوم که ممتنع است بیک صفت مانده
و آن شاهدیست و بینائی باید که این صفت از خود زائل گرداند و بحکم مُوْتُوْا قَبْلَ اَنْ تَمُوْتُوْا

آن مقام اصل همین عارف الوجودست واین عارف الوجود نور محمدؐ علیه السلام
کُلُّ شَیءٍ یَرجِعُ اِلیٰ اَصلِهٖ همین مقام ست وآیهٔ وَابتَغُوا اِلَیهِ الوَسِیلَةَ نشان
این مقام میدهد ای سالک هریک انسان را بمقام اصلی خود باید رسید هرکرا
که خواهد حق سبحانه تعالی روزی کند ای سالک سالک را آخر الامر یک صفتے
شاهدی مانده است تاکه این صفت بروی قائم بوده باشد مراورا عارف الوجود
نگویند واین صفت شاهدی مرعارف الوجود راهمچون شمشیرست وشمشیر چنانکه
آلت ست همچنان شاهدی نیز آلتی ست که بدان خطرات وصور اشکال را پیدا و
هم ناپیدا توان کرد پس این قدر صفت عارفان شرکت روا ندارد که این صفت
غیر اوست وعاشقان گویند که همون ست یعنی این صفت مرعارف الوجود را
غیر نیست امّا از جهت نزول ولیکن از جهت عروج او با صفت ست شرکت
او روا ندارند ازین نیز می باید گذشت پس چون ما سالکیم ازین نیز بگذریم وشمشیر
شاهدی را بیندازیم وبی صفت آسوده قرار باشیم بوجود عارف الوجود خویش قول
حضرت شاه میرانجی شمس العشاق قدس الله سره العزیز آنست که روح برکار
ونور بیکار آمَنَّا وَصَدَّقنَا بیقین که این شاهدی روح ست وشاهدی را برداشتن
وبیکار ماندن نورست واین عارف الوجود بود سالک را باید که ازین نظری را
چون درممتنع یعنی درنیستی تصورات داشته است باید که ازین بردارد وبرخود
نظر کند که من چیستم ومَن عَرَفَ نَفسَهٗ گفته اند کیستم نفس یعنی وجود امّا وجودیکه
مطلق خودست پس چون وجود مطلق خود را بشناخت وجود مطلق حق را نیز
ازین وجود خواهد شناخت فَقَد عَرَفَ رَبَّهٗ تحقیق شد که عارف الوجود مصنفه عرفانست
وناظر در وجود وبه وجود خود در چشم همان وحق در چشم آن حق حق حق این چه
سخن ست که در دل تنگم نمی گنجد ومیزان عقلم نمی تواند که بسنجد پس ای سالک چون

عارف الوجود را شناختی باید که اوصافی که ہمراہ اوست بدانی **مثلاً** چنانچہ واحب الوجود تن جسمانی خاکی و روح نباتی موکل میکائیل و بعضی صفات او که مذکور شد و ممکن الوجود تن روحانی و روح متحرک و موکل اسرافیل و بعضی صفات او که مذکور شد و ممتنع الوجود تن ظلمانی و روح ناطقه و موکل عزرائیل و بعضی صفات او که مذکور شد و عارف الوجود تن نورانی و روح قدسی و موکل او جبرئیل و بعضے صفات او نیز که پیشتر مذکور خواہد شد پس عارف الوجود را نیز **موکل جبرئیل** ہست که تعلق او وجود اوست و آن موکل جبرئیل ست پس مراد آنکه مرا این وجود را قابلیتے و صفتے ہست که قابل کلام الہام نامتناہی حق سبحانہ و تعالے است و این قابلیت و صفت جز وجود عارف الوجود را نیست زیرا که این وجود نورانی است و وجود نورانی **محمد رسول اللہ** علیہ السلام را بود پس ہر وجودی را که وجود او نورانی بود چرا موکل او جبرئیل نبود و قابل کلام الٰہی نشود و بدان ای سالک نور عارف الوجود بمرتبۂ **محمد** علیہ السلام و این قابلیت بجاے جبرئیل علیہ السلام آنکه در خود این مرتبہ معراج نیز ہمین بوده است که بار **رسول اللہ** کلام حق شدو انجا رسول را با جبرئیل ہمان قابلیت بود و حقیقت روح جبرئیل ست که در آنجا پیدا بود و مادۂ روح جبرئیل ہمان حقیقت بود و این جبرئیل علیہ السلام که با **محمد رسول اللہ** صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم پیام آوردی **مثلاً** الحقیقت و این حقیقت نیز شرط ست که درمیان دو دوست قاصدی باید چنانچہ در دنیا بہ **محمد** علیہ السلام پیامی آوردند ہمچنان این قابلیت نیز که قابل کلام الٰہی ست کلامی از حق سبحانہ اخذ میکند و بر عارف الوجود عرض میکند پس عارف الوجود بسمع خویش شنوده خود حظ می گیرد و بر تابعان خود که سہ وجود اند جاری میسازد زیرا که ہر کلامی و آوازی و صدائی و ندائی که بوجود جسمانی از عالم جسمانی شنوده میشود او دل بگوش تن

جسمانی میرسد بعده بگوش تن روحانی بعده به تن ظلمانی بعده به تن نورانی
میرسد پس انسان تمام ازان حظ می گیرد همچنین از بعضی حواس چون دیدن
وگفتن ولمس وکلام ولذت میرسد اما هر کلامی وتجلی وذوقی پیامی ورویتی ومشاهده
که از حق سبحانه روزی شود اول بعارف الوجود رسد بعده به ممتنع الوجود آید بعده
بواجب الوجود ظاهر گردد واین مراولیا را الله را مجرد بود آمی سالک هر کلام خدای تعالی
که در نور شود آن را راز گویند وچون بروح رسد الهام گویند وچون بردل رسد
اشارت گویند وچون برنفس رسد بشارت گویند وچون برجسم رسد هاتف گویند اما
هر یکی را جدا آواز یست وصدائی وندائی مثال وجود او هر که برسد فهم کند زیرا که
این آوازها فهمیدن بسی مشکل ست که کسی آواز جنی وملکی وشیطانی وروحانی را
نیز نمی تواند فهمید ولیکن آواز کلام حق سبحانه را آنکس تواند فهمید هر که بمرتبهٔ عارف الوجود
رسیده بود که آن مرتبهٔ محمد یست صلی الله علیه وآله وسلم چنانکه حضرت رسالت پناه
کلام حق را می فهمید ند سالک آن کلام الٰهی را بقابلیت جبرئیل در خود پذیرد و
حظ گیرد ازان واسطه موکل جبرئیل مرعارف الوجود را التعین کرده شد وسالک را
اول درین مرتبه از حق سبحانه کلام صادر شود تا آن سالک کلام زبان حق را بفهمد
ومحرم کلام او شود بعد ازان حق بر وتجلی دیدار خود کند تا ازان تجلی مشاهدهٔ جمال
لامثال حق کند حظ آن مشاهده بروح قدسی تعلق تن نورانی ست واین روح
لائق مشاهدهٔ ذات تبارک وتعالی است وهر وقتی که حق سبحانه وتعالی کلام خود را
بر بنده صادر فرماید وآن کلام شنیده شود وفهمیده گردد بسمع وجود نورانی
داند ودران حالتی که او سبحانه دیدار خود را نماید آن دیدار به روح قدسی
دیده شود پس این روح قدسی قابل دیدار است وآنکه قابل دیدار ست روح
قدسی ست وآنکه قابل کلام ست وجود نورانی ست چنانچه بعضی وجودات

را ہمچنان بود فافہم اے طالب کہ اَلْقَلْبُ بَیْنَ الْجِسْمِ وَالرُّوحِ وَالسِّرُّ بَیْنَ الرُّوحِ
وَالذَّاتِ ای سالک دربنجا نیز اگرچہ روح و تن میگویم اما این روح و تن تمثیل
پارہ کافورست قول وَاَرْوَاحُنَا اَجْسَادُنَا وَاَجْسَادُنَا اَرْوَاحُنَا عین القضات اینجا
گفتہ اند و این روح و جسم آنچنان چیزست ہر دو بہم کہ فرق نمیتوان کرد چون
شعلۂ آتش و آتش چنان طور چیز نیست فہم کن در میان ایشان امتیاز نیست
باریک کہ بجز عارف کسی فہم نتوان کرد پس ببین اے سالک کہ این محل
یکی قابلیت سمع و دوم قابلیت بصر دارد چنانچہ طور درہم وجدامی نمایند و بعضی صفات
کہ دروی اند ہمچنان قیاس کن چہ درغایت تنگی و درغایت فراخی ست بازنہ
تنگ توان گفت و نہ فراخ ہم فراخ و ہم تنگ پس ازین کلمات مقصود آن بود کہ قابل
دیدار الٰہی روح قدسی ست اما روح قدسی نیز مشاہدہ و معائنہ نکند. تا کہ قلب
شہید گواہی ندہد قلب شہید یعنی متعلق بروح قدسی ست زیرا کہ معائنہ و مشاہدہ
ہر چیزی را کہ بروح تعلق دارد بتحقیق نپذیرد تا کہ دل او گواہی ندہد چون دل
او گواہی بدہد. ان چیز اقرار کرد و اعتراف نمود پس آن چیز در تحقیق بود و بیقین
آید چون نقش معائنہ کرد و ہمچنان مشاہدہ ذات حق سبحانہ را کہ روح قدسی
قابلیت قلب شہید بر آن گواہ است و بیقین و تحقیق آن رویت و مشاہدہ کہ
دیدار حق سبحانہ است از قلب شہید ست و این قلب شہید تعلق روح قدسی ست
و این قلب شہید میان روح قدسی و تن نورانی ست چنانچہ بعضے وجودات
را ہمچنان بود فافہم ای طالب کہ اَلْقَلْبُ بَیْنَ الْجِسْمِ وَالرُّوحِ قلب زادۂ جسم
و روح ست پس درین مرتبہ قلب شہید را نفس ملہمہ باید نفس ملہمہ یعنے
نفس ملہمہ تعلق قلب شہید ست بمعنی آنکہ در قلب شہید قابلیات ست کہ آن
قابلیات را نفس ملہمہ گویند و کار نفس ملہمہ آنست کہ و ذوق عالم غیب و

کلام و دیدار او خواست کند ہمچون نفس آمارہ کہ بدین طرف جسمانے لذات و
شہوات خواست کند الہام معرفت و رویت بروی وارد شود و اوعلی الدوام
باین الہام ہا ملہمہ گردد ازین واسطہ نفس ملہمہ بقلب شہید تعلق گرفت پس
این نفس را فہمی ست یعنی عقلی ست کہ مرتبہ او آگاہی ہست فہم آگاہ یعنے
فہم آگاہ بتعلق نفس ملہمہ بدان سبب ست کہ کلامی و رویتی و الہامی کہ نفس
ملہمہ حاصل کند فہم آگاہ او را تحقیق چنان گرداند کہ در وہیچ شکے درینجا نباشد
دآگاہ چنان باشد کہ ابراہیم پیغمبر علیہ السلام را بود کہ اِنِّیْ وَجَّہْتُ وَجْہِیَ لِلَّذِیْ
فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنِیْفًا وَّمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِکِیْنَ فرمودند پس سالک را
باید کہ چنین آگاہ در آن مرتبہ نگاہ دارد کہ ہر چیزی کہ از غیب وارد شود آن را
بمرتبہ آگاہی رساند و این آگاہی بمرتبہ **توحید ذاتی** ست توحید ذاتی سالک را
بعد از معرفت آگاہی ست و کمال معرفت آگاہی را توحید ذاتی عیان نماید چنانچہ
سالک چون بمرتبہ آگاہی رسد احاطت وی سبحانہ را باخود آنچنان داند کہ چون
دریا باامواج محیط بی انفصال و بی اتصال بقول حضرت مرتضی علی کرم اللہ وجہہ
کہ اِنَّ اللّٰہَ قَرِیْبٌ مِّنَ الْاَشْیَاءِ غَیْرُ مُقَارِبَۃٍ وَبَعِیْدٌ مِنَ الْاَشْیَاءِ غَیْرُ مُبَایِنَۃٍ چون
سالک را معرفت این احاطت حاصل آید توحید ذاتی بروی عیان نماید زیرا کہ
ممتنع الوجود توحید احوالی بود الحال درین عارف الوجود توحید ذاتی روے
نماید و این بجمالیت تعلق دارد کہ این عارف الوجود جمالیت ست کہ کُلُّ
جَمِیْلٍ مِّنْ جَمَالِ اللّٰہِ مراد باین معنی ست بلکہ این جمال اللہ است در قول
لَوْنُ الْمُحِبِّ لَوْنَ مَحْبُوْبِہٖ وَلَوْنَ مُحِبِّہٖ وجمال دلون وصورت ہر سہ یک معنی
است و ہر سہ بمعنی باشند کہ انسان مانند خدا است چنانچہ حضرت رسالت پناہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ اند کہ اَنَا مِنْ نُوْرِ اللّٰہِ وَکُلُّ شَیْءٍ مِّنْ نُوْرِیْ پس اینجا

نور نیز یعنی مانندست که وجود من مانند خداست و وجود عالم مانند من و این
مانند را بر عارف الوجود نسبت کرده اند که عارف الوجود مضغهٔ نورانی ست
هیچ اوصافی و اجزای او مفصل ننماید بجز اجمال ذاتی همچنین نیز حق سبحانه در
وجود قائم نماید و این وجود بآن قائم و این وجود عارف مر هر اشیای راست
یعنی هر ارواح راهست اما اوصاف آن وجود نیست و اوصاف آن وجود
بتمام کامل انسان را حاصل باشد که بمرتبهٔ روح محمد علیه السلام رسیده بود
سالک را درین مرتبه عارف الوجود توحید ذاتی با خدا ظاهر گردد بنوعی که مذکور
شد درین مرتبه تجرید و تفرید سالک را واجب آید تجرید بدانکه چون سالک از
عرفان و موکل و روح قدسی و قلب شهید و نفس ملهمه و فهم آگاه درگذرد و فراموش
کند تا راه معرفت وی را روی نماید که بعد از توحید راه معرفت بجز تجرید نکشاید
پس تجرید او انیست که خود را نیست بداند و تفرید آنکه بعد از نیستی خود را مفرد
شناسد یعنی یگانه و مفرد با خدا و این تفرید ست که بعد ازین راه معرفت در پیش
آید راه معرفت یعنی راه معرفت که بعد از تجرید و تفرید آید آنست درین مرتبه بعجز
و انکسار اقرار نمائی و نظر بر وجود خود کنی که بی صفات مفرد و مجرد و معرا و مبرا بیچاره
در ردای کبریائی مخفی ست چنانچه مسعود بک رحمت الله علیه فرموده اند ؎
مثال روح از نور خدائیست + نهفته در لباس کبریائیست + بمرا د این معنی
عبودیت باید تا دیدار حق سبحانه را قابل آید زیرا که بی عبادت مجرد شناخته
چه کار آید و بعبادت محبت افزاید و چون محبت بعشق گراید بوصال در آید
مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ بِالْعُبُوْدِیَّةِ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ بِالرُّبُوْبِیَّةِ فرموده اند که مجرد
مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ است درینجا بنده از جمیع صفات خود جدا گشته
پیش خدا رسیده و با قابلیت آن صفات مانده و درین مرتبه از قابلیت او فعل و

قرار از خود نیابد تا که رضای حق سبحانہ بروی جاری نگردد چون رضای حق سبحانہ
بروی جاری گشت وا و بشناخت پس ہر قولی و فعلی کہ از قابلیت آن وجود
آید از و نباشد۔ در حقیقت از وست چنانچہ درین باب جواب میگوید حدیث قدسی
لَا یَزَالُ الْعَبْدُ یَتَقَرَّبُ اِلَیَّ بِالنَّوَافِلِ حَتّٰی اُحِبَّہٗ فَاِذَا اَحْبَبْتُہٗ کُنْتُ سَمْعَہٗ وَبَصَرَہٗ
وَیَدَہٗ وَلِسَانَہٗ وَبِیْ یَسْمَعُ وَبِیْ یُبْصِرُ وَبِیْ یَبْطِشُ وَبِیْ یَنْطِقُ مقصود ازین حدیث
نشان این مرتبہ بود آنکہ برسد فہم کند پس سالک را باید کہ جملہ شرائط عبودیت
باین وجود بجا آرد چنانکہ مذکور شد بمراقبہ وہر **مراقبہ** این راہ آن بود کہ سالک
مشتاق کلام آن سبحانہ بودہ باشد وہر لحظہ ولمحہ ہمین ذکر یاد آورد کہ کلام آن سبحانہ
برما چون جاری بود وعلی الدوام ہمدرین فکر بود و باشتیاق کلام ربانی وصاحب
این مراقبہ را عالم گویند بمرتبۂ مراقبۂ خویش تا ازان ذکر سری پیدا آید **ذکر سری**
یعنی ذکر سری در راہ معرفت حاصل آید وآن ذکر سری ہمچنانست کہ چون سالک
مراقبہ این مقام رانگاہ دارد از لطف کمال ذوالجلال حق سبحانہ بروی کلام خود
یاد کند وخود را ازان آگاہ ماند و معرفت کلام خود بروی روزی کند تا حقیقت
آن کلام سالک بشناسد وبعد از کلام راز خفی ست کہ در باطن حق سبحانہ بودہ است
پس سالک بعد ازان راز خفی کہ در باطن حق سبحانہ تعالی ست خواہد کہ معلوم کند
درینجا محبت کمال وعشق باجمال بی نہایت باو برآید پس در مظہر و مرآت آن محبت
صورت راز خفی را حق سبحانہ عیان نماید و سالک را معاینہ او شود چنانچہ بحسب
حدیث کہ فرمودہ اند ذِکْرُ اللِّسَانِیْ لَقْلَقَۃٌ وَذِکْرُ الْقَلْبِیْ وَسْوَسَۃٌ وَذِکْرُ الرُّوْحِیْ مُشَاہَدَۃٌ
وَذِکْرُ السِّرِّیْ مُعَائِنَۃٌ وَذِکْرُ الْخَفِیْ مُعَایَنَۃٌ وذکر خفی درپیش ست پس مراد از ذکر سری
یا آن راز خفی و معاینۂ راز خفی ست پس سالک را چون آن راز خفی عیان گردد
بمنزل لاہوت رسد **منزل لاہوت** یعنی منزل لاہوت بعد از ذکر سری ست

وحصول منزل لاهوت آنست که سالک از حصول راز خفی قربی در خود گیرد و عظمتی
در خود پذیرد زیرا که منزل لاهوت منزل بیباک ست یعنی هر که درین منزل درآید
در ابتداے انانیتی هویدا گردد که جز خود هیچ کس را نداند و نه بیند در قرب او بلکه
خود را خدا داند چنانچه حضرت حسین منصور قدس الله سره دم انا الحق زدند
از همین مقام بود و دیگر درین نکته ایست پنهان که جز بتوفیق الی الله نتوان یافت
که موجب انا الحق گفتن چه بود و آن آنست که عارف الوجود که مطلق نور محمد است
صلی الله علیه وآله وسلم یک موجی ست از دریای ذات مطلق پس فهم کن ای سالک
موج از دریا چه انفکاک دارد همون عین دریاست مگر یک تعین ست از دبا و درو
بغیر خدای پس در ابتدای حال هر ایک درین مقام رسد عین دریا داند حق را خود
را و همه عالم را یکی بیند انا الحق گوید و دیگر نکته آنکه اینجا کلام و الهام حق را فهمیدن
بسی مشکل ست که کلام بر اشارت از باطن آن نور بر آید در راز خفی بفهم او در آید
حال آنکه ما نور و ذات را دریا و موج گفته ایم پس درین محل ازان کلام حیران ماند
و چون خود را پیش ازین دریا دانسته آن کلامی را نیز از خود داند و مستی گیرد ذوقے
پذیرد و شراب منزل لاهوت بروا اثر کند و دم انا الحق زند بی اختیار شود پس
سالکان این مقام را دنی دانسته اند زیرا که این اول پیالهٔ شراب منزل لاهوت
در ابتدای حال از خودی خیز باید گذشت تا بنهایت مقام لاهوت رسد
چنانچه بعضے کاملان گفته اند ؎ منصور بیک پیاله سرمست شدست * ما مثل
چنین هزار جام کشیم * پس ای سالک این نور وجودیست محمد اما مقام
محمدی دربیش ست و آن مقام در قرب آن سبحانه است بذکر خفی و آن مقام
قرب وحدت خاص محل اخلاص که محمد رسول الله راست صلی الله علیه وآله و
سلم چون سالک خواهد بتوفیق الله صاحب آن مقام شود پس ازین منزل شهادت

شہد اختیار کند چنانچہ ہر یک وجودی را بشہادت گذاشتہ است این وجود را
نیز بشہادت شہد اگذارد تا بمقام قرب برسد شہادت شہد یعنی شہادت
شہد اکہ بعد از منزل لاہوت لازم ست بدو قسم آنحضرت ما بیان فرمودہ اند یکے
رسمی دوم عینی پس شہادت رسمی عارف الوجود بدان نوع ست کہ در ابتداے
حال کہ آثار قرب ذاتی وعظمت صفاتی کہ بروی جاری میگردد باید کہ سالک بر این
آگاہ شود و بربعضی صفات نیز واقف گردد کہ در منزل انچہ از وصال در آید از ان
بیزار آید و بر اصل حال خود نظر کند کہ ذرۂ نورانی بیکار خلقت اوست در ملکیت او
و این جملہ کرامات از قرب و وصلت وعبدیت او و در مشاہدۂ او و بکلام او حاصل
شدہ است پس سالک چون با وجود این حالت بر اصلیت خود نظر کند خود را نیست
وبیکار یابد و این آثار کہ از وی جاری میشود از حق شمارد و این آثار اظہار از صفت
تجلی جمال بود زیراکہ سالک در عارف الوجود خود را وحق را جمیل یافتہ بود کہ
كُلُّ جَمِيلٍ مِّنْ جَمَالِ اللهِ اما نظر سالک بر جلال ذات احدیت نیفتادہ پس شہادت
رسمی این وجود آنست کہ نظر بر جلال احدیت او کند وخود را با ہمگی صفات وجود
فدا سازد چون پروانہ در آتش شمع و این بشہادت رسمی ست وشہادت عینی
آنست کہ بعد از فدای این حالت ہر چہ در وجود او آثاری پیدا آید ہمہ از و داند
مثل وجود خود را وکلام وقدرت وارادت وسمع وبصر وعلم جملگی را بر توجہ ذات
داند وخود در میان ہیچ نہ بیند بِی يَسْمَعُ وَبِی يُبْصِرُ مراد را از ینجا عیان گردد و این
شہادت عینی ست کہ تعلق عارف الوجود ست و این شہادت رسمی وعینی از براے
گذاشتن عارف الوجود ویافتن قرب احدیت ذات صرف زیراکہ مقام قرب سالک
را حاصل شدن از طرف اوست و این مرتبۂ معشوقیت ست چنانچہ بیشتر بیان
آن مذکور خواہد شد پس ای رفیق سالک را درین مرتبہ ہفت شغل ست

دعا نمودن بآن واجب و لازم آمد یعنی هفت شغل که بعد از شهادت شهد است
عارف الوجود را بحوالهٔ ایشان کند و خود محتاج مقام قرب باشد تا حق سبحانہ تعالیٰ
از برکت این شغل وجود وی را در امان خود نگاه دارد و وی را محل قرب روزی
گرداند بمنه و کرمه و آن هفت شغل بهفت حروف منسوب اند خ ح ج ث
ت ب ا شغل اول بحرف خ در خلافت خَلِعْنَا فِیْ خِلَافَتِکَ یَا اللّٰهُ یعنی
ای بارخدایا خلعت خلافت بمن روزی کن یعنی بمرتبهٔ معشوقیت چنانچه آدم
علیه السلام را شغل دوم بحرف ح در حب الله حُبَّنَا فِیْ حُبِّکَ یَا اَللّٰهُ یعنی ای
بار خدایا محبت ما در محبت تست یعنی آنکه تو از جانب خود ما را بقرب خود آوردی
و محبت خود را بر من نازل کردی شغل سوم بحرف ج در جمالیت جَمِّلْنَا فِیْ جَمَالِکَ
یَا اَللّٰهُ یعنی ای بار خدایا جمالی بخش این وجود ما را از حسن کمال و جمال تو شغل
چهارم بحرف ث در ثنای الله تعالیٰ ثَبِّتْنَا فِیْ ثَنَائِکَ یَا اَللّٰهُ یعنی ای بار خدایا ثابت
دار در ثنای تو شغل پنجم بحرف ت در تبارک الله تَمِّمْنَا فِیْ نِعْمَتِکَ یَا اَللّٰهُ یعنی ای بار خدایا
تام کن نعمت تو بر ما شغل ششم بحرف ب در بسم الله بَدِّدْنَا فِیْ بَهْجَتِکَ یَا اَللّٰهُ
یعنی ای بار خدایا منور کن مرا در خوشحالی و دیدار تو تا که کما حقه لقاے ترا به بینیم
شغل هفتم بحرف ا در ذات الله اَرِدْنَا فِیْ اَحَدِ ذَاتِکَ یَا اَللّٰهُ یعنی ای بار خدایا ارادتی
کن بر ما از خود تا در احد ذات تو فنا شویم و از خود هیچ بقا نیابیم بجز ذات تو نیس بدان
ای سالک درین مرتبه ارادتی از حق میخواهد که بدان ارادت بقرب او داصل گردد
اگرچه سالک را کلام از حق وارد شده باشد آمانه آنچنانکه در قرب او حاصل گردد زیراکه
کلام هر مرتبه را نبوعد یگر ست چنانچه در بیش مذکور شده اما هر کلامی و وجدانی و مشاهده
که در قرب حاصل گردد برتر از همه کلام و وجدان و مشاهده وغیره بود و این قرب ست
که پیغمبر علیه السلام را بود چنانچه آنحضرت در حدیث خود فرموده اند که چون بمعراج

رسیدم حق سبحانه تعالی پای خود را بر کتف من نهاد تا ازان علم اولین و آخرین را
فراموش کردم بعد ازان چون اندک پیشتر شدم و رو برگشتم دست مبارک خود
را بر سینهٔ من نهاد تا ازان جمیع علم اولین و آخرین معلوم نمودم و هم در آن مرتبه
خطاب وَمَا اَرْسَلْنَاکَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِیْنَ داد و بر روی عالم فرستاد محمد رسول الله
تا تمام نهاد پس ای سالک سر این حدیث را درین مرتبه هم عیان بین که حضرت رسالت
پناه علیه السلام فرموده اند عبارت ازینجا بود پس مراد پای تجلی جلال است که ازان
تجلی جلالی علم اولین و آخرین فراموش شد و مراد از دست تجلی جمالی ست که ازان
علم اولین و آخرین حاصل شد پس در اصطلاح ما تجلی اول در عارف الوجود شهادت
شهدا است که سالک از تجلی جلالی همه آثار صفات خود را محو بیند چنانچه از خود و از
غیر خود هیچ یاد نیارد و این صفت تجلی جلالی اوست که دران مرتبه بر سالک آید
و مراد از تجلی دوم که جمالی ست و ازین ارادت بطون اوست که احدیت ذات
خود را با ارادت خود سالک را عیان نماید و بر سالک علم اولین و آخرین کشاید
بحرمت النبی و آله ای سالک ارادت بطون او سبحانه کمال شهود آن سبحانه است
و آن تجلی جمالیست بجز ارادت او حاصل نیاید زیرا که سالک را در وجود عارف الوجود
تا شهادت شهدا راه و سلوک منزل و قطع مراحله تمام شد و جد و جهد او معزول
هرچند خواهد که کوشش کند و سعی بیشتر نماید افاده نکند سالک تا اینجا عاجز و بیچاره
و عاشق صفت مسکین نماید زیرا که همگی صفات خود را در تجلی صفات قرب او
محو کرده است و آن سبحانه همچنانکه عظمت صفات اوست چون قادریت و عنایت
و اطلاق از هر قید بر وی تجلی فرموده درین مرتبه سالک را مقام عبدیت حاصل شده
و با یمان کمال واصل گشته آن مومنی که تعریف او حضرت رسالت پناه علیه السلام
فرموده اَلْمُؤْمِنُ حَیٌّ فِی الدَّارَیْنِ مراد ازین مومن است پس بدانکه ای سالک این مرتبه

آن مرتبہ ایست کہ ہمہ اولیاء اللہ را بود کہ ہمہ اولیاء اللہ علی الدوام بمقام عبدیت
بعجز و انکسار بدرگاہ حضرت پروردگار خود بودہ اند و این کمال عاشقیت ست
و محبت بمقام عبدیت اما صفت محبوبیت و معشوقیت کہ ازین مرتبہ بالاتر ست
بعضی اولیاء اللہ را نیز بود و لیکن علی الدوام نہ زیرا کہ این مرتبۂ نبوت ست
و مرتبۂ نبوت خاصہ محمد رسول اللہ است علی الدوام ازان واسطہ مرتبۂ
حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم از مرتبۂ اولیاء اللہ اعلی تر ست کہ
محبوبیت کمال در حق اوست و محبوب رب العالمین خطاب بدوست پس
سالک درین مرتبہ کہ مذکور شد سزاوار دیدار فت الوجود بود و آن مقام محبت و عاشقیت
است بیشتر ازین سالک را مقام محبوبیت بجہد حاصل نشود تا کہ او بسوی خود
بارادت خود جذبہ نکند پس مقام محبوبیت محب را بارادت او حاصل ست و ارادت
او آن زمان حاصل شود کہ عبادت آن مرتبہ بر خود پیوستہ لازم گیرد چنانچہ مراقبہ و
مشاہدہ و فنا فی اللہ بطوریکہ بیان کردہ شدہ و اشغال مذکور را نیز ورد سازد
و مشغول بارادت او باشد انشاء اللہ العزیز آن سبحانہ پردۂ غیب را بروی سالک
بارادت خود بکشاید و جمال لامثال خود را بنماید پس بدان ای سالک ارادت
وی را سبحانہ درین مرتبہ شناختن بسی مشکل ست کہ چہ گوییم و چہ نویسیم کہ ازان فہم
کنی باری از برای فہم عارفان تمثیل باریک تر و روشن تر نمودہ می آید کہ اگر فہم کنی
بارادت اللہ جل جلالہ و عم نوالہ و آن تمثیل اینست پس بدان اے سالک
ہستی روح تو کہ با جسم ست و آن ہستی دو دیدہ دارد یعنی دو نظر دارد یک نظر
ظاہری کہ تعلق مرغولہ جسم و جود خاکی ست و نظر دوم باطنی کہ آن تعلق بوجود روحانیست
پس نظر باطنی از نظر ظاہری منزہ و مطلق ست کہ باین ہیچ تعلق ندارد اگرچہ این
نظر ظاہری از پرتو اوست کہ بحسب وجود جسمانی جدائی نماید دگرنہ ہمین اوست

نه غیر بهر این تمثیل در تمثیل گفته می آید چنانچه روح و بدن همچون محافه است که چون
در وی شمع بافروزند نوری از درون پرده بیرون پرده محیط نماید یعنی دو نور از آن
شمع پیدا آید یکی درون جامه دوم بیرون جامه است اما چون بیننده از دور نظر
کند دو نور ننماید مگر نوری که بیرون جامه پرتو انداخته است و نمایانست خیال کند
که شمع با جامه یکسانست و پرتو خود را به بیرون انداخته است اما چون عارف
نظر کند دو نور شده از آن شمع تصور نماید بواسطهٔ جامه که حائل است درمیان
دو نور چنانچه مذکور شد و آن دو نور بواسطهٔ لطافت پرده پیدا آمده ست اگر
آن پرده بردارند یا بر آن جامه پردهٔ کثیف و سیاه سرپوش کنند نور بیرونی
محو شود همان یک نور نماید پس این دو نور بواسطهٔ لطافت جامه بود که پیدا آمده
بنوعی که اگر بیننده خواهد که چیزی شی به بیند بنور بیرونی هم تواند دید و اگر از نور
بیرون احتیاج بردارد و خواهد که اندرون به بیند نظر خود را در اندرون
برد تواند دید پس ای سالک این تمثیل بر وجود انسانی که مرکب بجسمانی و
روحانیت گفته اند بنا بر آن که همچنین دیدهٔ ظاهری که مرغولهٔ چشم است نور بیرونی
ست و مرغولهٔ چشم تمثیل جامهٔ سرخ یا زرد یا سفید از هر رنگی که باشد و نظر باطنی
نور درونی ست و روح مجرد مطلق بمرتبهٔ شمع روشن پس از نور ظاهری اشیای
جسمانی بیرونی میتواند دید و بنظر باطنی درونی صور خیالی و شکلهای ملکوتی
را توان دید پس روح وجود خاکی این مثال فانوس دارد یعنی محافه بمقابلهٔ آن
دو نور در وجود انسانی دو نظر خواسته بواسطهٔ پردهای چشم پس نظر باطن بر
نظر ظاهر قادرست بنا بر آنکه نظر باطن انانیت دارد و نظر ظاهری انانیت
ندارد و این بیکارست و او برکار زیرا که هر جائیکه نظر ظاهری بدیدن ظاهر نگاه دارد
همانجا بماند و از آن حال برنگردد تا که مر این نظر را جذبهٔ نظر باطن بود مسئله نظر ظاهری

اینجاست باوجودیکه اینجا چیزی می بیند نظر باطن برخیالات وتصورات دیگر رفته باشد
ودر آنجا ناظر شود وتماشای عالم باطنی را مشاهده نماید پس ازین چنین معلوم شد
که نظر باطن از نظر ظاهر منزه است وغنی وقادر باین هیچ تعلق ندارد هرجا که خواهد
ناظر باشد واین نظر عاجزست وفقیر بجز ارادت او بر نگردد ولیکن این نظر ظاهر
را فاعل مختار آنچنان ساخته است جائیکه آن نظر این نظر را نگاهدارد همانجا باند
وبیبیند بجز ارادت باطن جای دیگر نه بیند بمقدار فعل مختار خود می بیند ونظر باطن که
با انانیت هرجا که خواهد برو وخواه در سمع آید خواه در بصر خواه در ذوق وخواه در شم
وخواه در لمس همچنین در جمیع اعضا سیر کند زیرا که آن نظر باطن از جملهٔ اعضا منزه ومبرّاست
ونظری که در جملهٔ اعضا همیشه محیط ست آن نظر پرتو اوست که او را مثل اعضا بصحبت
اعضا فاعل مختار ساخته است اما آن نظر دروی نیست هرجا که خواهد مقام کند وهرجا
که خواهد خیمه زند اگر خواهد درهمه اعضا بیکبارگی بی کم وزیادت محیط شود تواند
واگر خواهد خود را از همه اعضا چنان منزه گرداند که در هیچ کدام جا خود را نماید
تواند واگر جائے محیط وناظر باشد وجائی نباشد این صفت مر آن نظر باطنی ست
ودیگر صفات آنست که آن نظر باطن خواهد که نظر ظاهر را در خود فنا سازد تواند
زیرا که حیات نظر ظاهر از نظر باطن ست در خود جذب کند یعنے او را بنظر قهر نگرد
بنوعیکه خود از وبی پروا شود وبی نیاز گردد آن نظر منقطع شود باز که وصال دهد
همانجا حیات پیدا آید مسئله نظر ظاهر که از مدد نظر باطن می بیند اگر آن نظر باطن
توجه بسمع باطن بجد وبی نهایت کند نظر ظاهر چنان منقطع شود که لنظاهر هیچ نماید
وخواهد در هردو جا قرار باشد همچنین در همه اعضا ای سالک این تمثیل دو نظر که
مذکور شد تمثیل نظر خدا وبنده است که درمیان خدا وبنده اینقدر قرب وبُعد و
متصل ومنفصل ست نیک فهم کن که تمثیل کمالات که جمال او صورت لا مثال را

مینماید واضح‌تر ازین بگوییم ای سالک عالم بذات الوجود و بمرتبهٔ نظر ظاهر است و واجب الوجود
که ذات مطلق سبحانه است بمرتبهٔ نظر باطن است پس هر بیانی که در تمثیل مذکور شد
در میان خدا و بنده همین قصه است ازان تمثیل یک یک معلوم کنی که از غایت
لطافت واحد الوجود مطلق بطریق ظهور دو وجود مینماید اما در حقیقت یکی است
چنانکه آئینه و صورت و عکس صورت که در آئینه افتاده است همین جسم و روح و
عکس روح که در جسم افتاده است همچنین عالم و ذات که در عالم افتاده است
عجب یکی است که دو مینماید چنین حکمت بدریافت و در عقل و فهم هر دو یکی در آید

ابیات

چه فانوس است این عالم ز شمع ذات پر نور است / محیط ظاهر و باطن ولیکن آن شمع زین دور است
عجب ذاتی است واحد آن ظهور خود دو بنماید / نه بیند آنکه او از دیدنش یک چشم او کور است
موحد دو نه بیند یک لیکن بار شد آن یکدو / که ظاهر باطن آن یک و بهر طرفی که مشهور است
عجب ذاتی که مشهور است در هر صورت و شکلی / بری وصلی بری فصلی به نزد خویش منظور است
عیان در پرده‌ها گشته نهان بی پرده‌ها نور است / دو عالم پرده‌اش میدان بپیش اهل عرفان نور است
همان چون آئینه میدان دران انسان بود عکسی / بود اصلش نه بود حق بجز اصل عکس معذور است
عجب اصلی که بی فصلی نکرده عکس خود پیدا / بداده اختیار او را و خود قادر و مقدور است
اگر خواهد کند فانی نظر از عکس بر دارد / فنا کرده همان لحظه چون عکسی که منظور است
وگر خواهد کند پیدا ارادت را و هر حرکت / نظر بر عکس اندازد همان لحظه که ظهور است
عجب هست آن نظربازی که از بازی نظر دارد / جهانی را کند پیدا و خود در پرده مستور است
لطافت وار دان ذاتی بهر شی وصل میدارد / الهی این چه بود آن کس که او از خویشتن مهجور است

پس بدان ای سالک گفته گفته سخن دراز شد و بیانی طویل افتاد و مقصود ما ازین
عبارت آن بود که ارادت حق سبحانه تعالی را باقتضای او تعیین بشود ازان تمثیل نظر ظاهر

و نظر باطن کرنمود و می آید ہم بدان نوع درعارف الوجود و احد الوجود را البتہ نا سد کہ
و دیدار ذات مطلق را دران عارف الوجود آنچنان تواند دید کہ نظر باطن را در نظر ظاہر
و نظر ظاہر کہ عاجز مفتقر ست ہرگز نتواند دید تاکہ ارادت و جذبہ نظر باطن نشود ہمچنان
سالک در عارف الوجود و احد الوجود را ہرگز نتواند دید تاکہ ارادت و جذبہ نظر باطن
نشود ہمچنان سالک در عارف الوجود و احد الوجود را ہرگز نتواند یافت تا آنزمان
کہ واحد الوجود ذات مطلق کہ سبحانہ است بر عارف الوجود ارادت و جذبہ خود نکند
و او را اندوہی نرباید وصال کمال نگردد آری او غنی و مطلق ست زہی طالع کہ فقیر
خود را بنواز دو او را نیز بلطف خویش غنی سازد الحمد للہ علی لطفہ سالک را باید کہ
ہمیشہ در عارف الوجود مسکن وماوای خود سازد و با مناجات و عبادات وعجز
والتجا بحق بپردازد زیراکہ اولیاء اللہ علی الدوام اکثر درین مقام بودہ اند و این
دروازۂ ازلی ست ہر کہ بدین دروازہ افتادہ است البتہ رب العالمین بلطف
در درگاہ خود را باز کردہ با بندۂ خاص خویش راز گوید ای سالک ترا بعد از عبادت
آن مقام حق سبحانہ پرتو ارادت خود کند و خود را نماید بنوعی کہ دران تمثیل مذکور شد
و نمودن او ہمین نوع ست بالاتر ازین نتوانی دید زیراکہ تو در خود دریابی کہ عقب
نظر باطن خود را چہ دریابی وچہ بینی کہ فہم تو بالای او نرسد ہمچنان آن حق سبحانہ تعالی
نیز خود را بتو نماید و کلام لا مثال بلطف یا بقہر بر تو وارد کند پس ہر معرفتی کہ بر تو
معلوم نبودہ باشد بر تو معلوم شود و علم ازلی و ابدی ترا روشن گردد زیراکہ باین مقام
معراج محمدی علیہ السلام حضرت حق سبحانہ کلام کردہ حدیث لی مع اللہ
وَقْتٌ لَا یَسَعُنِی فِیہِ مَلَکٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِیٌّ مُرْسَلٌ عبارت ازین مقام ست
ای سالک چون بارادت اللہ کلام حق سبحانہ تعالے بہ پیوستی بمرتبہ محبوبیت
رسیدی ولذت واحد الوجود را چشیدی پس اینجا ہمہ ذکر و مراقبہ و مشاہدہ عبادت

فنا مخفی شد وحق جلی گشت وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِيْنُ و باحق بقا حاصل
شد و این مرتبهٔ واحد الوجود ست درین مرتبه شغل کلمهٔ لا اله الا الله تمام گردد
وغیریت وجود ما سوی الله همه نفی شود پیشتر ازین شغل شغل هفتم باقی ماند و آن
شغل نکته است که جمیع حرفها ازان نکته اظهار شده اند وآن نکته نکتهٔ مطلق هستی
ذات باری تعالی ست بحسب کُنْتُ کَنْزاً مَخْفِیاً وقدیم القدیم وازل الآزال
بذات خود مخفی بود پس از برای آن نکتهٔ ذات که آنرا واحد الوجود نامند دائره
انشا کرده می آید بصورت مدور لاجهت ولازمان ولامکان ولاتعین ولانشان
انشا کرده شود تا جمله بیان اطلاق وی را بروی نزول وعروج آن دروی
ذکر کرده میشود وبتوفیق الله تعالی ونام آن دائره از روی بیان واحد الوجود نامیده
شده است وگرنه درحقیقت گره است نه نام دارد نه نشان وآن دائره اینست

دائرهٔ واحد الوجود



بدان ارشدک اللہ بفہم واحد الوجود ای سالک این دائرۂ پنجم مسمی ست بواحد الوجود
باشارت چہار دائرۂ ماضی و پنجم موسوم ست بنام واحد الوجود یعنی دائرہ وجودہای
ماضی ازین دائرہ کشیدہ شدہ اند بحسب نزول وظہور آن واحد الوجود حق سبحانہ
واین دائرہ مرکز و محیط جملہ دائرہ ہاست و رجوع جملہ دوائر بجانب اوست زیراکہ
واجب الوجود قائم بممکن الوجود ست وممکن الوجود قائم ست بممتنع الوجود و
ممتنع الوجود قایم ست بعارف الوجود وعارف الوجود قائم ست بواحد الوجود
و واحد الوجود قائم ست خود بخود بنا بر آن حقیقت جملہ دوائر بجانب آن رجوع
است وہر اشارتی کہ دران دائرہ ہا مسطور شدہ است بیان آن را نیز دران
دائرہ باصطلاح بر انواع مندرج نمودہ از جہت آنکہ اصطلاح ہریکی کہ علیحدہ معلوم
گردد اندرین دائرہ اصطلاح ہریکی بہ ہشت نوع بیان کردہ آمدہ است بمقابلۂ
ہشت بہشت و در ہر اصطلاح بیان پنج مراتب ست بمثابہ پنج گنج کہ آن پنجم
گنج از خزینہ کُنْتُ کَنْزاً مَخْفِیاً بظہور پیوستہ اند ؎ زہی پنج گنجی کہ در ہر بہشت +
ز گنج خفی حق مراین را سرشت + جہان را تصرف ازین گنجہا ست + نفہمد ہر آنکس
کہ او در بلا ست + پس ای سالک ہر آنکس کہ مفہوم این دائرہ معلوم کرد بہشت
بہشت در آمد و با پنج گنج بسر آمد و بدانکہ ہر یک اصطلاحی بہترین راہی ست کہ
بدان راہ باصل خویش توان رسید بحسب اَلطُّرُقُ اِلَی اللہِ بِعَدَدِ اَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ
پس ہر یک اصطلاحی وراہی کہ گفتہ آمد بسوی ہمان دائرہ پنجم راجع ست و
آن دائرۂ پنجم را بواحد الوجود نامیدہ شدہ است بنا بر آنکہ واحد الوجود بجز ذات
مقدس باریتعالی را نتوان گفت کہ او واحد ست بوجود خود قائم ست بذات
خویش یکی ست بغیر شریک ؎ وحدہ لاشریک لہ صفتش + در بن صفت کنہ
ذات معرفتش + بقدیم القدیم وازل الازال ذات مقدس او بحسب

کُنتُ کَنزاً مَخفِیاً از خود با خود بود و این مرتبۂ مرتبۂ واحد الوجود ست که وجود جمیع موجودات وکثرت بی حد وحصر ازان واحد الوجود پدید آمد چنانچه بیان آن مذکور خواهد شد بتوفیق الله تعالی پس بدان ای سالک سالک چون از دائرۂ لازم الوجود وممکن الوجود وممتنع الوجود وعارف الوجود گذشت بدائرۂ پنجم که واحد الوجود است برسید که لاجهت ولازمان ولامکان که مطلق ست از هر قیود ولاتعین ست از هر تعین بنابر آن وی را مدور کشیده شده واظهار دائره چون متعلق بازمان و مکان وجهت وتعین بوده اند بنابر آن مراوشان را مربع کشیده شده است وباز چون بنظر لاتعین اند دائرۂ مدور هر چهار دائره نظر گردانند دائره واحد الوجود را بیابد زیرا که سالک چون از مراتب تعینات برگذرد وبه مرتبۂ لاتعین رسد همه مراتب را لاتعین بیند وبدانکه صورت لاتعین را بجز دائرۂ مدور نمی تواند فهمید بدان موجب بر پنج دائره بصورت مدور آمد پس اشارت دائره های ماضی که درین دائره مندرج ست این معنی بود بدانکه پنج دائره باسامی چند مراتب منسوب کرده شده است باصطلاح هر قومی چنانچه مرتبۂ واحد الوجود ومرتبۂ توحید ومرتبۂ ذکر خفی ومرتبۂ مقام قرب ومرتبۂ نور مطلق ومرتبۂ ورار الورا ومرتبۂ احدیت ومرتبۂ لاتبس این جمله مراتب نهایت هر اصطلاح ست که بدان اصطلاح این مرتبۂ واحد الوجود بدان مرتبه مسمی گردانید وگرنه درین مرتبۂ واحد الوجود هیچ تعددات کثرت نیست مگر بقابلیت او اجمالاً تصور می تواند کرد تا اصطلاح هر قومی درینجا معلوم گردد که هر قومی سا بدین مراتب بسوی این مرتبه راهی هست بحسب اَلطُّرُقُ اِلَی اللّٰہِ بِعَدَدِ اَنفَاسِ الخَلَائِقِ واصطلاح اول پس بدان ای سالک اگر از جانب اصطلاح وجودات شمرده روند این مرتبۂ پنجم را مرتبۂ واحد الوجود نامند واگر از جانب اصطلاح سبیلات بخوانند این مرتبه را مرتبۂ

راہ توحید بدانند واگر از جانب اصطلاح اذکارات بخوانند این مرتبہ را ذکر خفی
قیاس کنند واگر از جانب اصطلاح مراتبات ببینند این مرتبہ را ذات نامند واگر
از جانب اصطلاح منزلات بدانند این مرتبہ را قرب نامند واگر از جانب اصطلاح
مکانات بخوانند این مرتبہ را مرتبۂ ورا الورا بخوانند واگر از جانب درجات شمرند
این مرتبہ را مرتبۂ احدیت نامند واگر از جانب اصطلاح تعینات شمرند این مرتبہ را
غیب ہویت نامند واگر از جانب اصطلاح حروفات بخوانند۔ این مرتبہ را مرتبۂ الا
نامند انیست معنی اَلطُّرُقُ اِلَی اللّٰہِ بِعَدَدِ اَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ پس ای سالک این
دائرۂ پنجم بدین نوع بچند اسامی مسمی ست باصطلاح ہر قومی اکنون توجیہ ہریک
مراتب را علیحدہ علیحدہ بطریق نزول بیان باید کرد تا سالک را حقیقت وی
عیان گردد بتوفیق اللہ تعالی کہ چون بیان دوائر مذکورہ بوضع عروج بود بنوعی
کہ سالک را طی مراتب معلوم شود اما طریق نزول حق سبحانہ شناختن بسے
مشکل ست و درین راہ درآمدن کار صاحبدل ست زیراکہ سالک را از براے
شناختن نزول عرفان کمال باید تا ماہیت او بروے عیان نماید تا آن زمان
قولہ تعالی فَاَیْنَمَا تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْہُ اللّٰہِ خواندن آن درست آید ۔ زہی واحد وجودے
مطلق و پاک + نہ در فہم آید وے چشم ادراک + ز ذات خویشتن چون پرتو انداخت +
بدان پرتو وجود خود عیان ساخت + بہر طرف وجہت خود را نمودہ + حجاب نیست
چون از رخ گشودہ + پس بدان ای سالک اگر از جانب اصطلاح وجودات شمرند
مراین دائرۂ پنجم را در اصطلاح ایشان واحد الوجود نامند بنا بر آن کہ سالک چون
بعد از سلوک چہار وجود بوجود پنجم کہ ذات حق سبحانہ و تعالی ست برسید بنوعیکہ در
تمثیل و و نظر گفتہ آمد در آنجا ہیچ اشیا را حاضر نہ بیند جملہ اشیای خارجی کہ خارج ذات
اند محو در محو فنا در فنا نماید بجز ذات تبارک و تعالی کہ قیوم ست و بذات خود متقوم ست

مر جمله اشیار البصفات خود خواه این را واحد الوجود خواه واجب الوجود گویند بنابرآنکه
ذات هستی ست واحد که قائم خود بخود ست و این کمال صفت سزاوار اوست
پس آن سبحانه و تعالی از پرتو واحد الوجود خویش عارف الوجود در وجود آورد
و آن نور محمدی ست صلی الله علیه و آله وسلم چنانچه تعریف آن مذکور شد پس
از هستی عارف الوجود نیستی ممتنع الوجود پیدا آورد و از آن نیستی ممتنع الوجود
ممکن را ظاهر نمود و از ممکن الوجود لازم الوجود پیدا کرد پس لازم الوجود مظهر
ممکن الوجود و ممتنع الوجود مظهر عارف الوجود و عارف الوجود مظهر واحد الوجود
باشد اگر ای سالک هر که واحد الوجود را یافت از همین وجود خاکی لازمی یافت بحسب
بیان که عقب عجب مذکور شد و بدآنکه لازم الوجود خاکی اگرچه بالتخصیص بوجود انسانی
حواله کردیم اما تحقیق دانی که هر یک اشیا که در حیطهٔ نوع جسمانیات آمده است آن را
لازم الوجود ست بحسب وجود آن شی و آن لازم الوجود را نیز ممکن الوجود ست
و ممتنع الوجود و عارف الوجود نیز همه ازان مضمر ست ولیکن بحسب تعین آن شے
دران شی مخفی ست از هر نوع نبات و جماد و حیوان تمثیل که بوده باشد در آنجا
این چهار وجود هست اما اظهار نیستند الا در وجود شخص انسانی که قابل ذات
و صفات الٰهی ست و روی به عیان یا بیان توان شناخت بطلب جمال یا مرشد
کمال و بلطف خداوند ذوالجلال عز شانه گفته آمده است که اَلطُّرُقُ اِلَی اللّٰہِ
بِعَدَدِ اَنفَاسِ الْخَلَائِقِ این معنی ست که در هر وجود اشیا خالی نیست که در آن
این چهار وجود مضمر نیست یعنی هست پس چونکه حق سبحانه و تعالی مر آن وجود را
شعوری و عرفانی بخشد آن شی واحد الوجود حق سبحانه و تعالی را هم در وجود خویش
بیابد که او را احتیاج بدیگر وجود نیفتد که ذات حق سبحانه و تعالی را در دیگر به بیند مگر در
وجود خود تحقیق مَنْ عَرَفَ نَفْسَهٗ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهٗ یابد که هر کس که در نفس خود حق را

طلب کند بیابد از ہر انواع مثل جن و انسان و نبات وحیوان ہر کہ بودہ باشد
اَلطُّرُقُ اِلَی اللّٰہِ بِعَدَدِ اَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ در ہر وجود راہی ست بحق سبحانہ وتعالی کہ
بدان راہ بحق سبحانہ وتعالی برسد بدان ای سالک احاطت واحد الوجود وحق سبحانہ
وتعالی کہ در وجود ست در آن زمان حاصل شود کہ سالک بواحد الوجود برسد
بشناسد آنچنانکہ عارف الوجود خویش در ہر اعضای خویش کہ محیط ست ہمچنان
حق را در جملہ عالم محیط بیند وہیچ حجابی درمیان نماید بجز وحدت کمالی کہ در ہر وجود
است سیر کردہ تماشا نماید بہ تجلیات انواع چنانچہ گاہی واحد الوجود را عین
عارف الوجود و عارف الوجود را عین واحد الوجود وگاہی عارف الوجود را در
واحد الوجود مشاہدہ کند وگاہی ممکن الوجود را در ممتنع الوجود و ممتنع الوجود را
در ممکن الوجود و ممکن الوجود را در لازم الوجود و لازم الوجود را در ممکن الوجود
وگاہی این جملہ عین واحد الوجود وگاہی واحد الوجود عین این جملہ واگر این تصور در
عالم کند ہر دو عالم را ہمین حق بیند وحق را عین عالم و این تماشای وحدانیت ذات ست
جل جلالہ وعم نوالہ پس سالک را معنی دلیل اَللّٰہُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ اینجا جلوہ
دہد چنانچہ ابیات این فقیر ؎ تماشائی عجب دیدم کہ یک نور + نمودہ خویش را ہر نوع
از دور + اگر گویم کہ دور ست ہست نزدیک + ز غایت روشنیش دیدہ تاریک +
نداند دیدہ کہ ہر دیدہ آن نور + بود فہم ہمہ از دیدنش دور + ز نزدیکی اوکس را خبر نیست +
خبردار د ہر آنکو بی بصر نیست + بود صاحب نظر کان را بصر ہست + بصر آن راست
کو صاحب نظر ہست + عجب نزدیک دوری مینماید + چنین پردہ ز دیدہ کی کشاید +
محیطی ست ہمچو دریائے باامواج + و یا شاہی کہ اندر جملہ افواج + جمال خویش را
ہر سو نمودہ + چو از رخ پردۂ اخفا کشودہ + بہر سو وجہت نقشی برداخت + جمال
خویش را زان آئنہ ساخت + بہر صورت بہر شکلی برآمد + چو شاہی در ہمہ فوجی درآمد

درآ. جمله اشکر زه و بجنبش + چو امواج از وجود بحر جنبش + ظهور خویش را بر جمله کرده +
نموده خویش را چون حمله کرده + هزاران در هزاران شکل خود ساخت + بشکل خویشتن
سری بپرداخت + چنان سری اگر انسان بداند + موحد گردد و توحید خواند + که یک
نوری که هست اندر دو عالم + درخشنده شده است از جام آدم + بتوحید چنین گفتن
بدان غرض + که حق نور السمٰوات ست والارض + بدان ای سالک هر که چنین تماشای
ظهور واحد الوجود را معاینه کند او را موحد گویند و آنکس اصطلاح لازم الوجود
و ممکن الوجود و ممتنع الوجود را عارف الوجود دانست و معنی اصطلاح این وجود
آنست که سالک در هر مرتبه هستی ذات را ثبوت کند ولی بحسب آن مرتبه که من حیث المرتبه
انیست که تا در نظر سالک جمله هست نماید و نیست از نظر او محو شود صاحب این عرفان
را موحد گویند زیراکه حق سبحانه وحدت ذات خود را که حقیقت خود ست بروی جلوه
داد و او را محرم راز کرد که چون پردهٔ بی نیازی از میان برافتاد در خزانهٔ کُنْتُ کَنْزاً
بارادت خود بروی کشاده کلام گهربار چون در نثار نه اندک نه بسیار بر عاشق زار
و نزار خود نثار کند پس آن عاشق هر یک دُر کلام با نظام را بصد هزار صدف بیند
و در هر صد فی صد هزار دُر گوناگون باز معاینه کند این نزدیک اصطلاحی ست
عاشقانه موحدانه زیراکه موحد آنست که عاشق باشد و هم عارف و گاهی نه عارف
نه عاشق کی در کمی گاه و گاهی چنانکه نه خود را و نه خدا را و این توحید راهی ست از
راه هاے شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت و توحید پس در راه توحید آنکس
آمد که وجود خود را بواحد الوجود بشناخت و در واحد الوجود خود را مسافری یافت
و این سر فی الله که حضرت نبی علیه السلام از ین خبر داد که لَا تَنْقَطِعُ طَرِیْقُ الْوُصُوْلِ
اِلَی الْاَبَدِ اَلْاَبَدِیْنَ سالک چون واحد الوجود را اثبات کرد بعد از آن واحد الوجود
براه توحید در آمد زیراکه راه واحد الوجود توحید ست چنانچه راه لازم الوجود

شریعت ست وراه ممکن الوجود لطریقت وراه ممتنع الوجود حقیقت وراه عارف
الوجود معرفت وراه واحد الوجود توحید بنا بران این دائرهٔ پنجم را مرتبهٔ
توحید نامیده شده است باصطلاح شریعت وطریقت وحقیقت ومعرفت
وتوحید مرتبهٔ توحید گویند درین مرتبه سالک را بجز راه توحید هیچ نماید که آن
راه واحد الوجود ست ودرین راه جمله راه ها یکے گردد یعنی در راه توحید
شریعت عین طریقت وطریقت عین شریعت شود وحقیقت عین معرفت
ومعرفت عین حقیقت وتوحید عین معرفت ومعرفت عین توحید وباز اگر
نیک نظر کنی توحید عین معرفت وحقیقت وطریقت وشریعت شود عجب رمزیست
باریک که همچون موی سیاه در شب تاریک نماید زیرا که این راه آن راه است
که بعضی وجودها بدان راه سوی وجهت زمان ومکان دارند این آن راه است
که سوی وجهت وزمان ومکان ندارد عجب راهی ست هیچ در هیچ که جز موحد
نداند اما آن موحد یکه محرم راز باشد اما آنچنان رازیکه حق تعالیٰ بواحد الوجود
خویش از کدام راه نزول فرمود آن راه معلوم کند که راه توحید ست راه توحید
آنست که خود نیز بدان راه رو داد وهمه راه نزول وسیر کند چنانچه او خود اول
از راه توحید تا براه شریعت آنچنانکه ترا از راه شریعت تا براه توحید در آمدن
است یعنی آن سبحانه از توحید ذات خود را عین معرفت دید ومعرفت خود را
عین حقیقت یافت وحقیقت خود را عین طریقت برگزید وطریقت خود را عین
شریعت نمود بنوعیکه بیشتر بیان آن مذکور خواهد شد بتوفیق الله تعالیٰ اے
سالک در ازل الآزال وبقدیم القدیم که آن سبحانه باوحدت وجود خود قائم
بخود بود بحسب کُنْتُ کَنْزاً مَخْفِیّاً عین توحید ست بغیر یعنی معرفت صفات
خود که دران مرتبه صفات او مخفی اند وچون ازان مرتبه در خود نگاه کرد خود را بجمله

قابلیات وصفات یافت وتوحید او عین معرفت گشت وباز چون حقیقت قابلیات
راجست بجز خود دگر کس راحقیقت آن قابلیات نیافت معرفت او حقیقت باشد
که خود راحقیقت جمله قابلیات یافت وچون آن قابلیات از ملک عدم بشهر
وجود روان شد حقیقت او عین طریقت شد یعنی آن واحد الوجود از مرتبۂ حقیقت
بطریقت آمد چون آن قابلیات بشهر وجود آمدند وخود را در بازار ظهور بهر صورتے
وشکلے که تعین اوست سعی نمودند پس طریقت او بشریعت آمد یعنے آن قابلیات
بحد احکام خویش رسید وشریعت بمعنی احکام حدیست که تجاوز نتماید از خود
در قضای حق سبحانه وتعالی چنانچه در شرع پیغمبر علیه السلام آنچنان حد بسته اند
که هیچ کس ازان حد تجاوز نتواند کرد همچنین وجود جمله اشیا هر یکے بحد خود که تعین
اوست چنان در قضای آن سبحانه بسته اند که بجز امر او از حد خود متجاوز نتوانند شد.
پس این چنین شریعت عین توحید اوست بحسب آنکه ذات او بحسب تعین خود
عین تعین اوست وبحسب لاتعین عین لاتعین است واین وحدتیست
کمال مرذات را از صرف لطافت آن ذات بنا بر آنکه شریعت مظهر طریقت ست و
طریقت مظهر حقیقت وحقیقت مظهر معرفت ومعرفت مظهر توحید وتوحید
مظهر ذات وذات در جمله مظهر ظاهر با سائر الصفات پس بدان ای سالک
ببین که چه راه توحید ست که در هر راه ها سیر کرده است ودر راهی در راهی
شده است که آن راگراهی نداند واین چنین راهی بجز آگاهی نشناسد که شریعت
در طریقت چون ست وطریقت در شریعت وشریعت عین طریقت همچنین
حقیقت عین معرفت ومعرفت در حقیقت وحقیقت در معرفت ومعرفت
در توحید وتوحید در معرفت وحقیقت وطریقت وشریعت عین توحید نماید
چه رمزی کمال ست با صورت جمال که نظر کور بر روی زیبائے لامثال کار نکند

بجز ارادت حق اگر بیان کردہ شود طویل گردد سالک را باید کہ از اشارت مذکور
بفہم در آید و ساعتے تفکر کند انشاء اللہ تعالی ہمہ ماہیت وے را تمام خواہد
دریافت اے سالک این اصطلاح مسافران عالم توحیدست بجز مسافران
عالم توحید ہیچ کس نداند مر آن مسافران را باید پرسید کہ آن کدام
راہ است کہ در جملہ راہ ہاے سیر سیر فی اللہ و من اللہ و اِلی اللہ
او شان میدانند اے سالک آن مسافران را آن کس تواند شناخت کہ خود
نیز در عالم توحید سیر کند و در ینجا تماشا نماید کہ مسافران آن راہ توحید ہمیشہ در
سفر اند یک زمان و یک لحظہ از سیر فارغ نیستند و لمحہ نیز مر ایشان را استقرار
نیست چون راہ ہاے آن سبحانہ را نہایت نیست سفر ایشان را نیز غایت نیست
قولہ تعالی وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ درین
معنی بودہ باشد اے سالک تماشای عالم توحید را خواہی کہ ببینی و یا بمسافران
عالم توحید برسی باید کہ دائرہ ہاے عقب کہ مکتوب شدہ اند با شرائط تمام
احکام نظام معرفت آنرا حاصل کنی و در عمل آری انشاء اللہ تعالے بمقصود خود
خواہی رسید سے بکن جہدے بلیغے اندرین راہ + کہ از توفیق حق زو گردی آگاہ
الحمد للہ علی التوفیق ہر کہ در عالم توحید در آید جملہ راہ ہا مر او را کشف میشود
تا در جملہ راہ ہا سیر کند و بہمہ وجودات تماشا نماید لعلم آن وجودات چنانچہ علم
حق با ہمہ موجودات باہر است ہمچنین چون سالک نیز در توحید آن زمان آید کہ
با علم حق برابر آید یعنی چنانچہ او میداند بندہ ہمچنان بداند کل اشیا را پس آنکس
موحد شد با علم او سبحانہ کہ با قرب واحد الوجود برسند سالک در واحد الوجود
وجود خود را و وجود ہمہ عالم را یکسان بیند یعنی بصفت حی ثبوت کند کہ خود را
باو زندہ بداند چنانچہ او زندہ است و بعد ازان در علم یکسان بیند چنانچہ مر او را

علم ست خود را نیز علم روزی کند. ای سالک شاگرد این چنین عالمی چرا نمیشوی که جمیع علم خود را بیاموزد چنانچه آدم علیه السلام را بیاموخت وَعَلَّمَ آدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا و مثل خود گرداند که ترا نیز عالم سازد چون علم خود بخشد و این توحید علمی ست با حق و آن توحید ذاتی ست تَخَلَّقُوا بِاَخْلَاقِ اللّٰهِ این معنی باشد پس سالک را در علم توحید چنین توحید علمی کلی میشود و آگاهی این عنایت اوست که فیض علم خود را بر ذره عنایت کند یا چنانچه چراغ که نیز مرده باشد و او را از انگشت بیفروزند و روشن گردد و بر همه اشیا پرتو اندازد همچنان حق سبحانه نیز هر علم بنده را از فیض نظر حق چندان مدرک سازد که جملهٔ اشیا را ادراک کند و در احاطهٔ علم خود در آرد همچنین بعضی صفات مثل حیات و قدرت و ارادت و سمع و بصر و کلام هر صفت خود که بروی تجلی کند یعنی نظر کند صفت بنده نیز همان کار کند که حق کار میکند پس آن صفت بنده نیست بلکه عین صفت حق ست که یا کنز بصفت او کار میکند آنجا صفت حق یا بنده است و با بنده نمی ماند مگر صفت حق فنای صفت بنده این معنی و بقای صفت بنده این معنی همچنین در وجود نیز فنا میشوند با وجود حق یعنی و آن گاهی سالک را بر وجود خود این نظر آید که من خود خدایم چنانچه عطار گفته ؎ من خدایم من خدایم من خدا ✦ فارغم از کبر و کینه و زهوا ✦ که این همه فیض نظر عین عنایت اوست که وجود او را در وجود خود فنا ساخت و با فیض وجود بر و نظر کرد و او خود را جدا دانست و این مقام حاصل شدن سالک را کمال عنایت ست بالاتر ازین عنایت نیست چنانکه گفته اند اَنَا اَنَا اَكُلُ اَنَا اَشْرَبُ بِرَبِّيْ اَبَدًا ابن عمیر و چون منصور انا الحق گفت و بعضی گفته اند علم من علم حی و علیم باشد بجز من خدا ے عظیم پس سالک را اینحال کمال ست هر کرا خواهد حق سبحانه روزی کند پس سالک را فنا با خود و بقا با حق این معنی آنکه بدائرهٔ واحد الوجود پی فهم کند بتوفیق اللّٰه تعالےٰ

وَبِیْ یَبْصِرُ وَبِیْ یَنْطِقُ وَبِیْ یَمْشِیْ این معنی ہیہات ہیہات چہ رازی پنہانست کہ زبان در بیان نتواند آورد ای سالک چون تجلیات توحید حق را نہایت نیست بنا بر آن نیز غایت نیست عاشق را از سبب زبان خامہ را بدایت نیست ؎ جز موحد ہیچ کس فہمیدہ نے + غیر عاشق روی اوکس دیدہ نی + این چنین راز بخفی گنج ماند + او بفہمد آنکہ او را حق رساند + اللہ اللہ چہ عالم ست کہ توحید حق نداند و بجز ارادت حق ہیچ کس بدین علم رسیدن نتواند عَرَفْتُ رَبِّیْ بِرَبِّیْ این معنی باشد ای سالک باید کہ بکوشی تا در راہ سلوک او بجوشی تا بادۂ توحید را در دائرۂ مجلس قرب دی بنوشی ای سالک بدان کہ دائرۂ پنجم را نیز مرتبۂ قرب نامیدہ اند بنا بر آنکہ سالک چون بتوحید حق واصل آید مراورا قرب کمال حاصل آید و معنی لفظ قرب بمعنی بی نیازیست و بی نیازی جز بصحبت بی نیاز حاصل نگردد و چون اِنَّ اللّٰہَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ ست سالک نیز چون در توحید او بمرتبۂ قرب رسد کہ از جملہ بی نیاز گردد بحسب اَلْفَقِیْرُ لَا یَحْتَاجُ اِلٰی نَفْسِہٖ وَلَا اِلٰی رَبِّہٖ چون چنین شود مقام قرب آنکس را حاصل گشت و این مقام قرب آنست بصحبت او از ہمہ بی نیاز گردد بحسب اَلصُّحْبَتُ تُؤَثِّرُ یا تَخَلَّقُوْا بِاَخْلَاقِ اللّٰہِ در آید مسئلہ گویند کہ فلان کس را چہ بپادشاہ قربی ست کہ ہمچون بادشاہ بی نیاز مینماید و این صفت غنای اوست کہ بروی نزول فرمودہ و او در صفت غنای او محو شدہ و خود را فدا کردہ پس بدان ای سالک چون تو اقرب اوست او را نیز قرب اوست کہ او خود قرب ذات خود دارد کہ از جملہ بی نیاز ست و خودی و منی دارد بر کرامت و عظمت خود و آن خودی و منی مراورا سزاوار ست پس این قرب منزل اعلی ست از منازل دیگر چون ناسوت و ملکوت و جبروت و لاہوت و این منزل پنجم کہ مقام قرب ست مقام ابدیست در وصل خدا تعالی و این قرب ذاتی ست بعضے قرب صفاتی

ومعنی قرب یعنی نزدیک ست با خدای تعالی پس ثمرهٔ نزدیکی بی نیازی پیدا
آرد و این بی نیازی که سالک را حاصل آید پرتو بی نیازی اوست که در خود یابد
و این پرتو نیز در جمله منازل معائنه نماید یعنی صفت بی نیازی آن سبحانه بر جمله
موجودات جاری گشته و در هر یکی وجود خود از آن فیض قرب پدید آمده یعنی بی نیاز گشته
چنانچه بجز ارادت از وجود خود بوجود دیگر نخواهد و او بر وجود خود خوشحال و قائم باشد
مثال عالم لاهوت و عالم جبروت و عالم ملکوت و عالم ناسوت از جن و الانس
و ملائک اند که اهل آن عالم در منزل خویش مستقر اند و از عالم خود چنان خوشحال و
بی نیاز اند که از عالم خود بعالم دیگر مائل نشوند و این بی نیازی اثر بی نیازی اوست
سبحانه که در هر منازل عالم سیر کرده است و او را آنچنان بی نیاز ساخته که نخواهند
که وجود ما را بوجود دیگر مبدل کنند این فیض بی نیازی اوست سبحانه که غنای او
در همه پیدا آمده است ای سالک این قرب منزل ست از منزل معراج حضرت
رسالت پناه محمد مصطفی علیه السلام را بود هر که اینجا رسید علم همه منازل
چون لاهوت و جبروت و ملکوت و ناسوت معلوم کند که همه منازل در پیش او محو
نماید بجز منزل قرب هیچ منزل ننماید و این در حق فقرا الله جلسا الله است
و این مقام قرب مدام حضوریت و مشاهده عینی حق است و این مقام محمود
است که محمد را بود چیزی که در قرآن ست عبارت ازین مقام قرب بوده
باشد ؎ مقام قرب منزل بی نشان ست ✣ درون جان و بیرون جهان ست
درین منزل آنکس در آید که از همه منزلها بر آید ولیکن گاه گاه آن منزل نیز
دران مقام قرب بنماید چنانچه خود را در عالم لاهوت بیند و گاهی در عالم
ناسوت و گاهی در عالم جبروت و ملکوت یعنی گاهی از نهایت قرب بی نیاز
گردد که لاهوت است و گاهی از غایت بعد در حجاب افتد که ناسوت است

وگاہی در طارب حضوری کہ ملکوت ست وگاہی بمشاہدہ کہ جبروت ست وازین جملہ
از مقام قرب تجلی وصال باریک درباریک ترست وہرکہ بوصال رسد فہم کند
واین حالات بر صاحب قرب البتہ جاری می شوند کہ اَلْمُخْلَصُوْنَ عَلٰی خَطَرٍ عَظِیْمٍ گفتہ
آمدہ است وبدانکہ سالکی کہ بقرب حق رسیدہ است دران مرتبہ علمی حاصل کند
کہ ناسوت در ملکوت ست وملکوت در جبروت وجبروت در لاہوت ست ویا
برعکس این ویا این طور کہ ناسوت عین لاہوت ست ولاہوت عین ناسوت
است اگر این شرح گفتہ آید طویل گردد این اسرار بجز مقیمان منزل قرب ہیچ کس
نداند کہ در منزل قرب از تجلیات الٰہی نامتناہی سالک را منازل بسیار ست و
راہ ہا نیز بیشمار ست از انکہ آفتاب وحدت ذات او بصورت وحدت در ہمہ سیر
دارد چنانکہ در عالم شہادت ویا در عالم غیب ویا در عالم مثال ودر عالم ارواح
ہر یک ذرہ از ذرات عالم وہر یک از وجودات اشیا بوجود خود منزل دارد کہ
ہیچ شی از اشیا بجز امر قضاے او از حد خود تجاوز نتواند شد مثال جماد ونبات و
انسان یعنی منزل جماد در مرتبۂ خویش ومنزل نبات در مرتبۂ خویش ہمدرین نوع
ہمہ چیز در منزل خود استقرار دارد پس این منازل وحدت او ہیچ کس فہم
نتواند کرد مگر آنکہ از مقیمان منزل قرب آن سبحانہ اندکہ وحدت او را در ہمہ منازل
سریانست چنانچہ پیش ازین بیانی در توحید مذکور شد اے سالک اگر بیان
منازل را بعیان نمودہ آید طویل خواہد شد مدعا بر اختصار ست کہ تا عارف
سالک باشارت فہم کند بس ست کہ این رمز خفی در خفی ست بعد ازین سخن ذکر
خفی ست یعنی ذکر خفی را باصطلاح اذکار بدائرۂ پنجم منسوب کردہ شدہ است
چنانکہ گفتہ شد کہ اگر از جانب اصطلاح ذکر لسانی شمرند این مرتبہ را مرتبۂ خفی
نامند پس اے سالک مرتبۂ ذکر خفی باذوات متصل ست ہرکہ درین مقام قرب

رسد ذکر خفی وی را حاصل شود و تعریف ذکر خفی آنست که چون سالک از ذکر
لسانی و ذکر قلبی و ذکر روحی و ذکر سری گذشت بذکر خفی رسید یعنی یاد حق سبحانه
تعالی که در دل سالک بصورت ظاهر بود و باطن گشت مسئله کسی معشوق خود را از
دور یاد آورد و هر دم و هر لحظه نام او بر زبان راند این تعلق لسانست او ست و
چون بجانب او روان شود و یاد وی را در دل نگهدارد این قلبی ست و چون
بحضور رسد مشاهده روحی گشت و چون هم کلام شد سری پیوست و چون کلام او
بنهایت رسید که از آن کلام تمام ماهیت او بخاطر آمد بوصل سالک گشت که
ازین هیچ مقصود نماند که معشوق را بظاهر و باطن یافت بیشتر از قرب هیچ مقامی
و منزلی نیست که بیشتر نشود سالک را درین حال ذکر خفی دست دهد یا دکردن
او پنهان شد چون با معشوق خویش واصل گشت و معنی ذکر خفی این بود که جمله
یادها بعد از وصل فراموش شوند بلکه معشوق را نیز فراموش کند در نهایت قرب
وصال ای سالک این ذکر خفی مرتبۂ ذات مطلق او ست آن سبحانه که او خود را
کنج خفی گفت در قدیمی خود و این ذکر خفی او بود که با ذات خود هیچ یادی نداشت
باغنای خویش سرمست بود و این حالت ذکر خفی او بود که خود را گنج مخفی گفت او
قدیمی خود بعد ازین ذکر سری او ست و چون تمامه خود را بقابلیت دید روحی
او ست و چون در دل خود تصور ظهور جمله عالم کرد که آن را اعیان ثابته گویند قلبی
او ست و چون تصورات باطن خود را وجود داده در خارج پیدا کرده و بظهور
آورد جلی او شد ای سالک مدعا ازین بیان آن بود که حق سبحانه تعالی بر پنج ذکر
خود را ظاهر کرده است یعنی این پنج ذکرها اول خود کرده است تا بعد از آن ما را
فرموده است چنانچه او از ذکر خفی بظهور نزول کرد تا بذکر جلی آمد ما را باید که اول
ذکر جلی کنیم تا از ذکر جلی بسوی ذکر خفی برسیم او را نزول ست ما را عروج ای سالک

چون نزول او به پنج اذکار ظاهر گشت پس عروج مانیز به پنج ذکر خواهد شد بدان اے سالک هیچ شی از اشیا ئی نیست که درو این پنج اذکار نیست یعنی آدمی بهر کاری که مشغول است البته جز این پنج ذکر خالی نیست چنانچه تمثیل معشوق گفته آمد همان نوع جمله عوام الناس در هر کاری تعلقه وسوسه و مشاهده و معائنه و معائبه دارند بکار خویش و بمقصود یکه در پیش دارند و این پرتو عکس او که در هر وجودے اثر کرده است پس این همه مرتبهٔ ذکرست که عالم مشغول ست اے سالک این جمله اذکار که در وجود جمله موجودات ست هیچ کس را معلوم نیست مگر ذاکران ذکر خفی را که در قرب حضرت عز وجل رسیده اند و این اصطلاح ذاکران علم خفی ست بجز ایشان هیچ کس نداند ای سالک آن ذاکران ذکر خفی در هر مرتبه که سیر میکنند همه عالم را ذاکر میدانند خود را نیز گاهی در ذکر جلی بعالم الشهادت بصنع او تماشا نمایند وگاهی در قلبی بعالم معرفت وگاهی در روحی بمشاهده وگاهی در سری براز ی وگاهی در خفی بکمال وصال او علمی حاصل کنند که خفی در جلی و جلی در خفی و قلبی در روحی و روحی در سری و خفی خوب ست و این تجلیات ذکر خفی ... آنکه بمقام ذکر خفی برسد معلوم تواند کرد بتوفیق الله عز وجل و این ذکر خفی را نوری ست ذاتی که بدان نور جمله اذکار عالم را تواند شناخت چنانچه حضرت نبی علیه السلام فرموده اند اَلذِّکرُ نُورٌ وَ الْغَفْلَةُ ظُلْمَةٌ ای سالک ذکر خفی در کمال نورانی ست زیرا که سالک هر چند از خود نهان تر مراو را حق عیان تر و هر چند خود ظهور تر از حق دور تر پس ذکر خفی از مرتبهٔ جمله اذکار اعلا ست و نورانیت او بیشتر ست ای سالک اگر بیان اذکار عیان کرده اید طویل گردد مدعا در اختصار ست با عارف باشارت بیاید و لیس اکنون هر مرتبه نور را بیان کنم چنانکه گفته شده بود که اگر از جانب اصطلاح تن و نفس و قلب و روح و سر شمرند

این دائرۂ پنجم را مرتبۂ نور نامند زیرا که این مرتبہ عین نور ذاتی اوست اَللّٰہُ نُوْرُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ مراد ازین نورست واین نور لیست کہ برتر از ہمہ نورہاست ونور بمعنی روشن پس ذات حق بذات خود روشن ومنورست بر ہمہ روشنی ہا وجمیع ظہور روشنی ہا ازین نور بظہور رست اما این نور عین ذات گفتم بحسب مراتب وگرنہ ذات او ازین نیز معرا ومتبرا است سالک چون ازین نفس ودل وروح وسر گذشتہ بمرتبۂ نور رسیدہ زیرا کہ بدین اصطلاح این مرتبہ را مرتبۂ نور گفتہ اند چنانچہ باصطلاح دیگران این مرتبہ را نامی دیگر نہادہ اتی سالک این نوری ست ذات پاک حق سبحانہ تعالیٰ ہر کہ بدینجا برسید تمام عالمی را پُر نور دید یعنی ہر ذرہ از ذرات عالم خالی نماند کہ در آن ذات مطلق کہ منورست بنور خود نہ بیند مَا رَاَیْتُ شَیْئًا اِلَّا وَرَاَیْتُ اللّٰہَ فِیْہِ واین اصطلاح عاشقان عالم نورانی ست کہ در ہر ذرہ جمال باکمال معشوق خود را بہ بینند ودر تجلیات جمال ذوالجلال گردند ؎ رُخ معشوق خود بینند عشاق + بمرآتِ دو عالم انفس آفاق + بجز نور رخش در ہر وجودی + نہ بیند غیر او در ہر نمودی + مراد شان رامی باید برسید کہ بجز عاشقان ہیچ کس ندانند ومر آن عاشقان را علمی ست کہ در مرتبۂ نور با ذات حق سبحانہ حاصل آید چنانچہ ذات حق را در نور بینند ونور را در روح وروح را در قلب وقلب را در نفس ونفس را در تن وگاہی برعکس این وگاہی جملہ عین ہر یک ودیگر جسم صورت نفس ونفس صورت دل ودل صورت روح وروح صورت نور ونور صورت ذات واین تجلیات ذات نورانی ست کہ بنور خود کہ در ہر مرتبہ محیط وسریالست اگر بیان این تعینات بہ عیان رسانم شرح او بطول انجامد مدعا در اختصار ست مرد عارف را باشارت بس ست اکنون در ہر تبۂ ورار الورا سخنی کنم کہ اورا ورار الورار

چیست و ورار الورار را گویند بدان ای سالک لفظ ورار الورار بمعنی از پیشتر ست که
پیش وی چیزی دیگر نبود چنانکه ازل الآزال قدیم القدیم همین طور ورای الورا راست و پیش
گفته شده بود که اگر از جانب اصطلاح هواشمری دائرهٔ پنجم را مرتبهٔ ورار الورار گویند و این مرتبه
ورار الورار مکانی ست که جملهٔ مکان ها از پرتو این مکان در ظهور اند و مکان آنرا گویند که در آن
صورتی و شکلی استقرار گیرد و نمو وار گردد و مکان بمعنی جای بودن پس هر اشیار را که حق تعالے
آفریده است او را مکانی هست مسئله چنانچه در جهان چهار عناصر گفته آمد در مظهر آب
اشیار آبی چون ماهیان و در آتش اشیار آتشی و در خاک خاکی و در باد بادی بلکه این عناصر
خود بخود مکان و مکین یکدیگر شده اند چنانچه هوا مکان باد و باد مکان آتش و آتش مکان آب
و آب مکان خاک و بمنا هر چیز هوا استقرار او بود مکان او همونست پس هر یک مکانی را
نامی دیگر نهاده اند چنانچه هوا و صفا و مکان لامکان و ورار الورار بطون حضرت الٰهی ست
که جمیع قابلیت اسما و صفات الٰهی در وی مستقر ند و آن ورار الورار مظهر و مکان
اعیان ثابتهٔ آن سبحانه است ای سالک ذات حق سبحانه تعالے را مکان نیست امّا
قابلیت وی را مکانی هست که آن را ورار الورار گویند و این گفتن درست
بود و قابلیات الٰهی که در بطون او پنهان بود بد و هستند خواه در مرتبهٔ اجمال
باشند خواه بتفصیل بلکه در جمال غیب الغیب و مخفی در مخفی که حق را بجانب
او هیچ شعور نبود و حالا نیز اگر مر حق را بجانب قابلیات شعور نیست امّا
آن قابلیات بر اصل خویش مستقر اند همیشه در مکان خود و در اصطلاح این قوم
آن را ورار الورار گویند بنا بر آنکه سالک را سلوک بیشتر ازین نباشد هر که بورار الورار
رسید سلوک سالک بتمام انجامید و این ورار الورار هیولای صفات الٰهی ست
که جمله صفات در وظاهر اند ای سالک بدانکه از پرتو ورار الورار این مکان پیدا
آمده است که لامکان صورت ورار الورار است و این لامکان محل د

مظہر عارف الوجود ست کہ عارف الوجود در لامکان پیدا است آن لامکان مرآت
او ست اے سالک این عالم لطیف ست کہ ظہور حق سبحانہ وتعالے آنچنان
پیدا شد کہ آن سبحانہ اول محل و مکان پیدا کرد و بعد ازان صورت واشکال دران
مکان بحسب آن مکان پیدا کرد این قیاس بروی روا نبود زیرا کہ چون حق سبحانہ
ظہور وجودی موجودات پیدا آرد بحسب آن وجود مکانی نیز ہمراہ او ہویدا کرد و
چنانچہ در بطون تو تصورات و اشکالات چندانکہ پیدا کرد محل و مکان اوشان
نیز ہمراہ شان پیدا کرد وہمچنین ظہور واجب الوجود را در مرآت لامکان پیدا کرد
ای سالک نیک دریاب کہ رمزی باریک ست بعد ازان از پرتو لامکان مکان
لامکان نمودار گشت و مکان لامکان مظہر و مرآت ممتنع الوجود ست و ممتنع
در مکان لامکان ہویدا است زیرا کہ ممتنع الوجود در مرتبۂ خود گاہی ہست وگاہی
نیست و این محل روح است کہ نیستی از طرف عارف الوجود بطرف روح بنابران مظہر و
مرآت ممتنع الوجود مکان لامکان گفتہ آمد ہر کہ بر سد فہم کند بعد ازان از پرتو
مکان صفا پیدا شد و مکان صفا مظہر و مرآت ممکن الوجود و محل جمیع
روحانیات جن و انسان و ملائک وغیرہ ہرگاہ کہ عالم ارواح برداشتہ شود
وجود صفا نیز ہمراہ او معدوم گردد بنابران گفتہ آمدہ است کہ در عالم لطائف ست
ہر مکان صور و اشکال با وجود صورت و اشکال ست امادر قدرت خداے تعالے
جاے دم زدن نیست کہ وَ هُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ و مکان را نگہدارد و مکین
معدوم سازد و گاہی مکین را نگاہدارد و مکان را معدوم سازد کہ یَفْعَلُ اللّٰهُ
مَا یَشَاءُ وَ یَحْكُمُ مَا یُرِیْدُ پس عالم صفا آنرا گویند چنانچہ مذکور شد بعد ازان از
پرتو صفا ہوا نمودار گشت و ہوا مظہر و مرآت لازم الوجود ست کہ لازم الوجود
در ہوا پیدا است و این آن ہوا ست کہ جملہ عالم جسمانیات از عرش تا فرش

وازسما تاسمک وازاعلی علیین تا اسفل سافلین ظاہر و ہویداست واین
اربعہ عناصر نیز از شکم ہوا در اظہار آمده اند چنانکہ از ہوا باد و از باد آتش و
از آتش آب واز آب خاک و بدانکہ صورت ہوا باد ست و ہوا مظہر و صورت باد
آتش ست و باد مظہر او والی آخرہ ہمچنین ہر مرتبہ کہ بیان کردیم ہمین نوع در ظہور
بظہور آمده است بامر حق سبحانہ تعالے ای سالک سالک را باید کہ بتماشای ظہور
آن سبحانہ تعالی یکی را دریکی مشاہده نماید چنانچہ صفا را در ہوا و ہوا را در صفا و
مکان را در لامکان و لامکان را در ورارالورار بلکہ آن کمال مرتبہ است مرتبۂ
ورارالورار را مشاہده و مطالعہ نماید زیراکہ سالک اندرین دُنیا نہایت مرتبہ را
بنظر ظاہر جسمانی اگر حاصل نماید بس کی حاصل کند کہ کارخانۂ آخرت ہمین دار دُنیا
است اگر درین وقت مصلحت و بار ظہور او دست ہر کہ مار ا از دنیا بسودائے پُر
نشود در آخرت ہم نگردد آخر در آخرت زیان خواہد دید سالک را باید کہ مرتبۂ نور
را در مرتبۂ خاک حاصل کند بلکہ عین قرب داند ہم برین طریق جملہ مراتب ظاہری
و باطنی را بنظر ظاہری عیان نبیندای سالک ہر کہ بمرتبۂ ورارالورار رسیده بود او بتوفیق
اللہ در ہر مکان و محلی و مظہر سیر دارد و تماشا کند ای سالک این مرتبۂ ورارالورار را
ناظران و تماشاگران عالم ورارالورار میدانند این اسرار را بادشان می باید پرسید
وازوشان معلوم می باید کرد بجز ایشان ہیچ کس این رموز نمی داند کہ صفا در ہوا
چون ست بدین طریق مراتب این اصطلاح باید تحقیق کرد ہر کہ بدین طریق
در خود تحقیق کرد و تماشا کند کہ عالم ورارالوار است اگر این بیان طول کنم
طویل انجامد و در شرح نباید اکنون بیان مرتبۂ احدیت باید کرد چنانچہ
پیش ازین مذکور بود کہ اگر از جانب اصطلاح لفظ عالم شہادت شمری دائرۂ
پنجم را مرتبۂ احدیت نامند پس اے سالک ہر کہ بورارالورا رسید بمرتبۂ احدیت

پیوست و مرتبۂ احدیت مرتبہ ایست کہ بجز ذات مطلق حق سبحانہ تعالی را در قدیم القدیم
وازل الآزال ہیچ اشیا را وجود نبود بجز وجود مطلق او و این صفت را مرتبۂ احدیت
گویند پس سالک چون بدین مرتبہ رسید ہیچ اشیا را بجز ذات مطلق او معائنہ نکند
چون خود را و جملہ اشیا را در ان حضرت فنا یابد و بذات حق لبقا سالک را مرتبہ
احدیت حاصل شد پس از ان مرتبۂ احدیت مرتبۂ وحدت پیدا شد و تعریف
وحدت آنست کہ حق سبحانہ از مرتبۂ احدیت کہ گنج مخفی بود نزول فرمود
یعنی خود را یافت کہ اِنِّیْ اَنَا اللّٰہُ رَبُّ الْعَالَمِیْنَ و این تعین اوست کہ وحدت میگویند
پس این مرتبۂ وحدت مرتبہ حقیقت محمدی علیہ السلام پس این وحدت
صورت احدیت شد و احدیت مظہر و مرآت صورت و احدیت آنچنان وحدتیکہ
ہیچ کثرت را در وی اثر نہ بعد از ان از پرتو وحدت و احدیت ظاہر گشت و واحدیت
آن را گویند کہ ذات حق چون در تعین اول خود را اجمال دانستہ بود کہ منم اما چون
بتفصیل جملہ اسما و صفات خود دانست بہ نسبت اسما و صفات در ہر یکے ظاہر
و مظہر پیدا گشت در اصطلاح ایشان این را اعیان ثابتہ گویند و این مرتبہ را
حقیقت انسانی گفتہ اند اگر گوئی کہ مرتبۂ انسان چون فروتر مرتبۂ محمدی ست
علیہ السلام پس انسان بمرتبۂ احدیت چون تواند رسید جواب آنکہ مقام انسانی
اگرچہ ہم درین جاست اما آنجا بکمال عرفان میرسد و خود را آنجا فنا مییابد و بی شعور
میگردد و بحقیقت اصلی خود برسد کہ حقیقت محمدی علیہ السلام پس انسان
ہمہ مرتبۂ احدیت ست کہ بجز آن مرتبہ رسیدن سالک را مرتبۂ ذات ہم ہست کہ
آن مرتبہ مرتبۂ عدم اشیاست و ذات حق تعالی را لبقا بعد از ان آن سبحانہ حقیقت
عالم را کہ در باطن خود داشت بظہور نمودار کرد یعنی عکس آن اعیان ثابتہ چنانچہ
یک بیک در باطن مخفی بود بظہور آمد چون نقوش در نقاش کہ بباطن بود ظاہر

گشت در خارج بدو نوع یکے عالم مثال دوم عالم شہادت و این ہر دو عکس وحدت
و واحدیت ست در خارج پس عالم مثال و عالم ارواح و عالم اجساد و عالم شہادت
پس عالم شہادت صورت عالم مثال و عالم مثال مظہر و مرآت او شہادت مظہر
و مرآت عالم مثال و مثال مرآت صورت او ہمہ بدان نوع آن احدیت چنان
سیر کردہ است کہ حقیقت خود را در عالم شہادت نمودہ است سالک را
باید کہ در عالم شہادت صورت احدیت حق را در عالم شہادت الآن کما کان
ببیند زہی روشنی آن چشم کہ ظاہر را در باطن ببیند و باطن را در ظاہر یعنی جملہ
قابلیات باطنی در حق در صورت شہادت تصور کند کہ این صورت عین آن
قابلیات ست و آن قابلیات عین آن صورت باید کہ احدیت را در وحدت
و وحدت را در احدیت و واحدیت را در مثال و مثال را در شہادت و
بالعکس این مشاہدہ نماید آنچنانکہ احدیت عین واحدیت و واحدیت عین
احدیت کہ بیان این در حد و حصر نیاید پس بدان اے سالک این مشاہدہ
ایست بجز صوفیان مقام احدیت ہیچ کس آن را نہ بیند و نداند و این معائنات
مر اوشان را باید پرسید کہ این اصطلاح محققان و صوفیان مقام احدیت ست
ہر کہ باحدیت ذات حق سبحانہ و تعالیٰ رسید مر آنکس را این مشاہدہ روشن و
کشف خواہد شد اگر بیان کنم طویل شود مرد عارف را ہمین قدر اشارت بس
اکنون مرتبۂ لا را بیان کنم و شرح و شرائط وی را عیان نمایم کہ حرف لا بر
جملہ حروفات بہر حیثیت و لا چہ اشارت دارد کہ بدائرۂ پنجم واحد الوجود منسوب
کردہ شد پس بدان ای سالک مسالک چون در ہر دائرہ ہفت اشغال کہ بہفت
حروف منسوب کردہ شدہ بود و بہ تقسیم ہر یک وجود حروف آن وجود را
باو سپردہ و اشغال او بترتیب لا چنانکہ گفتہ شد بجا آوردہ تا بحدیکہ بمرتبۂ عارف الوجود

تمام نمودہ پس در آخر حرف لا ماندہ آن لام الف را در مرتبۂ واحد الوجود منسوب
کردہ شد چنانکہ پیش ازین گفتہ شدہ بود کہ اگر از جانب اصطلاح حروفات شمرے
دائرۂ پنجم را مرتبۂ لا گویند پس ای سالک این مرتبہ را مرتبہ ایست کہ ہر چہ غیر و
ماسوای حق سبحانہ و تعالےٰ ست آن را ہمہ نفی میکند و مرتبۂ لا از ہمہ مرتبہ بالاتر
است اگرچہ در بیان آخر افتادہ چہ شد کہ شرف بر ختم ست و این حروف لا بحسب
نزول ست و بحسب عروج آخر بہر وجہ شرف دارد و باری الحال سالک را بہ نسبت
عروج بعد از تحقیق واحد الوجود مرتبۂ توحید و مرتبۂ خفی و مرتبۂ قرب و مرتبۂ نورد
مرتبۂ ورا را لورا و مرتبۂ احدیت و شغل لا ست و این شغل آن تقاضا میکند
کہ جملہ وجودات و مراتب ہای دائرہ نیز فنا و نیستند بجز بقای مطلق ذات باری
و تبارک تعالیٰ و این حرف لا دو حروف دارد بہ تمثیل دو گواہ کہ از حرف ذات
مطلق گواہی میدہد کہ ہیچ اشیا را موجودات و ممکنات و اسم و رسم و نعمت و
وصف و مراتب و منازل و وجودات ہمہ در پیش ذات مطلق سبحانہ فانی و نیستند
و این بحرف لا سالک را درین مرتبہ شغل کلمۂ لا آلہ الا اللہ است ای سالک
حقیقت معرفت کلمۂ لا آلہ الا اللہ درینجا تمام گردد و مقصود کلمۂ لا آلہ الا اللہ
درین مقام حاصل شود بدانکہ این حروف لا دو وجہ دارد وجہ بوجہے کہ
حروف لام ست گواہی لطافت حروف ذات میدہد کہ چہ لطیف ست کہ از جملہ
عالم بقدیم القدیم کہ کثافت حدوث بر وجود لطیف او رو انبود چون نقطہ کہ
پاک ست از حدوث حروف ہا و حروف الف نشانی خروج بعضے حروف ہا مثل
ب کہ بعد از الف حاصل شود پس آن حروف لا برزخی ست میان ذات و صفات
پس ای سالک در مرتبۂ لا بالفوق نظر کند بجز حرف ذات پاک ہیچ چیز نیابد چون
نقطہ و اگر بہ تحت نظر کند حروفات عالم ممکنات معائنہ نماید و این حروف برزخ تمام

کلمۂ خدا است چنانچه سبحانه او که ذات صرف ست کلمۂ لا اله الا الله در حق او
اثبات گردد و بحث او که ظهور ذات ست محمد رسول الله علیه السلام
نبوت شود زیرا که حق سبحانه و تعالی مطلق ذات خود را بصورت ظهور محمد رسول
الله علیه السلام یعنی حاجب اوست و این حاجب عین ظهور را وست که ظهور
حاجب بطون او شده است پس جمله ظهور حق بمرتبۂ احمد ست و بطون او خاص
بمرتبۂ احد پس در ظاهر و باطن بجز احد و احمد نیست در بطون ذات احد و از
ظهور صفات احمد هیچ فرقی نیست مگر یک میمی و گرنه احد و احمد و محمد در حقیقت
یک معنی ست ای سالک معنی لا اله الا الله این معنی دارد هر که بدین مرتبه رسید
و این رموز دانست کلمۂ لا اله الا الله محمد رسول الله او درست گفت
و در ایمان درصفت یعنی آنکس بمرتبۂ ایمان رسید و مسلمان گشت این بیچارگان
عوام مردمان از چنین کلمه گفتن و دانستن و رسیدن محروم و مهجور اند معنی این
کلمه بجز چنین مرتبه حاصل نشود مگر آن را که حق سبحانه و تعالی بخواهد آن برسد ای
سالک بدانکه درین اصطلاح مرتبۂ حرف لام الف از مرتبۂ بعضے حروفها بالاتر ست
و این حروف لا تعریف نقطه میکند و مدح نقطه میگوید که چه لطافتی و ظرافتی ست
مر نقطه را که هیچ حروف مفردات خواه مرکبات در وی اظهار نیستند و مخفی اند
بقابلیات که اخراج حروفات ازان قابلیات ست بلکه آن قابلیات در نقطه
عین نقطه است بلکه دران حال قابلیت را نیز هیچ وجودے نیست بجز وجود
نقطۂ لاتعین پس این حروف لا از لاتعین نقطه گواهی میدهد که بجز نقطه هیچ
تعینی نیست یعنی ذات نقطه با وجود خود خود ست پس تقاضای این حال نقطه
حرف لام الف پیدا می آید که لا ست یعنی نیست بجز خود پس از کمال اطلاق نقطه
ذات دو حرف لام الف تقاضا نمود هر که برسد واند که کلمۂ لا هست پس این لا سر کلمه است

وکلمہ بمعنی گفتن از کلام گرفتہ اند کہ مقصود ازین بیان آن بود کہ جاریت کلام
حق ازین مرتبہ است و مقصود تمام ہمہ کلام ست یعنی تا کہ کلام نباشد ہیچ مقصودے
از حق بظہور نیاید پس ظہور جملہ عالم از کلام ست یعنی چنانچہ کُن فَیَکُونُ گفتہ بلکہ
اول کلام حق سبحانہ و تعالےٰ کہ در ازل الآزال میکرد ہمین حرف لا ست و این
کلمۂ حق ست ولا بمعنے نیست پس این نقطہ نیست در ازل با خودی خود گفتہ
کہ لا الٰہ الا اللہ یعنی نیست خدای بجز ذات خود ازان واسطہ بر سر کلمہ لا آمد
پس آن سبحانہ اول کلمۂ خود خود گفت بعد ازان بر بندگان خود فرستاد و بزبان
شان گویانید و بر وحدت ذات خود گواہی از زبان جمیع عالم دہانیدے عجب
قادری حاضری ناظری ✣ عجب اولی آخری ظاہری ✣ ہمچنین حضرت محمد رسول اللہ
علیہ السلام نیز اول کلمۂ خود گفت وایمان بر خود آورد کہ من محمد رسول اللہ
ام یعنی اول خود را خود محمد رسول خدا دانستہ بعد ازان بر دیگران دعوت کرد
کہ کلمۂ من بگوید کہ من محمد رسول اللہ ام بدین مقصود آنست کہ دو حرف لا
در ازل کلام حق بود بمعنی آنکہ نیست بجز من ہیچ کس ازین معنی دو حرف لا را
لام الف ثبوت کردن و بمعنی نفی بنا بر آن آنحضرت پیر دستگیر قدس اللہ سرہ العزیز
حرف لا را بر جملہ حروفہا منسوب کردند کہ این لا کلمہ بر جملہ حروفات نسبت نوع
شرف دارد و لا را کلمہ گویند از انکہ اَلْکَلِمَۃُ لَفْظٌ وُضِعَ لِمَعْنًی مُفْرَدٍ وَہِیَ اِسْمٌ وَفِعْلٌ
وَحَرْفٌ پس این حروف لا کلمہ است بقاعدۂ نحوی واین کلمۂ لا از حق صادر شدہ در
حال قدم او پس حق ہمیشہ در کلام ست اگر بیان این خفی وجلی را عیان نمایم
شرح بطویل انجامد مرد عارف را اشارت بس کہ جملہ ظہور و بطون حق سبحانہ وتعالیٰ
بدین کلمہ تمام ست کہ لا الٰہ الا اللہ محمد رسول اللہ کلمۂ کمال ست ہر کہ بر سر
بداند پس آنحضرت ما حرف لام الف را بنا بر آن بر سر جملہ حروفات نوشتہ اندکہ

در بیان وجودات اربعہ در ہر وجود تقسیم حرف کردہ اند وآن حضرت بای را از
سر حروفہا در تقسیم اول شمرند واز ین یا تا الف ونقطہ رسانیدند درین چہ مدعا بود
پس بدانکہ چو اصطلاح وجود حروفات کہ لبست وہشت اند ظہور ایشان را جملہ
از نقطہ دیدند ونقطہ را از جملہ منزہ یا فتند تشبیہ ایشان را در وجود خود کہ
لازم الوجود وممکن الوجود وممتنع الوجود وعارف الوجود وواحد الوجود ست
بطریق عروجی کہ سیر وسلوک دارند ظہور سبحانہ راہم بدان نوع دیدند کہ ہر یک بیان
آن طویل دادند ازان واسطہ ہر ہفت حرف را بہر یک وجود تعین نمودہ اند
زیراکہ ہر وجودی را ہفت اعضای دیدند وہر عضوی را حرفی اثبات کردند
وبہر حرفی شغل بہر حفظ آن وجود تعین نمودند کہ حق سبحانہ وتعالیٰ از ہر حرفی صفتی
برآورد وبدان صفت عضو آن وجود را نگاہداشتہ پس غرض حضرت پیر دستگیر ما
حروفان را بطریق واژگونہ نوشتن ونقطہ را بر سر جملہ حروف شمردن این بود کہ در
اصطلاح تشبیہ با وجودات آن را اعلیٰ دیدند کہ جملہ حروفات از نقطہ اظہار شدہ اند
ہمچنین بمقابلۂ ذات وصفات وحروف اطلاقیت نیز نمودہ می آید کہ چنانچہ نقطہ
از تقییدات حروفات مبرا ومعرا ست ذات حق نیز ہمچنین از تقییدات عالم منزہ
ومطلق ست بنا برآن حضرت ما حروف ا ب ت را مشابہ ذات دیدہ حروف
بست وہشت گانہ را بہ چہار وجود تقسیم کردہ اند بطریق سیر نقطہ کہ نقطہ در
جملہ حروفات چون سائر ست ومنزہ نیز از ویکدام لوح ہمچنین ذات نیز سریان
در عالم دارد چنانچہ لبطون وظہور چون ست بکدام جا ظاہر وبکدام محل مخفی وآن نقطہ
در ہر مرتبہ کہ آمدہ است چہ کارہا کردہ است بہر این بیانے واضح باید کرد تا
ہر کسی در فہم خود در آوردہ بحقیقت وماہیت وی برسد انشاء اللہ تعالےٰ
پس بدان ای سالک آن کلام معنوی ازلی کلمۂ الا کہ حق سبحانہ را بودہ حرفی ست

بمانند دو الف پس این دو حرف یکے ست که در جنسیت خود یعنی صورت لام
وصورت الف بمانند یکے اند هر دو بی نقطه و بصورت دراز پس هر دو الف شدند پس
هر دو الف بمعنی یکے ست اگرچه بصورت دو بنمایند پس ازین تحقیق شد که آن نقطه
وحدت بی کثرت بهر خروج کلام خارجی بود که حروفها اظهار گردند از ان نقطه حرف
الف ظاهر گشت و الف در اصطلاح کتاب ازین هشت نقطه دیانه نقطه موضوع
است پس همان نقطه خود را بصورت الف بنمود و بصورت راستی و بی خمیدگی که
گنجینهٔ آن نقطه ذات احدیت در ان الف پنهان گشت و الف از نقطهٔ ظهوری
یافت و خود را تمام الف شناخت پس مقصود ازین آن بود که آن نقطهٔ ذات که
دو حروف کلمهٔ لا تقاضا می کرد و این تقاضا کمال اخفای او بگنج مخفی ست و خواست
که اظهار یعنی خود را بصور بنماید این دو حروف را بیک جنس یک حرف دید
تا که الف را از لام جدا کرد و بگواهی مطلق ذات خود را در اظهار آورد و صورت
خود را بنمود یعنی خود را بصورت هستی ظهور کرد و چون الف بصورت نقطه مطلق
است پس لا دلالت آن کرد که نیست کسی مگر آن نقطه پس صورت الف ثبوت
آن نقطه صورت الف ست که لا را الا کند بمعنی آنکه نقطه نیست را هست کند یعنی
آن کلمهٔ مخفی را که صرف ذات ست در اظهار آورد از بهر کلام و آن کلام بمعنی
ظهور ست وَالْكَلَامُ مَا تَضَمَّنَ كَلِمَتَيْنِ بِالْإِسْنَادِ پس اسناد این آنست که لا
بمرتبهٔ الا آمد و از مرتبهٔ خفی بمرتبهٔ پیدائی رسید یعنی نیست هست شد پس این
لا و الا که نفی و اثبات نیست هست اند تضمین یافتند و با اسناد پیوند شدند
یعنی کلمهٔ لا اله الا الله محمد رسول الله از ان طرف آمده است یعنی از خفا به پیدا
و از بطون بظهور رسیده لا اله مرتبهٔ بطون و الا الله مرتبهٔ ظهور محمد رسول الله
ظهور در ظهور بطون نزول آن سبحانه و این را کلام او گویند درین

اصطلاح پس کلام او از ازل و قدم جاری گشت فافہم اے سالک که کلام
حق باین حروفات در اظهار آمد همین معنی بود که جمله کلام سبحانه با بست وہشت
حروف تمام گشت چنانچه ظهور قرآن خارج ازین بست وهشت حروف نیست همچنین
ظهور عالم خارج از بست وهشت مراتب نیست چنانچه در دائرهٔ جام جهان نما نوشته
است و این مراتب عالم کتاب اعظم اوست چنانچه مولانا مغربی گفته ؎ عالم بخط
دوست کتابیست ولیکن + ادراک در و می نکند دیدهٔ اعمیٰ + پس ذات آن
سبحانه در ظهور خود به بست وهشت مرتبه نموده می آید با وجود چهار در اصطلاح
آن حضرت ما قدس الله سره العزیز بست وهشت حروف را به تقسیم چهار وجود کرده
اند بهفت حروف پس آن هفت حروف اولین که از الف تا خی اند در دائرهٔ
عارف الوجود ثابت کرده شده است زیرا که در دائرهٔ عارف الوجود هفت مرتبه
اند بجز حروف لا هفت حروف اولین را در تقسیم عارف الوجود کرد و هفت حروف
دوم را بقسمت به ممتنع الوجود و هفت سوم را به ممکن الوجود و هفت حروف
چهارم را به لازم الوجود آن چنانکه اگرچه در دائرهٔ واحد الوجود نیز بجز لا هفت
مراتب اند اما آن در تحت لا اند پس در هر دائره هر هفت حروف که دران دائره
اند دلالت آن بر آن مرتبه میکنند تا حرف ی که آخر مراتب ست ای سالک
مقصود ما ازین بیان اظهار نقطه بود که در کدام مرتبه مخفی و در کدام مرتبه اظهار
است پس بدانکه اظهار نقطه از سه نقطه بیش نیست که بر حرف آمده اند جمیع
سه پس ظهور نقطهٔ اول الف ست بعده بی و نی و ثی و حروف آخرین ست
که ختم سوم نقطه بر وست ای سالک اولا باری این حروف را بچهار وجود
تقسیم کن که اگر باصطلاح واحد الوجود شمری الف را بعارف الوجود بے را بممتنع الوجود
تی را به ممکن الوجود ثی را به لازم الوجود بشمار یعنی چون آن نقطهٔ ذات که به صفت

واحد الوجود بود خود را بصورت عارف الوجود نمود چنانچه نقطۂ اول خود را بصورت
الف بنمود پس الف درحق عارف الوجود آمد که نقطه در الف خود را بصورت الف
بنمود پس الف درحق عارف الوجود آمد که نقطه در الف مخفی گشت همچنین واحد الوجود
در عارف الوجود مخفی ست نی نی غلط بلکه نقطۂ مخفی در الف اظهار شد و از معنی
خود بصورت آمد زهی ذاتی که گنج مخفی بود بعارف الوجود اظهار گشت فافهم ای
سالک الف بعارف الوجود منسوب کرده شد بنا برآنکه چون الف نقطه را حجاب
شد عارف الوجود و مر واجب الوجود را نیز همچنان حجاب ست و ب به ممتنع دور
ممتنع الوجود نقطه که در عارف الوجود نهان شده بود در اظهار آمد و آن نقطه خودی ست
که در ممتنع پیداست و آن نقطه ب خودی اوست بر وی لبس این نقطه خودی که در
ممتنع است گواه و از نقطۂ خودی اوست و این خودی بربوبیت تعلق دارد و ت
بمرتبۂ ممکن الوجود منسوب کرده شد با دو نقطه یک نقطۂ ربوبیت یک نقطۂ عبودیت
زیرا که وجود ممکن الوجود محض مرتبۂ عبودیت ست چنانچه در میثاق ث را بلازم الوجود
منسوب کرده با سه نقطه یک نقطۂ ربوبیت و یک نقطۂ عبودیت و نقطۂ سوم که بالاترست
نقطۂ ذات منزه از حروف سه نقطه بمعنی آنکه لازم الوجود مرتبۂ اجمالی ست که عبودیت و ربوبیت
و مطلق ذات او همدرین وجود توان یافت بنا برآن حرف ث برلازم الوجود تعین
کرد همچنین در اصطلاح هر نوع همان سه حرف تعین باید کرد که بهر اصطلاح همه شال دارد چنانکه
در اصطلاح واجب الوجود مذکور شد همبرین منوال این چهار حروف را در هر
اصطلاح باید شمرد اگر بیان کنم طویل گردد بیان حروف بدین نوع شد اما
بیان هفت حروف که آن حضرت ما بهر وجود تعین کرده اند مراد چه بود پس بدان
ای سالک نقطۂ ذات مطلق را هیچ کس در احاطت فهم خویش نتواند آورد و
کنه کمال او را که قدیم القدیم بود هیچ کس نتوانست یافت اما اگر آن مرتبه را

فرض کنیم بعد از تصور ذات آن مرتبہ را واحد الوجود می یابیم وآن واحد الوجود
بہفت مرتبہ مسمی است وہشتم مرتبہ وجود خود لیس از برائے آن دائرہ ساختہ شد
کہ دائرہ را واحد الوجود گویند ومرتبۂ توحید ومرتبۂ خفی ومرتبۂ قرب ومرتبۂ نور
ومرتبہ ورار الورار ومرتبہ احدیت ومرتبۂ لا واین جملہ مرتبہ تعریف نقطہ است کہ آن
نقطۂ ذات بچندین اسما مسمی است باصطلاح ہر انواع لیس درینجا ہیچ حرد فات
نیست کہ آن دائرہ در حساب ہمہ نقطہ است بنا بر آنکہ ہر کہ بمرتبۂ واحد الوجود
رسید ذات حق سبحانہ وتعالیٰ را در ہمہ عالم یکی دیدہ ویکی شناختہ ویکی دانستہ کہ
نیست خدا در دو عالم مگر ذات حق مَا رَاَیْتُ شَیْئًا اِلَّا وَرَاَیْتُ اللّٰہَ فِیْہِ در پیش
نظر وی جلوہ داد ہر کہ بمرتبۂ توحید رسید ہر دو عالم را نہ بیند مگر ذات حق کہ در
ہمہ راہ ہا سیر وجود او ست بلکہ عالم را عین حق بیند وبجز حق ہیچ نہ بیند مَا رَاَیْتُ
شَیْئًا اِلَّا وَرَاَیْتُ اللّٰہَ فِیْہِ بروی عیان نماید وہر کہ بمرتبۂ خفی رسید خود را در وی نفی
بیند ودر خفائے ذات وی چنان محو شود کہ لَا رَبَّ وَلَا عَبْدَ گردد لا نفی ولا اثبات
آنکس بمرتبۂ خفی برسید وہر کسی را کہ در وی عظمتی وکمالے وقدرتی پیدا آمد
آنکس بمرتبۂ قرب رسید وہر کرا جملہ عالم در پیش بجز نور ہیچ نماید وہر عالم را نور
بیند بمرتبۂ نور رسید بنوعی کہ اَللّٰہُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ گفتہ وہر کرا در پیش نظر
وی ہیچ زمانی ومکانی نماید وہمہ عالم را بغیر مکان بیند بنا بر آنکہ ذات حق را مکان
نیست قائم بخود دیدہ عالم را نیز بے مکان بیند آنکس بمرتبۂ ورار الورا رسید
وآنکہ عالم را در حق بیند وحق مظہر عالم آنکس بمرتبۂ احدیت رسید وہر کرا در نظر او
عروج ونزول افتاد یعنی عالم را وحق را برابر دید مَا رَاَیْتُ شَیْئًا اِلَّا وَرَاَیْتُ اللّٰہَ فِیْہِ
معنی آنکس بمرتبۂ لا رسید کہ حق را وعالم را ثابت کرد کہ نیست کسی بجز ذات حق
پس ازین نیست معلوم میشود کہ اول چیزی ہست بود آن ہست را نیست

گردد و ذات حق را اثبات دید پس بدان ای سالک این تجلیات دائرۂ پنجم ست
هر که بدینجا رسید این تجلیات برو جلوه دهند و از یک تجلی آن محل حالت آن محل
معلوم کند و داند که این مرتبه حاصل شد یا نشد بنا بر آن حالات آن مرتبه را
بیان کرده آمد درین دائره تعلق هیچ حروفات نیست که آن دائره واحد الوجود
وحدت وجود ست درین دائره مرتبۂ هر نوع با واحد الوجود واحد ست که مجال
کثرت نیست و هر کثرت که هست در دائرۂ عارف الوجود توان یافت بعد ازین
کثرت در کثرت بالازم الوجود چنانچه بیان آن پیشتر کرده شد بتوفیق الله تعالے
پس بدان ای سالک هر که بعارف الوجود رسید جمیع معرفت حق سبحانه تعالے را
حاصل کرد چنانچه هر چه در تحت آن وجود ست ماهیت وی را بر خود معلوم میکرد
و هر دائره را که ممتنع الوجود و ممکن الوجود و لازم الوجود بود آئینه ها ساخته در وی
رخ عارف الوجود میدید و حق سبحانه همه درین نوع می شناخته چنانچه خود با وجود
عارف الوجود تصرف میکرد و هر که بعارف الوجود رسید ذوق سرے با کمال محبت
که با حق ست معلوم کند و محبت حق که با جمله عالم ست برو روشن نماید که راز
حق سبحانه با جمله عالم و در هر مرتبه چنان هست و هر که بعارف الوجود رسید
مرتبۂ لاهوت مر او را حاصل آید چنانچه حضرت منصور رحمة الله علیه را
جذبه بود بمثل جذبه هاے هر انواع و هر که بمرتبۂ عارف الوجود رسید سری که
درمیان روح و نور ست او را فهم شود زیرا که آن سر را یافتن بسی مشکل ست
و بسیار باریک ست و آن محل مشاهده است پس در عارف الوجود این چنین
سر باریک را توان شناخت و هر که بعارف الوجود رسید حقیقت لامکان
را تواند فهمید که لامکان کرا گویند و لامکان چیست هر که مقامات عارف الوجود
را یافت مرتبۂ وحدت حق را تواند شناخت که وحدت چیست و وحدت

کرا گویند پس ماہیت وحقیقت وحدت حق سبحانہ تعالی را دران عارف الوجود
تواند یافت وہر کہ بعارف الوجود رسید مراد بہفت شغل کہ با ہفت حروف منسوب
اند معرفت وی را تواند فہمید کہ این ہفت حروف را در دائرہ عارف الوجود چرا اثبات
کرد ومقصود ازین چہ بود پس بدان ای سالک این دائرہ چہارم کہ عارف الوجود ست
ہر مراتب ہا کہ در وہست جملہ متعلق اوست پس این جملہ ہفت حروف ہا بہ تقسیم این
مراتب آمدہ است چنانکہ **الف** را بعارف الوجود منسوب کردہ شد بنا برآنکہ عارف الوجود
نشان ذات مطلق میدہد زیرا کہ ذات مطلق بشکل عارف الوجود ست ہر کہ عارف الوجود
را دید بعینہ ذات حق را دید چنانکہ نقطہ در الف بہ بیند ہمچنین ذات حق در عارف الوجود بہ بیند
ازان واسطہ شغل اَرِ دُنَا فِي اَحَدِيَتِكَ يَا اَحَدُ افتادہ است و **ب** را بمرتبہ معرفت کہ
تعلق عارف الوجود ست منسوب کردہ اند بنا برآنکہ یک نقطہ دارد کہ توحید ادراک قوت
معرفت توان دانست یک نقطہ آن دلالت میکند و آن نور توحید ست
ازان واسطہ شغل او تبہ نا فی ہجناک یا اللہ افتادست بمرتبہ ذکر ستری بنا برآنکہ
دو نقطہ دارد یک نقطہ ربوبیت و یک نقطہ عبودیت کہ را دردست یُحِبُّهُمْ وَ
يُحِبُّونَهٗ دلالت میکند بدین مرتبہ ازان واسطہ شغل او حمنا فِي نِعْمَتِكَ يَا اللہ
و **ث** را بمرتبہ لاہوت کہ سہ نقطہ دارد آن نقطہ دلالت عبودیت و ربوبیت
و اطلاق ذات میکند سالک را در لاہوت تجلی ذات غالب آید بنا برآنکہ
نزد او مقام قرب ست ہمچنین **ج** در سروح در لامکان و خ در وحدت
این ہفت حروف با ہفت شغل تقسیم این مراتب کردہ شد بنا برآنکہ سالک
را گاہی بر عارف الوجود معرفت غالب آید و گاہی ذکر ستری و منزل لاہوت
و گاہی بہ سر و گاہی معرفت لامکان و گاہی معرفت وحدت بر لاہوت
و گاہی منزل لاہوت بر معرفت غالب آید سالک را در آن مرتبہ نقصان پدید

آید و مرتبۂ عارف الوجود بتمامہ چنانچہ شاید و باید حاصل نشود و این
مرتبہ کمال آن زمان حاصل شود کہ جملہ مراتب بحد اعتدال برسد یعنی بر دیگری
غالب نیاید ہمہ مساوی باشند در معرفت او آن زمان آن مرتبہ بحد بلاغت
رسید و بکمالیت پیوست پس آن ہفت شغل را ہفت حروف بجا آرد بنابر آن
درین دائرہ منسوب کردہ شد کہ این وجود عارف از عنایت باری تعالے بحد
اعتدال رسید و بمرتبۂ کمالیت پیوند یدکہ کمالیت در اعتدال اوست پس بدان
ای سالک ہم بدین نوع ہر دائرہ بہفت حروف را در حق آن دائرہ تقسیم ست
و ہمان مقصود ست چنانچہ مذکور شد تا دائرۂ لازم الوجود آخرین مرتبۂ شہادت
است و آخرین حروف ا حرف ی است در حق او آمدہ زیرا کہ ی دو نقطہ دارد
و این دو نقطہ گواہی میدہد بشہادت وحدت وجود حق سبحانہ تعالیٰ شاہد ست
کہ جمیع ظہور عالم ممکنات از ان ذات باری و تبارک و تعالیٰ ست کہ او قائم ست
با ذات خود و مقوم ست جملہ عالم را پس بعد از لازم الوجود بیان دائرۂ واحد الوجود
تمام شد ای سالک این چنین معلوم کردی بعد از ان ظہور ذات حق سبحانہ
بتشبیہات گوناگون خواہی دید چنانچہ خواہ او را دریا گوئی و عالم را امواج
و خواہ او را ہوا گوئی و عالم را سراب و خواہ او را آفتاب گوئی و عالم را ذرات
خواہ او را درخت گوئی و عالم را شاخ و برگہا و خواہ او را خوشبوے گوئی و عالم را
گل و خواہ او را شیرین گوئی و عالم را شکر و خواہ او را خوشبو گوئی و عالم را کافور
ہم برین طریق جملہ چندانکہ در حد و حصر نیاید و این تجلیات اوست کہ بعد از وصول
مرتبۂ واحد الوجود بحصول خواہد پیوست و حقیقت و معرفت حقیقت کشف
خواہد شد ای سالک ترا سلوک راہ حق را انواع مراتب روی نماید چنانچہ
اَلطُّرُقُ اِلَی اللّٰہِ بِعَدَدِ اَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ روشن شود و باید کہ آداب ہر مرتبہ نگہداشت

یعنی در ہر مرتبہ کہ باشی احکام و ارکان آن مرتبہ نگہداری ای سالک بعد ازین ترا چہ
در دنیا وچہ در آخرت وچہ در دوزخ وچہ در بہشت وچہ در غیبت وچہ در حضور وچہ در نزدیکی
وچہ در دوری ہر جا کہ باشی با حق باشی ہمچنان می وحق نیز با تو ہمچنان ۵ مرد عارف راچہ
دوزخ چہ بہشت * زانکہ او از نور پاک حق سرشت * نور باز آتش بود آنجا کہ اوست * خو
خویش را حق بیند و باخود ہموست * رمز این با جان پاک عارف است * او بفہمد آنکہ
مرد عارف است * ای سالک در راہ حق بجز معرفت و محبت حق ہیچ چیز بہتر نیست
باید کہ جز این دو چیز کہ گفتہ شد ہیچ نخواہد مسئلہ بکرامات وکشف وسیر وطیر ملتفت نشود
زیرا سالک این جملہ حجاب راہ حق خواہند وچون معرفت ومحبت سالک را در
ہر مرتبہ قوی تر سالک را طی مراتب سلوک فاضل تر و نزد خدا اقرب تر زیرا کہ
این معرفت ومحبت حق سبحانہ کمال صفات اند وحصول این دو صفت مرتبہ بمرتبہ
ایست چنانچہ ہر کرا حق میل بیشتر عرفان بیشتر و ہر کرا عرفان بیشتر فکر بیشتر و ہر کرا
فکر بیشتر وجدان بیشتر و ہر کرا وجدان بیشتر عبادت بیشتر وچون عبادت بیشتر
طلب بیشتر وچون طلب بیشتر جہد بیشتر وچون جہد بیشتر وجدان بیشتر وچون
وجدان بیشتر شوق بیشتر و ہر کرا شوق بیشتر عشق بیشتر چون عشق بیشتر وصل بیشتر
وچون وصل بیشتر ذوق بیشتر وچون ذوق بیشتر راحت بیشتر وچون راحت بیشتر خوشحالی
بیشتر وچون خوشحالی بیشتر غنا بیشتر وچون غنا بیشتر توانائی بیشتر وچون توانائی
بیشتر محبت بیشتر و ہر کرا محبت بیشتر محبوبیت بیشتر بعضی ازین مراتب کمتر و مرتبہ
او از ہمہ بالاتر در حضرت قرب رب العالمین جل جلالہ سالک را باید کہ ازین ہمہ
صفات برگذرد تا در تقرب آنحضرت برسد اما این ہمہ صفات را کما حقہ یافتن
وشرط او بجا آوردن بسیار مشکل ست کہ کدام میل وکدام عرفان وکدام فکر
الی آخرہ زیرا کہ اَلطُّرُقُ اِلَی اللّٰہِ بِعَدَدِ اَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ سالک را باید

که در تربیت صحبت مرشد کامل باشد تا عارف کامل این مراتب نماید و پرده از
روی هر مرتبه بکشاید و جمال لامثال هر مرتبه را کماحقه بنماید تا آن زمان سالک
قرب حق سبحانه و تعالی را شاید انشاء الله تعالی و این سعادت کمال ست بصورت
جمال که حق سبحانه تعالی هر کرا خواهد روزی کند قوله تعالی يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ
اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ و بدانکه سالک را براه سلوک در هر مرتبه نامی دیگر پیدا
آید که او را بدان نام منسوب کنند و بگویند که فلان کس است زیراکه بر عمل خود
بوصول مرتبه اسمی دیگری ماند چنانچه کافر و مومن و مسلمان و عابد و زاهد
و عارف و عاشق و ولی و نبی و پیغمبر علیه السلام و انجمله اسامی بر لباس
اوست و لباس او بر عمل اوست ای سالک درین باب تمثیل واضح تر باید گفتن
تا روشن شود مسئله جمیع شخص انسانی را چون مادرزاد برهنه کنند و به تصور
به بینند که درمیان ایشان بادشاه و گدا و ملا و قاضی و مفتی و لشکری و
بعضی اهل کسبی کدام ست هرگز فهم نتوان کرد که معلوم نمایند زیراکه همه شخص
انسانی برهنه اند پس آن اشخاص انسانی هرگز متصور نشوند تا که ایشان بیک
لباس ملبوس نگردند پس چنان معلوم شود که اسامی هر یک بر لباس و لباس
ایشان مثل کسب ایشان چنانچه بادشاه را تاج و دواج و تخت و لشکر و حشم
و قاضی را دستار و جبه و شمله و سپاهی را اسپ و شمشیر و گدا را دلق و کچکول
و بمثله بعضی اهل کسبی بیحد و حصر که لباس ایشان مثل کسب ایشان اسامی
ایشانست و این جمله اسامی تعلق جسمانی ست اما اسامی روحانی همچون مومن
و کافر و مسلمان تا آخر چنانچه مذکور شد لباس جسمانی نیست مگر اعمال او و این
اسامی بروی ظاهر نشود تا وی را عمل وی در وجود نیاید پس بدان ای
سالک چون آدمی زاد که از قدرت الهی در وجود آید و از شکم مادر برآید بجسم

خاکی خود را درین عالم بنماید پس آن طفل اول روز هیچ حس ندارد و چون هوای
این عالم باو بپیوندد و حواس خوردن و شنیدن و دیدن پدید آید اول بحس
چشیدن پرورش یابد بعده حس دیدن و شنیدن و بعده بوئیدن بعدازان
لمس باشهوات تابلوغیت رسد و حواس تمام شود اما هیچ چیزی از حق ندارد
بجز صفت حیوانی پس آن کس را در آن مرتبه حیوان خوانند امانه مسلمان نه
کافر زیراکه مراین را درین حال افعال حیوانی درکارست و شخص انسانی تابع
هرانچه میشود همان طبیعت میگیرد و دین آدمی بپذیرد چنانچه قول نبی علیه السلام
كُلُّ مَوْلُوْدٍ يُوْلَدُ عَلَى فِطْرَةِ الْاِسْلَامِ ثُمَّ اَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهٖ اَوْ يُمَجِّسَانِهٖ اَوْ يُنَصِّرَانِهٖ
پس درینحال آن آدمی حیوانست آنسان اگرچه بصورت آدمیست واین
عین درظلمات ست که از نور آگاهی حق و یاد او هیچ خبر ندارد پس آن شخص انسانی
چون از علمای دین و فضلای اهل یقین و تابع خاتم النبیین علیه السلام بشنود
که این عالم را صانع هست و خالقی و قادری و رازقی که بجمیع صفات موصوفست
و برجمله عالم قادر که يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيْدُ هرچه خواهد آن کند این چنین
بداند و ایمان آرد که این عقیده درست و راست و در و هیچ شکی نیست
چون چنین مراد را با دل و جان تصدیق و تحقیق شد و بزبان اقرار کرد و بدل
یقین آورد مومن گشت بدین عمل این شخص را مومن گویند از برای آنکه لباس
ایمان درخود کشید و این لباس روحانیست که در روز قیامت نیز او را مومن
گویند و اگر درین حال تا آخر موت ثابت قدم بوده باشد مومن گشت ازین
مرتبه معلوم شد که اول کافر بود بلکه از کافر کمتر همچون حیوان که حیوان را بعد
از موت بقا نیست قوله تعالى اُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ پس این چنین
مردم را همین حاصل باشد که درظلمات افتاده که هیچ عالم الهی او را فسرد گرفته پس

ضائع ست و آن کفرست اگر آن مومن از ایمان دور شود نعوذ باللہ منہا ہمدران ظلمات افتد د نا چیز و ضایع گردد پس آن مومن را باید کہ ایمان خود چنانچہ تحقیق وست مستحکم وارد بر ذات و صفات حق سبحانہ و تعالی چون آن مومن بعضی امر و نہی حق سبحانہ تعالے چنانچہ آن سبحانہ و تعالی فرمودہ است بداند و رحمت و عذاب ی را دانستہ عبادتی بر خود لازم گیرد و بر تبع حضرت رسالت پناہ علیہ السلام چنانچہ امر ست بکند و خود را تسلیم آن امر کند او را مسلمان گویند کہ او بر امر خدای تعالے مسلم گشت و فرمان بجا آورد او مسلمان شد بدین عمل آن شخص انسانی را در دنیا و آخرت مسلمان گویند چون بر ہمین عمل قرار یابد بعد ازین چون آن مسلمان بمحبت آن سبحانہ تعالے بعضی عبادت کہ فضائلات بود ہمچون نفل و مستحب و تہجد و اشراق و تسبیح و اوراد و ذکر و تلاوت قرآن بر خود لازم گیرد و چندانکہ لحظہ از عبادت حق خالی نشود و پیوستہ او مشغول باشد آن شخص را عابد گویند و بدین لباس عمل عابد شد بعد ازان چون آن عابد کہ باوجود دنیا این قدر عبادت میکرد خواست کہ این قدر دنیا را از خود نیز بر طرف کند و پیوستہ چنانچہ باید بعبادت مشغول بودہ باشد کہ یک لحظہ نیز از عبادت او بیکار نباشد بدین سبب از زن و فرزند و اہل و عیال و اسباب و مال بگذرد و جملہ علائق و عوائق را طرح دہد باوجود این ترک با عبادت حق راحت گیرد این کس را زاہد گویند و این زاہدست از زہد خود بر افتد یعنی از یک فعل ناشایستہ و بی فرمانی از وجود او چنان صادر شود کہ از درگاہ حق راندہ گردد پس آن زاہد در ہمان ظلمات افتد کہ بیش ازین مراد را بود و آن اوصاف حیوانی کہ جاہ ضلالت ہر انسان را ہموست و دشمن کفر در پس ہر شخص اوست کفر بمعنی حجاب و کافر محجوب از حق سبحانہ و تعالی پس ہر صفاتے و ہر فعلی و قولی و عملی کہ از یاد خدا باز دارد و سالک را آن صفت در راہ حق

کفرست وضلالت ای سالک مرد مومن را کفر از نسیان حاصل شود چنانچه امر که خدا‌ے تعالیٰ بر مرد مومن واجب و لازم کرده است بجا آرد دقیقه که از اعمال آن امر آگاهی گیرد نسیان وغفلت وفراموشی پیدا آید چون فراموشی بروے قرار گردد فسق پیدا آید آن اعمال را عمداً ترک کند وفسق بمعنی شکستن است عهد او چون فسق زیاده شود واقف حال آن نگردد انکار آن عمل پدید آید در کفر افتد انکار امر خدای تعالیٰ عین کفرست وچون کفر زیادتی پذیرد وبدان استحکام گیرد کافر گردد پس آن کافر مستحق عذاب الیم ست ومخلد بدار جهیم سے اسفل السافلین اما چون آن مرد مومن از کرم وفضل الٰہی وبعنایت نامتناهی در قبول امر آن سبحانه وتعالیٰ باعمل همتی گیرد وجهد بلیغ بر خود پذیرد انشاء اللہ تعالیٰ آن مرد مومن از اسفل السافلین بمرتبۂ اعلیٰ علیین برسد پس بدان ای سالک مدعا از بیان کلمات آن بود که آن دشمن قوی در پس هر شخص انسانی ست خواه ولی خواه نبی خواه مومن خواه مسلمان بلکه کافر همه که او را از کفر اصغر در کفر اکبر برد نعوذ باللہ منها اکثر بزرگواران از آن پناه خواسته اند وآن آنست که در صدر کتاب در مقام شیطانی عیان کرده شده باید که از آن هشیار باشد واز خدا پناه خواهد تا خدای تعالیٰ از آن ظلمات در پناه خود نگهدارد پس آن زاهد چون در زهد خود مستحکم باشد حق سبحانه وتعالیٰ بمرادی برساند واجر عظیم بخشد وبعد از آن چون زاهد در زهد خود چنین اندیشد که این عبادت بسوی که میکنم واو کجاست که با وسجده میکنم واو را کجا توان یافت واگر او همه جا محیط ست پس در همه عالم چه نسبت واین عالم از وچون حادث شد وقدیم چه وجدید چه و اول وآخر وازل وابد چیست واز کجا پیدا آمد وچون پیدا آمد وکجا خواهد رفت وجمع ومآب جمله عالم بسوی کیست چون چنین تحقیقات را معرفت حق ساخت

وہر دو عالم ممکنات چنانچہ حق تعالی آفریدہ بود بدانست وتحقیق کرد آنرا عارف
گویند وچون آن لباس معرفت برخود پوشید عارف گشت وچون آن عارف بعضی
معرفت الٰہی را نتوان دانست واز عرفان او مخفی ماند کہ معرفت اثبات حق را
پایان نیست حیران ماند وانچہ کمالات ست دیدار ولقاے او بکنج مخفی ست دراحاطۂ
فہم نتواند آورد بنابرآن بسوی حق التجا آورد ونیاز وعجز وانکسار تمام بسوی او
آرد باشتیاق رویت لقای کمال او سرگردان وپریشان گردد آنرا عاشق گویند
وچون عارف عاشق گشت درمیان حق سبحانہ وآن عاشق ولاسیے پیدا
آید وولایت دوستی را گویند ودوستی درمیان دوکس ست ودوستی دوکس
ازمحرمیت کلام ست وچون آن عاشق از کلام معشوق خود محرمیت یافت
از کلام معشوق خود ہمکلام شد ولایت یافت ولی شد آن را ولے گویند
پس چون ولی درمعرفت وحقائق ظاہر وباطن سبحانہ وتعالے محرم گشت و
چنانچہ بود دانستہ ودرہمہ افعال واحکام واسماے صفات آن سبحانہ محو
گشت یعنی محرم گشت وبرضای او راضی شد ازحق تعالے کمالیت یافت کامل
شد آنرا کامل گویند وچون آن سبحانہ آن کامل را از براے استفادۂ دیگران
عوام الناس کہ از ایشان مستفید شوند کہ فیض اوست رضا فرمودہ وحکم کرد
کہ دیگر عالمیان را افادہ بکن واز طرف ما فیض گیر آن نبی ولی گشت آنرا
نبی گویند حدیث النبی علیہ السلام اَلشَّیْخُ فِیْ قَوْمِہٖ کَالنَّبِیِّ فِیْ اُمَّتِہٖ پس آن کامل
بجاے نبی ست وچون آن حق سبحانہ وتعالی آن نبی را بربعضی انبیا صادر
کرد ومرتبۂ ختم رسالت داد دین او ناسخ جمیع ادیان شد وآن پیغمبر آخرین
گشت وآن مرتبہ محمدؐ رسول اللہ علیہ السلام اگرچہ بعد از حضرت رسالت
پناہ علیہ السلام ہیچ پیغمبر مثل محمدؐ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صادر نخواہد شد

که در فرمان او در قرآن همچنین ست که مَا کَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِّنْ رِّجَالِکُمْ وَلٰکِنْ رَّسُوْلَ اللّٰہِ
وَخَاتَمَ النَّبِیّٖنَ اما این نوع گفتن مقصود از برای مراتب نمودن بود هیچ عیبی نیست
بعد ازین بالاتر ازین مرتبه دیگر نیست چنانچه بیش ازان مذکور شد پس بدان
و آگاه باش ای سالک که همان شخص انسانی بهر لباس اعمالے و افعالی که
ملتبس شد اسمی دیگر یافت و بدان اسم مسمی گشت و آن البته لتسمیهٔ روحانی است
که باعمال قلبی تعلق دارد تا بدین مرتبه رسید و این مراتب ها مخفی بودند در امر الٰهی
و در فعل مختاری او بالقوة موجود بودند که ان سبحانه بروے امر کرده است
تا که آن شخص برین مختار نگشت از وجود او بر نیامد و مرتبه نیافت بحسب
اَلسَّعْیُ مِنِّیْ وَالتَّوْفِیْقُ مِنَ اللّٰہِ پس ای سالک سالک را باید که بر وجود و افعال خود
هر دو نظر کند و به بیند که در من کدام اعمال و افعال صا درست و کدام
نیست و بکدام عشق و معرفت برین نگاه کند و بر دل خود با عقل خود
عرض دارد که در من کدام مراتب ست و آن مرتبه در کمال ست و
یا نقصان اگر کمال باشد شکر بدرگاه حق جل وعلا گوید تا آن سبحانه
در آن مرتبهٔ مرتبهٔ دیگر از دیاد فرماید بحسب قوله تعالٰے لَئِنْ شَکَرْتُمْ
لَاَزِیْدَنَّکُمْ و اگر آن سالک درین مرتبه خود ناقص باشد دران چندان جهد
کند و سعی بلیغ نماید تا در آن مرتبه دیگر ارحم الراحمین بفیض خود بروی سالک
بکشاید سالک را باید که علی الدوام توفیق از حق سبحانه و تعالٰے خواهد
هر دم از و مدد طلب کند از کرم عمیم او سبحانه و تعالٰے تا به مرتبهٔ محمدی
علیه السلام برسد حدیث نبی که رِجَالٌ فِیْ اُمَّتِیْ مَنْزِلَتُهُمْ کَمَنْزِلَتِیْ و این نهایت
جمله مقام ست و تقرب ذوالجلال والاکرام اما سالک را باید که چنانچه قبل
ازین گفته شد با نواع سلوک و جودات با دائره شرائط تمام و معرفت منازل

وسبیل و مقام تمام بجا آرد تا آن حضرت ارحم الراحمین بکرم عمیم و بفیض قدیم خود
آن سالک را جذبهٔ محبت و عشق خود بخشد تا او را در علوم معرفت و وحدت خود برباید
و جملهٔ تماشای عالم ظاهر و باطن خود را بنماید بدوستی حبیب خود محمد رسول الله
صلی الله علیه و آله وسلم و علی اصحابه اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین

خاتمة الطبع از جانب کارپردازان مطبع

پس از حمد و نعت برهان خداشناس و موحدان وحدت اساس که از خود رسته
محو تخلقوا باخلاق الله گردیده اند متجلی باد که اشرف ترین علوم علم تصوف و سلوک است
که بواسطهٔ ادراکاتش معرفت حق حاصل میشود و حجابات کونیت مرتفع گشته اسرار حقیقت
بر طالب منکشف میگردد و همین نور عرفانی مشعل راهش شده بطی منازل عوالم ناسوت و جبروت
و ملکوت و لاهوت بمنزل مقصود میرساند پس وقت ست که اهل مذاق تصوف را بشارت نیوشانم
و مژدهٔ تازه رسانم که درینولا رسالهٔ نادر الوجود نضارت بخش چمنستان خواطر اهل توحید و
نور افزای بواطن صاحبان تفرید در شرح ارشاد جناب امیر المومنین حیدر کرار من عرف
نفسه فقد عرف ربه که جامع و نافع ست بحد ذاته بلا ریب و شکوک مسمی به رسالهٔ معرفت السلوک
که گنجینهٔ مالامال رموز تصوف ست و خزینهٔ مخزون نکات صاحبان تصرف از جلوهٔ فکر روشن
عارف باخدا سالک مسالک صدق و صفا عاشق رحمان شاه محمود خوش زبان
از ارشد مریدان اکمل الاولیا افضل الاتقیا مهدی دین هادی مسلمین بندگی حضرت شاه
برهان معظم شاه میرانجی شمس العاشقین محبوب رب العالمین قدس اسرارهم صاحب
مقام شاه پور حسب خواهش طالبان بمقام لکهنؤ در مطبع نامی منشی نولکشور بعالی همتی
جناب منشی پراگ نراین صاحب دام اقباله مالک مطبع موصوف بماه جنوری ۱۸۹۰ع
مطابق ماه شعبان ۱۳۱۵ هجری بار دوم لباس پوشش انطباع تازه شده جناب حدیث مقبول عالم کشاد بمنه و کرمه

مثنوی شاہ بوعلی قلندر ؒ معروف
مثنوی شیخ بہلول ؒ - حکایات عارفانہ -
مثنوی مولانا روم قدس سرہٗ مقبول عام چھاپہ
مصر عہ محشی ہرشش دفتر مع تکملہ دفتر ہفتم -
شرح مثنوی روم - از ملا بحر العلوم مقبول عام
سہ مجلد کامل
شرح مثنوی روم - از شاہ عبد اللطیف معروف
بہ لطایف معنوی -
التاویل المحکم - فی متشابہ فصوص الحکم مصنفہٗ مولوی
محمد حسن امروہوی -
شرح مثنوی روم - از ملا محمد رضا معروف
بمکاشفات رضوی -
جواہر غیبی - از حضرت مظہر علی شاہ
اکبر آبادی بحث وحدت وجود و توحید صفات
و تحقیق رسالت و مراتب علم و سلسلہ طریقت -
شرح مثنوی مولانا روم کامل در دو جلد
حامل المتن ہر شش دفتر از مولوی ولی محمد اکبر آبادی
جواہر الاسرار شرح مثنوی مولانا روم
دفتر اول و دوم و سوم مصنفہٗ مولانا حسین
بن حسن سبزواری -
تذکرۃ الٰہی - احوال شاہ مظفر علی قدس سرہ
از مولانا ابو الحسن صاحب فرید آبادی -
فتوح الغیب - مع شرح از حضرت
غوث الاعظم جیلانی مع شرح فارسی از شاہ
عبد الحق محدث دہلوی ارشادات فقر و تصوف
میں نایاب کتاب قابل دید -
دلیل العارفین - ملفوظات حضرت سلطان
معین الدین چشتی جمع کردہ حضرت قطب الدین
بختیار کاکی قدس سرہ
مثنوی ہو رنگ - از حضرت خواجہ خواجگان
قطب الدین بختیار کاکی قدس سرہ -
مثنوی بزم وصال - معرفت کے
مذاق میں عمدہ مثنوی -
مجموعہ نکات فقر - چار رسالہ نظم از مولوی
مظہر علی العلائی -
لوائح جامی - از مولانا عبد الرحمٰن جامی -

اخلاق و تصوف اُردو

جامع الاخلاق - ترجمہ اخلاق جلالی -
تہذیب النفوس - از سید فخر الدین حسین -
باب دانش - مولفہ مولوی محمد کریم بخش -
اوقات عزیزی - از سید غلام حیدر خان -
ترجمہ عوارف المعارف - کامل دو جلد میں
مترجمہ مولانا ابو الحسن فرید آبادی -
خزینۂ دانش - ہوشمندی کی تعلیم از مولوی
کریم بخش -
بستان تہذیب - جامع اخلاق و ادب